Nagovor predsednika

04 Spopad na Mali gori (13. maj 1941)

34 Pomniki

35 Dogodki

38 Beremo

46 Čestitke in visoki jubileji

47 V spomin

50 Skozi čas

Spoštovani,

pred vami je nova številka našega glasila. Z zadovoljstvom ugotavljam, da smo v lanskem letu 2020 izdali dve obsežni številki Primorskega rodoljuba, ki sta skupno na 140 straneh zagotovili obilico zanimivega branja. To lahko sklepam na podlagi številnih pohval, ki smo jih na društvo prejeli od bralcev. Vsekakor nas te pohvale še bolj obvezujejo in nam nalagajo še večjo odgovornost do priprave novih številk našega glasila, katerega dostopnost bomo v kratkem še povečali z objavami na naši spletni strani in v Digitalni knjižnici Slovenije (dLib.si).

V letošnjem letu bomo obeležili 80. obletnico dveh pomembnih dogodkov iz tigrovske zgodovine. Prvi je 80. obletnica spopada treh tigrovcev – Danila Zelena, Antona Majnika in Ferda Kravanje – z okupatorjevimi silami na Mali gori pri Ribnici, ki se je zgodil 13. maja 1941 in v katerem je padel vojaški vodja tigrovcev Danilo Zelen. Ta tragični dogodek je mnogo let kasneje postal predmet številnih ugibanj, kaj se je v resnici na Mali gori zgodilo in kakšni so bili vzroki, da je do takšnega izida spopada sploh prišlo. Ta ugibanja so spremljale tudi številne špekulacije, ki so jih nekateri napajali z zgodovinsko nepotrjenimi dejstvi in polresnicami. Temu se niso mogli izogniti niti nekateri javni mediji. Je pa bilo skozi vsa omenjanja tega spopada prevečkrat čutiti, da se poskuša spopad na Mali gori izrabiti za doseganje določenih političnih ciljev posameznih strank. V Društvu TIGR Primorske se s politiko ne ukvarjamo, želimo pa z objektivno zgodovinsko resnico, naslonjeno na ugotovitve zgodovinske stroke, postaviti stvari na pravo mesto. To od nas zahteva tudi spoštovanje do vseh žrtev pred in med drugo svetovno vojno in tudi po njej ter ne samo spoštovanje do žrtev med tigrovci.

Druga taka pomembna obletnica pa je 80. obletnica 2. tržaškega procesa, ki je potekal v začetku decembra 1941 v Trstu. Izid procesa je bil: 5 ustreljenih in 943 let zapornih kazni za številne obsojence. Tudi tega za slovenske Primorce tragičnega dogodka se bomo v našem društvu spomnili s posebno tematsko številko našega glasila Primorski rodoljub, ki bo predvidoma izšla novembra letos.

Gorazd Humar
predsednik Društva TIGR Primorske

Kolofon

PRIMORSKI RODOLJUB
št. 30 – 1/2021

Ustanovitelj in založnik:
Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske

Uredniški odbor:
odgovorna urednica: Manuela Polanc
člani: dr. Rok Andres, Andrej Černigoj, dr. Savin Jogan, Nataša Nardin, dr. Milan Pahor, Rajko Slokar, Vesna Tomc Lamut

Oblikovanje grafične podobe:
Karmen Nemec – Unitis d.o.o.

Grafična priprava:
Prograf, Vipava

Tisk:
Grafika Soča d.o.o.

Naklada:
1300 izvodov

*Avtorji označeni z * so člani društva*

Spopad na Mali gori (13. maj 1941)

Besedilo: Tone Ferenc

Ni mogoče natančneje ugotoviti, ali je prišlo do srečanja med italijansko karabinjersko patruljo in Zelenovo skupino (Danilo Zelen, Ferdo Kravanja, Anton Majnik) po izdaji ali ne. Nobeden od obeh virov prve roke, tj. niti poročilo bivšega vodje orožniške postaje Ribnica narednika Janeza Mrzlikarja dne 14. maja 1941 niti poročilo poveljnika italijanske karabinjerske postaje Ribnica marešala Carla Alberta Carboneja dne 16. maja 1941 ne povesta o tem ničesar; prvo pravi, da so šli »*v vas Struge zaradi preiskave za vojaškim orožjem*«, drugo pa, da so šli »*v ogledovalno službo na območje od Ribnice proti Podtaboru, k meji pristojnega območja*«. Pač pa brzojavka poveljnika XI. armadnega zbora generala Maria Robottija na dan 15. maja 1941 pravi, da so »*kmetje domačini sporočili karabinjerjem v Ribnici navzočnost subverzivnih elementov v kraju Mala gora*«.

Podobno pravi tudi Robottijevo poročilo dne 20. maja 1941, da je patrulja odšla »*k Češarkovi koči na Mali gori, kjer so se po prejšnjih sporočilih subverzivni elementi z orožjem in drugim materialom nastanili v kolibi*«.

Patrulja iz štirih italijanskih in treh slovenskih orožnikov je odšla iz Ribnice ob 7. uri zjutraj. Ko je čez dve uri prišla na vrh Male gore, okrog 2 km severozahodno od cerkve pri Sv. Ani, je zagledala leseno kolibo in se napotila k njej, da bi pogledala, ali ni v njej kaj orožja ali streliva. Približala se je kolibi in slišala iz nje neko šepetanje; zahtevala je, naj neznanci odprejo vrata. Ker ji nihče ni odgovoril, so trije odšli proti hlevu, ki je pred kolibo, da bi z južne strani nasilno odprli vrata v kolibo. Ko so stopili v hlev, so začeli nanje streljati iz kolibe in krogla je zadela orožnika Josipa Pišorna, ki je bil na čelu trojice, v trebuh. Ustrelil ga je neznanec, ki so ga pozneje identificirali kot Djura Jovanovića. Vendar je tudi eden od trojice, italijanski karabinjer, začel streljati in je Jovanovića obstrelil na čelu, nato pa je hitro zaprl vrata. Trojica se je hitro umaknila iz hleva na prosto in si skupaj z drugimi tremi karabinjerji in orožniki poiskala ustrezen zaklon. Od tam je patrulja še nekajkrat ustrelila proti kolibi.

Vodja patrulje Vicenzo Calderisi je poslal enega orožnika na karabinjersko postajo v Ribnici po okrepitev in drugega v najbližji kraj po sredstvo za prevoz ali prenos ranjenega orožnika Pišorna.

Streljanje med italijansko patruljo in Zelenovo skupino je trajalo okrog pol ure. Po njem se je na vratih kolibe pojavil moški, ki so ga slovenski orožniki prepoznali za ribniškega učitelja Antona Majnika, dvignil je roke kvišku in odšel proti patrulji. Ker je ta pazila na kolibo, je Majnik izrabil priliko in zbežal v gozd. Patrulja je streljala za njim, vendar ga ni zadela. Italijansko poročilo ne govori o tem, da bi Majnik prišel iz kolibe z dvignjenimi rokami, dr. Škerlu pa je dr. Drago Marušič povedal, da je patrulja Majnika že vklenila, on pa je ob ugodni priliki sunil stražarja in pobegnil z vklenjenimi rokami.

Čez nekaj časa, približno pol ure za Majnikom, je iz kolibe prišel drugi moški (Ferdo Kravanja), z dvignjenimi rokami in krvaveč iz rane na glavi in levega boka. Ko ga je patrulja prejela, ga je vprašala, ali je še kdo v kolibi. Odgovoril je, da ni nikogar, vendar mu niso verjeli in so še naprej nadzirali kolibo. Pri zaslišanju jim je povedal, da se piše Djuro Jovanović, da je bil rojen 4. aprila 1910 v Chicagu v ZDA in je leta 1940 prišel v Niš, da bi obiskal rojstni kraj že pokojnih staršev, in od tam pred nekaj meseci v Ljubljano, kjer pa ni imel stalnega bivališča. V času sovražnosti med Italijo in Jugoslavijo se je umaknil iz Ljubljane in slučajno naletel na to kočo, v kateri sta bila dva fanta, ki ju ne pozna.

Medtem je orožnik pripeljal ljudi

Spomenik na Mali gori (foto: Gorazd Humar)

z nosili in zdravnika dr. Janeza Oražma iz Ribnice, ki je ranjenemu orožniku Pišornu in ranjenemu ujetniku, t. i. Djuru Jovanoviću, nudili prvo pomoč. Drugi orožnik je ob pol enih popoldne pripeljal iz Ribnice poveljnika karabinjerske postaje marešala Carboneja in 6 novih karabinjerjev ter vod iz 1. bataljona 2. polka divizije sardinskih grenadirjev, ki ga je sestavljala desetina strelcev in desetina minometalcev z minometi kalibra 81 mm. Vojakom je poveljeval podporočnik Taglienti. Četi strelcev so obdržali v Ribnici v pripravljenosti. O tem, kaj se je zgodilo nato, naj povedo viri sami.

Mrzlikarjevo poročilo pravi: »*S patrolo je odšel na lice mesta tudi 1 vod italijanskih vojakov, kateri je skupno s patrolo obkolil kolibo, vrgel v njo cca 20 bomb, nakar se je orožniška patrola s karabinjerji podala h kolibi in vrata kolibe, kjer so se nahajali napadalci, nasilno odprla. V sobi se je našlo neznanega [,]okoli 35 starega moškega [,] mrtvega s prestreljeno glavo.*«

Carbonejevo poročilo dogodek opisuje takole: »*Ko smo prišli na kraj, okrog 12.30, se je spopad že končal in smo sodelujoče vojake našli prekrite okoli hiše in so varovali izhod, v bližini njih pa je bil zastraženi Jovanović. Ker so vsi sumili da [je] kdo še v hiši in da ne bi bilo previdno izpostavljati vojakov nevarnosti, so grenadirji izstrelili iz minometa 26 min. Na streljanje ni odgovoril nihče, zato so kmalu vojaki obkolili kolibo in vstopili skozi dvoje vrat: pisec s tremi vojaki skozi osrednja in drugi skozi stranska. Slednja so bila zaprta in ključ je bil znotraj njih, karabinjer Salvatore Leone ter orožnika Vincenc Podgoršek in Anton Povh so jih s silo odprli in ko so se vdala, so videli na tleh smrtno ranjenega človeka, ki je oplazil karabinjerja Leoneja in orožnika Povha in sta ta dva takoj ustrelila proti ranjencu in ga ubila.*«

Robottijevo poročilo pa pravi: »*Ko je poročnik Taglienti prispel na kraj, je razvrstil vojake in namestil orožje ter po prejetem ukazu začel streljat z minometi proti oblegancem.*

Po dobro usmerjenem strelu so prevratneži nehali streljati. Podporočnik Taglienti je v spremstvu karabinjerskega marešala, enega slovenskega orožnika in enega grenadirja vdrl v hišo. Na hišnem pragu je naletel na ranjenca, ki je, zgruden na tleh, s pištolo še enkrat ustrelil proti njim. Karabinjer Leoni je s strelom iz puške pokončal tega upornika.«

Kot vidimo, se poročila razlikujejo predvsem po tem, da Mrzlikarjevo ne govori o nobenem novem spopadu po prihodu vojakov in bi po njem lahko sklepali, da je tretji upornik padel že prej ali pa se je ustrelil sam. Drugo pripisuje poslednji napad na smrtno ranjenega upornika skupini karabinjerja in dveh slovenskih orožnikov, tretje pa skupini podporočnika Taglientija in karabinjerskega marešala Carboneja ter grenadirja in orožnika. Obe italijanski poročili pravita, da je upornika do kraja pokončal strel iz puške karabinjerja Leoneja. Pravilnost poročila orožnika Mrzlikarja potrjuje poročilo zdravnikov dr. Janeza Oražma iz Ribnice in dr. Lojezeta Tičarja iz Sodražice, ki sta mrliča raztelesila in ugotovila dve smrtni rani, eno skozi trebuh, ki je prizadela jetra, ledvice, črevesje, drugo pa na glavi, kjer je ogenj iz strelnega orožja osmodil kožo. Zdravnika sta menila, da je bil neznanec najprej ranjen v trup iz puške in si je nato s strelom iz pištole kalibra 6,35 mm sam končal življenje »*v umirajočem stanju v samomorilnem namenu*«.

Potem ko so bili napadalci prepričani, da ni v kolibi več nobenega upornika, so jo preiskali in skrbno popisali vse, kar so našli. Med predmeti je bilo tudi nekaj orožja: brzostrelna puška in pištola »Browning« kalibra 6,35 mm.

Okrog dveh popoldne je kolona vojakov karabinjerjev in orožnikov z enim mrtvecem in enim ranjencem (orožnika Pišorna so odnesli že prej) odšla z Male gore v Ribnico. Nekje na pol poti jim je prišel nasproti poveljnik ribniške posadke podpolkovnik Ferdinando Carignani, ki je poveljniku karabinjerske postaje ukazal, naj se vrne in počaka četo grenadirjev, ki bo prišla na Malo goro preiskat gozd. Četa grenadirjev, ki je ob treh prišla na Malo goro, ni našla nikogar. Majnik je bil že daleč, čez nekaj mesecev se je vključil v partizansko enoto in padel leta 1943 na Kočevskem kot partizan.

Oba ranjenca, Pišorna in t. i. Jovanovića, so najprej odpeljali v vojaško poljsko bolnišnico v Ribnico in od tam še istega dne v Kočevje. Poveljnik karabinjerske postaje Ribnica marešalo Carbone je zvečer zaslišal t. i. Jovanoviča, ki mu je povedal, da ne pozna nobenega od obeh, ki sta bila z njim v kolibi. Prišel je namreč šele pred dvema dnevoma iz Ljubljane, vstopil v kolibo, da bi prosil za jesti, pa sta ga tam oba zadržala. Povedal je tudi, da se je leta 1940 vrnil iz Amerike v Niš, od koder se je pred dvema mesecema napotil v Ljubljano, kjer se je preživljal s poljedelskimi opravili. »*Ko sem ga vprašal, zakaj je streljal proti vojakom na Mali gori, se je zagrnil v molk in ni rekel nič več.*«

Glede mrtveca so sodne oblasti najprej odredile, da truplo pokopljejo na pokopališču, kar so storili 14. maja. Med poizvedo-

vanji pa so zasumili, da bi mrlič lahko bil iz Ljubljane, zato so odredili, da truplo izkopljejo, kar so storili 16. maja popoldne. Pripeljali so Ivana Zelena iz Ljubljane, ki je v mrliču spoznal svojega sina Danila Zelena, o čemer so sestavili poseben zapisnik, mrliča pa ponovno pokopali. Ivan Zelen je izjavil, da je videl sina zadnjikrat 3. aprila 1941.

Italijanske oblasti so torej zelo hitro zasumile, kdo bi lahko bil mrlič. Verjetno ga je prepoznal kdo od domačinov, saj se je moral Zelen pred fašistično okupacijo pojavljati tudi v Ribnici in okolici, morda pa je pri tem sodelovala italijanska obveščevalna služba S. I. M. [Servizio informazioni militari], ki je že nekaj časa iskala Zelena.

Popolnoma drugače je bilo s t. i. Djurom Jovanovićem. Njega je italijanski okupator, kljub temu da je imel v rokah njega in tudi gradivo za prepoznavanje, prepoznal šele avgusta 1942. Italijanski protivohunski center vojaške obveščevalne službe in tudi karabinjerji v Ljubljani bi morali posumiti, da je Jovanović kdo od organizacije TIGR, ko so ga ujeli v družbi padlega Zelena in pobeglega Majnika, vsekakor pa po tem, ko jim je poveljstvo karabinjerjev druge armade 24. maja 1941 poslalo »*seznam zarotnikov, nevarnih protifašistov in slovenskih iredentistov iz bivše Jugoslavije*.« Na seznamu so bili: Michael Bradamante, dr. Lavo Čermelj, Ivan Marija Čok, Fredo Kravanja, Jože Dekleva, Anton Majnik, Albert in Maks Rejec, Milan Starc in Danilo Zelen. Za Čoka, Kravanjo, Majnika in oba Rejca je priložilo celo fotografije. Ob tem je le 2. četa karabinjerske skupine za Ljubljansko pokrajino v Novem mestu napravila pripombo, da je Danilo Zelen »*umrl v Ribnici 13. maja t. l. po znanem spopadu z vojaki tiste postaje*«.

Spopad na Mali gori pri Ribnici je imel velik odmev, ki je segel celo do Rima. To ni čudno, saj je bil to prvi oborožen spopad med pripadniki okupatorjevih oboroženih sil in slovenskimi ljudmi po italijanski zasedbi Ljubljanske pokrajine in ravno deset dni po njeni priključitvi Kraljevini Italiji. Kmalu sta o dogodku poročala tudi visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli in poveljnik XI. armadnega zbora general Mario Robotti: prvi je 13. maja poslal brzojavko notranjemu ministrstvu in vodji italijanske policije v Rimu, drugi pa čez dva dni poveljstvu II. italijanske armade v Karlovcu. Graziolijevo sporočilo je bilo pomanjkljivo, čeprav je bila brzojavka odposlana ob sedmih zvečer: navedel je le, da je neznanec na Mali gori streljal s pištolo na karabinjerje in pri tem ranil orožnika Josipa Pišorna ter da so karabinjerji odgovorili s streljanjem, vendar niso zadeli nikogar. Robittijeva brzojavka je obširneje navajala podatke o spopadu in menila: »*Zdi se, da sta bila ubita in ranjena bivša srbska vojaka*«. Dne 15. maja seveda še niso prepoznali niti Zelena niti Kravanja. Potem ko je 16. maja poveljstvo II. armade prosilo za popolnejše poročilo o spopadu na Mali gori in ko ga je dobilo od poveljstva divizije sardinskih grenadirjev (kaže, da je 16. ali 20. maja tudi sam obiskal Ribnico in Kočevke), je general Robotti 20. maja 1941 poslal popolnejše poročilo. V svojem poročilu je Robotti označil tudi Zelena: »*Bil je najbolj nevaren teroristični vodja in jugoslovanski vohun, ki je bil tudi v službo angleškega I. S. [Intelligence service] in je deloval posebno v Julijski krajni, kjer so v letu 1940 prijeli in izročili posebnemu sodišču mnogo njegovih pristašev. Od junija 1940 dalje ga je iskala tudi nemška policija – skupaj z italijansko – zaradi atentatov, ki jih je sprožil na ozemlju rajha in v Italiji, da bi tako pretrgal promet med obema deželama. Ubegli Majnik je bil eden njegovih najbolj delovnih sokrivcev.*«

V beležki, ki jo je potem kot zgoraj navedeni odlomek nekoliko spremenjeno vnesel v svoje poročilo, je Robotti zapisal: »*Tistega, ki so ga karabinjerji 13. t. m. ubili na deželi pri Ribnici, so elementi S. I. M., ki jih vodi strojnik Onnis, prepoznali za Danila Zelena.*« Morda bi to bil odgovor na vprašanje, kako so v Ribnici zasumili, da je mrlič sin Ivana Zelena in zakaj so uvedli postopek za njegovo identifikacijo. Še prej pa je Robotti ostro pokaral karabinjerje, češ da poveljnik karabinjerske postaje v Ribnici ni obvestil vojakov, da bo poslal svojo patruljo na teren, čeprav ga je dan prej poveljnik 2. polka sardinskih grenadirjev opozoril, da v poročilu poveljnika kočevske karabinjerske tenence št. 8/4 dne 14. maja ni navedena udeležba oddelka iz I. bataljona grenadirjev, »*ki je pripeljala do zasedbe kolibe, v kateri so se ugnezdili prevratneži*«.

** Odlomek iz knjige Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940 T. Ferenca je bil prevzet in podnaslovljen v zborniku Na primorskem leta 1941 (str. 116–120), ki ga je izdalo Območno združenje borcev Nova Gorica leta 2016.*

foto: Gorazd Humar

Biografije Danila Zelena, Ferda Kravanje in Antona Majnika, povzete po Primorskem slovenskem biografskem leksikonu (1974–1994)

Danilo Zelen

ZELEN DANILO,

tigrovec, borec za osvoboditev Primorske izpod fašistične Italije, član vodstva ilegalne organizacije TIGR. Rojen 9. 7. 1907 v Senožečah, padel 13. 5. 1941 na Mali gori pri Ribnici.

Rodil se je kot šesti izmed sedmih otrok (najmlajši Milovan je umrl v tržaški Rižarni) trgovca Ivana in gospodinje Marije Delak. Osnovno šolo je obiskoval v rojstnem kraju. Leta 1917 so ga poslali na šolanje v Ljubljano, kjer je 1925 maturiral na državni realki in se istega leta vpisal na elektrotehnični oddelek Tehnične fakultete ljubljanske univerze. Jugoslovansko državljanstvo je dobil leta 1929. Sprva je še opravljal izpite, nakar se je vse bolj posvečal delu za osvoboditev Primorske in Istre izpod fašistične Italije, vendar se je vpisoval na univerzo do leta 1932, verjetno, da bi tako prikril ilegalno delo. S tem delom je začel zgodaj, morda motiviran že v razgledani in zavedni družini, v kateri mu je bila največja zaupnica mati. Ob naraščajočih težnjah po poitalijančevanju in fašizaciji Primorske je svoje delo vse bolj stopnjeval, ga kasneje povezal z obveščevalnim delom za potrebe obveščevalnega centra Dravske divizije, pred drugo vojno pa še za angleški Intelligence Service. Iz Ljubljane je stalno zahajal na Primorsko, sprva še s potnim listom, kasneje ilegalno z imenom Dušan.

Leta 1928 se je z I. Grahorjem udeležil tajnega dijaškega tečaja v Cvetrežu blizu Kala nad Kanalom. Odslej je tesno sodeloval predvsem z A. Rejcem. Konec septembra 1929 se je na čelu trojke odpravil na Vremščico na sestanek, ki sta se ga udeležila tudi Marušič in Miloš. Tretjega novembra je na sestanku na Razklanem hribu podprl Bidovčevo mnenje, da so za uspešen boj proti fašizmu potrebne akcije. Po zatrtju kulturnega in političnega življenja na Primorskem je z drugimi narodnimi delavci skrbel za širitev slovenske literature, učbenikov, italijanske antifašistične literature ter tigrovskih glasil *Borba, Svoboda* (1929–1940) in *Ljudska fronta* (1936). Glasila je večidel pisal A. Rejec, razmnoževali pa so jih v kletnem prostoru hiše na Tyrševi 92 v Ljubljani, kamor se je Zelenova družina preselila leta 1933. Skupaj z drugimi je Zelen organiziral prenos orožja čez mejo in prehod preganjanih it. antifašistov v emigracijo. Zelen je hodil na Primorsko sprva z J. Kukcem, T. Černačem, F. Fortunatom idr., kasneje z J. Godničem, F. Kravanjo idr.

Pohodi so trajali včasih po ves mesec. Na zaupnih sestankih se je na eni in drugi strani meje srečaval s tigrovci in drugimi ilegalnimi delavci. Konec dvajsetih in v začetku tridesetih let je organiziral številne oborožene akcije in pri nekaterih tudi sam sodeloval: atentate na Slovencem nevarne fašiste, na domače izdajalce, požige šol – potujčevalnic, sabotažne akcije idr. Zaradi konspirativnosti ni pri nobeni akciji izpričana njegova navzočnost. Njegovo dolgo, morda skoraj poldrugo desetletje trajajoče ilegalno delo je težko izpričati s podatki in datumi. Fašistične oblasti so pred prvim tržaškim procesom hotele dobiti v roke tudi Zelena. Za njim so razpisali tiralico. Na procesu so Zelena večkrat imenovali in ga obtožili kot enega osrednjih akterjev (to velja tudi za drugi proces, čeprav je bil Zelen tedaj že mrtev).

Zelen se je leta 1930 za nekaj mesecev umaknil v Pariz, kjer se je srečal s slovenskimi in italijanskimi emigranti in poglobil stike z raznimi skupinami (Concentrazione antifascista, Giustizia e Liberta, KPI). Po izjavi I. Regenta je takrat Z. hotel vstopiti v KP, pa so ga zavrnili. Po vrnitvi iz Francije jeseni 1930 je Z. okrepil delo na Primorskem v dokaz, da s procesom niso zatrli primorskega odpora. Leta 1934 je ob sodelovanju okrog 30 tigrovcev organiziral prenos večje količine orožja z jugoslovanske na italijansko stran. Decembra 1935 sta A. Rejec in Z. v Parizu podpisala akcijski spora-

zum o sodelovanju med narodnorevolucionarnim gibanjem Slovencev in Hrvatov Julijski krajini ter KPI. Podpisnik je bil tudi J. Godnič. Zelen je snoval atentat na Mussolinija in je hotel sam v Rim, pa so mu sodelavci to preprečili. Sodeloval je pri pripravi atentata, ki naj bi ga izvedel v Kobaridu F. Kavs 1938. Avgusta 1939 se je dogovoril s komunističnim voditeljem P. Tomažičem in predal komunistom orožje in razstrelivo. Zelen in Kravanja sta pred začetkom vojne okrepila sabotažne akcije na železnicah v Avstriji in Italiji. Na zahtevo italijanskih in nemških oblasti je bila 1940 za Zelena spet razpisana tiralica. Umaknil se je v Beograd, se skrival v Ljubljani in okolici, v bližini Reke in v Novem. Ob zadnjem srečanju je tovarišem naročil: »Dobimo se v gozdovih nad Ribnico!« Kot jugoslovanski državljan je bil vpoklican v vojsko. Prve dni aprila 1941 sta ga v vojaškem taborišču pri Višnji Gori videla J. Godnič in A. Laharnar. Po razsulu se je Zelen zatekel v okolico Ribnice. Ko je tja vkorakal sovražnik, se je pojavil v gostilni pri Kramarčku (pri Debeljakovih) in šel nato v skrivališče na Malo goro, kamor sta kasneje prišla še T. Majnik in F. Kravanja. V gozdarski kolibi so jih, po naključju ali po izdaji, odkrili in 13. maja je prišlo do kratkega spopada s patruljo italijanskih in slovenskih orožnikov. Potem ko je Majnik že vklenjen zbežal in Kravanja obležal ranjen, naj bi si hudo ranjeni Zelen smrtni strel zadal sam. Padel je kot prvi v prvem oboroženem spopadu z okupatorjem. Italijanske oblasti sprva niso vedele, kdo je. Ker so sumile, da gre za Zelena, so ga izkopali, da ga je oče identificiral. Po vojni je mati njegove posmrtne ostanke z ribniškega pokopališča prepeljala na ljubljanske Žale.

Življenje in delo Danila Zelena ostajata delno zavita v skrivnost. Nesporna je njegova pomembna vloga v organizaciji, v kateri je bil predvsem akcijski, gverilski vodja. Postal je legendarni lik, simbol primorskega odpora proti nasilnemu raznarodovanju. Na kraju, kjer je padel, stoji skromen spomenik. Leta 1991 se je ob 50. obletnici Zelenove smrti zvrstilo o njem in TIGR-u več razprav in spominskih svečanosti, v domačih Senožečah pa so mu odkrili spominsko ploščo.

Zapisali Boža Škoberne in Lida Turk, str. 335, 17. snopič

KRAVANJA FERDO,

delavec, tigrovec, borec in organizator NOB na Tolminskem, rojen 10. 8. 1912 v Čezsoči, umrl 10. 10. 1944 v zaselku Paljevo pri Desklah. Oče Matevž, mali kmet, krošnjar, padel pri Doberdobu 1916, mati Ana Kravanja; trije bratje in tri sestre. Po osnovni šoli v domači vasi je delal na kmetiji in drugod, učitelj F. Sivec pa je v vasi organiziral ilegalno celico in vzgajal revolucionarje. Najodličnejši so bili: K., Ivan Ivančič (PSBL I, 559–60), Fr. Kavs (g. J. čl.), Leopold Čopi, I. Šuler, Edi Mlekuž idr. Pisali so list Škandalist, v katerem so pikali vedenje fantov in deklet. Ti so jim odgovorili z listom PPP, 3P ali TRIPE (iz Plebejci Proti Purgarjem). Ko so Kravanjevi prijatelji odkrili pisca, so izdajali 1933 z roko pisani list Netopir (okr. 60 štev.). 18. 4. 1931 sta Kravanja in Ivančič zažgala osnovno šolo v Bovcu iz protesta proti ustrelitvi bazoviških junakov. Enako so zažgali šolo v Čezsoči (neznani sodelavci), požiga šol v Plužnah in Logu pod Mangartom se nista posrečila. Poleti 1931 je na Jesenice izseljeni Andr. Čopi iz Kala – Koritnice uredil sestanek med Kravanjo in Kavsom z D. Zelenom in Bertijem Rejcem z Jesenic na meji pri Jalovcu. Kravanja in sodelavci iz Čezsoče so odslej tu prevzemali antifašistični tisk in orožje in se urili v streljanju. Kravanja je prehajal mejo tudi na Bogatinu in Ratečah in se sestajal z voditelji TIGR-a v Ljubljani, na Jesenicah in drugod. Na povratku so ga fašisti 24. 2. 1933 prijeli blizu Fužin, ga pretepli in odpeljali v Rim, da je odslužil vojaški rok (do 27. 8. 1934). Kravanja je po vrnitvi domov nadaljeval z delom; 19. 6. 1935 pa je pobegnil v Jugoslavijo, da bi se izognil vojni v Abesiniji. Nekaj časa je bival na Jesenicah, nato se je zaposlil pri Slogradu. Ker ga je stalno delo oviralo pri antifašistični dejavnosti na Primorskem, se je oprijel krošnjarstva, nosil s tigrovci čez mejo orožje in literaturo, z njimi organiziral 20. 9. 1938 atentat na Mussolinija v Kobaridu, ki naj bi ga bil izpeljal F. Kavs. Zaradi intervencije nem. in it. vlade so Kravanjo aretirali in v Beogradu obsodili na pet let ječe. Kazen je prestajal v Sremski Mitrovici in Nišu, ob napadu na Jug. pa je prišel iz zapora. Vrnil se je v Slo. Pridružil se je D. Zelenu in T. Majniku, ki sta se skrivala v

Ferdo Kravanja

bunkerju blizu Strug v Ribniški dolini, ko pa so se zatekli v Lovšinovo kočo na Mali gori, so jih 13. 5. 1941 zjutraj napadli it. vojaki in ju ranili: Zelen se je ustrelil, K. obstrelili, Majnik pa je ušel v okovih. K. se je zavedel v kočevski bolnišnici in zatrjeval, da je Srb Djuro Jovanovic iz Chicaga. Prepeljali so ga v ljubljansko bolnišnico, od koder so ga rešili pristaši OF. Nekaj časa se je skrival v Ljubljani, 26. 5. 1942 pa je odšel k partizanom. Nekaj časa je bil v vipavski četi, konec julija je prišel na Tolminsko, bil aktivist in organizator OF, član okrož. OF, 18. 3. 1943 je postal sekretar OK KPS in po združitvi okrožij sekretar OK KPS za Zahodno Prim. Med potovanjem iz Benečije na Lokve na pokraj. odb. OF je bil v zaselku Paljevo zadet skozi lobanjo in možgane. Pokopali so ga v Desklah, po vojni v Čezsoči. Partizansko ime – Peter Skalar. Po njem se imenuje koča na Kaninskem pogorju.

Zapisal Rut (Tone Rutar), str. 190, 8. snopič

MAJNIK TONE,

učitelj, organizator in član izvršnega odbora ileg. narodne revol. organizacije TIGR, rojen 25. 4. 1905 v Volčah (Tolmin), umrl 21. 11. 1943 v Ribnici. Oče Anton, mati Ana Fon. Osn. š. Volče, učiteljišče Tolmin, it. matura v Vidmu 1925. Majnik je sodeloval v PD in tamburaškem zboru v Volčah s sestrami in bratom Andrejem, ki je bil duša PD. Majnik ni dobil učiteljskega mesta v fašistični Italiji, razen redkih suplenc med bolniškim dopustom italijanskih učiteljev. Majnik je organiziral z A. Rejcem in Z. Jelinčičem ileg. protifaš. organ. TIGR, se izpopolnjeval v klavirju pri glasbeniku Emilu Komelu v Gorici. Zaradi kritja svoje ileg. dejavnosti se udeleževal konspirativnih sestankov z voditelji TIGR na gor. in trž. področju, bil polic. izgnan iz Gorice v Volče, kjer je kljub policijskemu nadzoru vodil ileg. protifaš. boj. Majnik je organiziral več tajnih množičnih kulturnih izletov v Slovensko Benečijo in na okoliške tolminske hribe, nosil slov. knjige v slo. Benečijo, vodil razdeljevanje Prvih korakov in Kolačkov ter ileg. protifaš. liter. in zveze z Gorico, Trstom, preko državne meje v Jugoslavijo, s F. Fortunatom organiziral požig otroškega it. vrtca v Tolminu, ki je zgorel 25. 5. 1928, poleti 1928 s Tonetom Rutarjem organiziral razstrelitev it. gimn. v Tolminu, ki se ni posrečila, s Fortunatom pripravila in izobesila slov. zastavo na Kozlovem robu (Tolm. grad) 4. 11. 1928. Majnik je vodil in trosil protivolilne letake ob faš. volitvah 24. 3. 1929, sodeloval pri požigu voj. skladišča streliva na Kozarščah (niso uspeli), po atentatu na faš. dnev. Il Popolo di Trieste ušel aretaciji s pobegom 10. 4. 1930 v Jugoslavijo. Faš. policija je še več zaporednih let pripravljala zasede in nočne preiskave Majnikove in drugih hiš v Volčah med velikonočnimi in božičnimi prazniki, da bi ga presenetila in prijela doma. Po enem letu čakanja v Jugoslaviji je Majnik dobil učiteljsko službo v Žvirčah (Suha krajina), nato 1936 na prošnjo Sokolskega društva Ribnica premeščen na osnovno šolo v Ribnico, kjer je poleg šolskega dela vodil ribniško godbo na pihala, sodeloval v pevskem zboru in dramskem odseku. Majnik je igral vse instrumente v godbi. Po prebegu v Jugoslavijo je stalno sodeloval v TIGR-u in se sestajal z voditelji TIGR-a v Ljubljani, Žvirčah, Ribnici idr., bil član mlad. organizacije Jadranska straža, ki je imela podružnice v vseh večjih krajih in v vseh šolah v Slov. Ko je zaradi bližajoče se vojne organ. TIGR zbirala orožje, sta Majnik in D. Zelen v začetku 1941 pripravila v Ribnici skrito zalogo nad sto pušk, večje količine pištol, bomb in municije. Majnik je bil takrat premeščen v Kostel ob Kolpi, tu bil mobiliziran, naročil sodelavcu J. Zalarju, naj napravi tri bunkerje na Mali gori. Zvečer na veliki petek 11. 4. 1941 je prišel k Zalarju neznanec, ki je imel polovico razglednice ljubljanskega Tromostovja, drugo polovico pa Zalar kot geslo. Proti jutru 12. aprila je dospel Majnik, ki je Zalarju povedal, da je neznanec D. Zelen. M. je dal prepeljati z vozom del orožja k Fajdigu v Sodražico, ostalo prepustil v varstvo Zalarju, a smel bi ga dati prijavljencem za partizane. Majnik, Zalar in Zelen so ponoči med 12. in 13. 4. odšli v pripravljeni bunker na Malo goro. Majnik je poslal Zalarja v Ribnico za zvezo. Po it. zasedbi Ribnice sta se Majnik in Zelen preselila v bunker blizu Strug, kjer se jima je pridružil Ferdo Kravanja. Okrog meseca pozneje, 12. maja, so

Anton Majnik

šli v Lovšinovo kočo na Mali gori, zjutraj 13. 5. 1941 so jih It. napadli, oba težko ranjena, Zelen se je ustrelil, Kravanja obstrelil, Majnik ušel vklenjen, okove mu je prepilil njegov sodelavec Franc Hočevar iz Strug (pozneje so ga ustrelili Nem.). Majnik je ostal v Ribniški četi, ki se je pozimi 1941–1942 razšla, se zadrževal v nekem mlinu blizu Lašč, bil spet v Ribniški četi, ki ji je izročil vse orožje, jun. 1942 je bil komis. čete v Krim. odredu, jul. 1942 postal član KP, 1942 intendant bat. v Krim. odredu, sept. 1942 v najhujši hajki vodič štaba, okt. 1942 član okrož. komit. za Ribnico, dec. šel z brigado v Dolomite. Majnik je po kapitulaciji It. postal nadzor. za kočev. okraj, načelnik gospod. komis. pri okrož. odboru OF za ribn.-kočev. okrožje. Majnik je vodil vse iz Ribn. evakuirane družb.-polit. organizacije v taborišču Marinovec pri Jelenovem žlebu. Zelo uspešno je opravljal svoje naloge, bil priljubljen in družaben. Ko je ponoči vodil sestanek pri Cenetu v Ribnici, so se aktivisti ob prihajanju sovražne edinice razbežali, Majnika je pokosil rafal pred Pildarčkovo gostilno. Ribničani so svojemu dobremu učitelju in gorečemu borcu za svobodo odkrili spominsko ploščo z napisom: »Anton Majnik, učitelj v Ribnici, ki je pri nas prvi prižgal plamen upora, je padel na tem mestu 21. nov. 1943. – Bolj od življenja smrt je rodovitna.«

Zapisal Rut (Tone Rutar), str. 333, 9. snopič

SPREMINJANJE ZGODOVINE PRIMORSKEGA ODPORA NA PRIMERU TIGROVCA IN PARTIZANA FERDA KRAVANJE – PETRA SKALARJA

Besedilo: dr. Savin Jogan (prevzeto iz: Slovenski zbornik 2014, str. 225–243)*

Uvod

V protifašističnem odporu fašizmu na Primorskem je imela od svoje ustanovitve leta 1927 nesporno vodilno vlogo narodno-revolucionarna organizacija TIGR. Ta je s svojimi razpredenimi oblikami delovanja, celicami in trojkami pokrivala celotno ozemlje okupirane pokrajine. Seveda se je njeno vodstvo zavedalo, da bodo rezultati teh prizadevanj in dolgotrajnega ter težkega boja za uničenje fašizma v veliki meri odvisni ne le od podpore prebivalcev, temveč tudi od njene usklajenosti in povezovanja z drugimi skupinami in organizacijami s podobnimi cilji, ne glede na njihove metode in oblike organiziranja.

Zaradi prepletenosti narodnostnih in revolucionarno-socialnih ciljev v njenem programu je v tem okviru posebej relevantna povezava z organizacijami komunistične partije in tistimi pod njenim neposrednim vplivom. Po začetnem sodelovanju z italijansko organizacijo v izgnanstvu, Protifašistično koncentracijo ter z gibanjem Giustizia e liberta v 30. letih je vodstvo TIGR-a decembra 1935 sklenilo s KPI in njeno federacijo za Julijsko krajino akcijski pakt za skupno protifašistično in protivojno fronto. Ta je zagotavljal tudi prizadevanje za temeljne pravice manjšine (Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. MK, Ljubljana 2005, str. 547–548). Leta 1939 je bilo vzpostavljeno sodelovanje TIGR-a v Ljubljani z vodstvom KPS, ki je vključevalo tudi izročanje dela zbranega orožja in vojaške opreme iz tigrovskih skladišč za potrebe partije v pripravah na skupno nastopanje v vojni, ki so jo pričakovali.

Na Primorskem se je takrat oblikovala enotna protifašistična fronta z udeležbo TIGR-a, narodnjaške in komunistične mladine. Te povezave so se pokazale zlasti ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941, ko se je v Ljubljani zbrala množica nad 3000 prostovoljcev na poziv vodstva Iniciativne zveze primorskih društev (tudi številnih tigrovcev), KPS in Slovenskega kluba. Po razpustitvi Soške in Akademske legije so številni prostovoljci zbirali in skrivali orožje, mnogi pa so se vključili v partizanske enote, ki so se začele formirati.

F. Kravanji, ki je bil v prvem oboroženem spopadu med tigrovci in Italijani (maja 1941) ranjen, so kasneje organizirali pobeg iz zastražene bolnice člani OF po navodilu Kidriča (T. Ferenc, Akcije TIGR, 1977, str. 230). Popolnoma naravno je, da so prvi partizani, ki sta jih vodstvi OF in KPS poslali iz Slovenije na Primorsko, našli svoja zatočišča in svoje zaupnike med tigrovci in da so tudi med poslanimi bili številni iz

tega kroga (S. Fatur, Zgodba o TIGR-u, 2007, str. 55–56). Tako so npr. glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, CK KPS in Vrhovni plenum OF poleti 1942 sklenili poslati na Primorsko tudi Franca Kravanjo, da bi pomagal pri organizacijskem in političnem delu (C. Zupanc, Tolminski zbornik 1975, str. 35), uresničujoč sklep CK KPS, da morajo vsi Primorci v partizane na Primorsko (T. Ferenc, n. d., str. 240). Kravanja je bil tudi med sicer redkimi tigrovci, ki so dobili v partizanih in političnih vodstvih KP in OF pomembne funkcije.

Takšno povezovanje in prepletanje aktivnosti protifašističnih organizacij, kasneje tudi partizanskih enot in OF, je bilo torej na Primorskem dokaj razvito, čeprav z različno intenzivnostjo in občasnimi »kratkimi stiki«. To se kaže tudi iz številnih zgodovinskih analiz in drugih ocen obdobja med vojnama in NOB.

V zadnjih desetletjih, približno od 80. let naprej, pa se v številnih delih in izjavah zarisuje popolnoma drugačna slika, ki tako sodelovanje sploh zanika, drugi pa sodelovanje zožujejo le na »mogočno« KP kot edino odločujočo politično silo na eni in druge, njej podrejene organizacije ter skupine, na drugi strani. KP naj bi te skupine zatirala, onemogočala in končno celo izničila s fizičnim uničenjem posameznikov vred; ne le v posamičnih primerih, temveč v njeni stalinistični maniri na celotni fronti.

Ferdo Kravanja – Peter Skalar v družbi neznanega partizana. Slikana sta v vasi Krn leta 1943 (Tolminskemu muzeju je fotografijo podaril A. Rutar – Svečan).

V nadaljevanju bom opisane pristope, prizadevanja in poglede ponazoril z obravnavo nekaterih ocen in domnev, povezanih z delovanjem, zlasti pa z okoliščinami smrti tigrovca, partizana in aktivista KPS in OF Ferda Kravanje – Petra Skalarja. Gre za izjemnega bojevnika za narodnostne pravice Slovencev in posebej Primorcev, vodilnega tigrovca, partizana ter organizatorja odporniškega gibanja na Primorskem, ki je deloval in užival velik ugled na obeh straneh: v tigrovskem gibanju in na partizanski strani. V prvem delu bom predstavil ugotovitve, izjave in ocene do konca vojne in v obdobju neposredno po vojni, nekako do 80. let 20. stoletja, nato pa jih bom primerjal s tistimi iz novejšega obdobja. V nadaljevanju pa predstavljam poglede in ocene, zapisane od konca 80. let do danes.

Rudi Kogej: Ferdo Kravanja – Peter Skalar, 1952, olje (Dom šolske mladine Petra Skalarja Tolmin – foto Oskar)

Pisnih virov v obliki dokumentov, spominov, izjav in pričevanj sodobnikov ter zgodovinarjev in drugih piscev o pomenu, življenjski poti in junaških dejanjih Ferda Kravanje – Petra Skalarja, izjemnega bojevnika za narodnostne pravice Slovencev in posebej Primorcev, vodilnega tigrovca, partizana ter organizatorja odporniškega gibanja na Primorskem, je razmeroma precej. Le nekoliko manj pa je avtorjev, ki se v tem okviru posebej zaustavljajo tudi ob okoliščinah in ozadjih njegove tragične smrti 10. oktobra leta 1944 na Paljevem.

Novejše ocene se precej razlikujejo od tistih, ki jih poznamo iz obdobja njegove smrti in neposredno za tem. Tako je bilo npr. na prireditvah ob 85. obletnici ustanovitve TIGR-a in 100. obletnici rojstva Kravanje omenjeno, da je padel od zahrbtne krogle

(Primorski rodoljub 23/2013, str. 2). Čeprav je znano, da obstajajo o njegovi smrti nekatere nejasnosti in različne razlage, sem postal pozoren na to trditev, saj taka enoznačna ugotovitev ne izhaja neposredno iz doslej znanih izjav in gradiva. To sem si zato poskušal podrobneje razjasniti iz objavljenih in drugih razpoložljivih virov.

I.

Bistvene ugotovitve o dejstvih in okoliščinah, neposredno povezanih s smrtjo Ferda Kravanje – Petra Skalarja, izhajajo iz naslednjih dokumentov, izjav ter prispevkov:

- Vojaška situacija na območju Paljevega in širše okolice ter podatki o sovražnikovih enotah so neposredno razvidni iz pisma, ki ga je Kravanja poslal na sedež okrožnega komiteja KPS na predvečer dogodkov (9. 10.): govori o opozorilih ljudi, da prihajajo Nemci, približno 300; v okolici so borbe (izvirnik pisma je pri Acini hčeri Saši Kovačič v Ljubljani). V kasnejšem prispevku C. Zupanca, partizanskega oficirja, je ob tem rečeno, da se je naslednjega jutra (9. 10.) Paljevemu približevala patrulja fašistov, kasneje pa so prišli iz smeri Grgarja Nemci, ki so nad Paljevim postavili zasedo (Tolminski zbornik 1975, str. 38).

- Situaciji, povezani s smrtjo Skalarja, sta bila najbližje oba njegova spremljevalca, Alojz Rutar – Svečan (stalni) in Aldo Medveščček (samo na tej poti). Iz poročila o njuni skupni poti na prizorišče dogajanja izhaja, da je zaradi bolezni Svečana šel na pot Medveščček, ki se je vrnil na sedež okrožja z žalostno novico o smrti. Oba skupaj sta šla potem poizvedovat, kako je bilo s Skalarjem, ter iskat njegovo torbo in nahrbtnika. Vrnila sta se in potrdila Skalarjevo smrt. Zvečer so organizirali komemoracijo. Prišlo je veliko ljudi; vsi so jokali, borci in neborci (Spomini Skalarjevega kurirja; po pripovedovanju zapisal J. Dolenc. Tolminski zbornik 1975, str. 46).

- Zapis Ace Stanovnik brez uradne označbe dokumenta in brez datuma (gre zelo verjetno za predlogo govora na komemoraciji) govori najprej o vrnitvi Medveščka, ki je spregovoril: »Bila sva skupaj, ko smo bežali iz hiše, potem pa ne vem, kje je ostal. V trenutku sem vedel, da ga ni več.« Še dva dni so iskali točne podatke in nato poslali oba kurirja, da poizvesta o podrobnostih smrti in prineseta njegove stvari. Vrnila sta se isto noč, še bolj potrta: ko je bežal, je prišel v zasedo in padel. Nemci in fašisti so mu pobrali vse (AS 1635, t. e. 582).

V pismu Dunji (15. oktobra) sporoča, da so prejšnji večer izvedeli, da je Skalar padel pri Paljevem v zasedo, da so mrtvega dobili Nemci in mu pobrali vse, kar je imel pri sebi. Opozarja na možnost, da je bilo med kandidati za okrožni izvršni odbor tudi nekaj legalnih imen z Bovškega in jih je treba posebej opozoriti. V drugem pismu istega dne (Konradu Javorščku – Strnadu) je že bila obveščena, da je bil zadet z enim samim strelom in je takoj umrl. Dobili so ga Nemci in fašisti, mu pobrali orožje in vso opremo ter ga nato pustili. Podobno je okrožni odbor OF za Zapadno Primorsko obvestil brzojavno in dan kasneje še pisno Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje. Omenja, da je imel Kravanja pri sebi imena vseh predlaganih v okrožni izvršni odbor in okrožno sodišče (AS 1635, t. e. 581; obj. tudi v knjigi T. Ferenca o akcijah TIGR, 1977, str. 256). Pismo podobne vsebine je bilo poslano tudi vsem okrajnim odborom OF (18. 10.); odborom je bilo naročeno, da ob prvih zasedanjih izvršnih odborov, prav tako pa tudi na vseh drugih javnih sestankih organizirajo spominske počastitve (AS 1635, t. e. 581).

- J. Vilfan je ob smrti Skalarja v Partizanskem dnevniku 22. oktobra 1944 napisal, da je tovariš Skalar na poti na pokrajinski odbor na Paljevem zašel v nemško zasedo, kjer ga je podrl rafal.

Od kasnejših prispevkov omenjamo:

Spomenik v Čezsoči: levo kip tigrovca Ivana Ivančiča, desno pa Ferda Kravanje (foto: Siniša Germovšek)

- Vid Vremec (O liku Ferda Kravanje, Primorski dnevnik, 28. 7. 1967) poroča, da je Skalar po opozorilu domače hčere pri Podbrščkovih (kjer so prenočili) o približevanju fašistov pograbil svoje spise in skupaj s spremljevalcema bliskovito zapustil hišo skozi zadnja vrata. Spremljevalca sta tekla desno, on pa levo. Počili so streli in Skalar je smrtno zadet omahnil na tla.

- V tem krogu pričevanj je posebej izčrpen in podroben zapis o zadnji poti revolucionarja in borca Petra Skalarja, napisan ob 30. obletnici dogodka oktobra 1974 (podpisalo ga je osem odraslih prebivalcev Paljevega, ki so bili priče oziroma so drugače doživljali ta dogodek). V njem se med drugim ugotavlja, da je omenjenega jutra (10. oktobra) v bližini Podbrščkove hiše domača hči zagledala na cesti pod hišo skupino bližajočih se fašistov in zavpila: »Fašisti!« Opozorjeni so se takoj umaknili skozi vrata in okno ter se razdelili v dve skupini. V prvi, ki se je napotila proti Zagomili, so bili Skalar s spremljevalcem Medveščkom in Podbrščkova sinova Alojz in Srečko (Feliče). Približno 800 metrov od hiše je Skalar iz jutranje megle nenadoma zavil desno, na parcelo, imenovano Sodrež. Takoj za tem je bilo slišati strel, ki ga je smrtno zadel. Nemci so pobrali njegovo torbo in orožje. Razne dokumente, ki jih je imel pri sebi, pa so kasneje našli vaščani raztresene po poti, ki pelje do vasi. Truplo Skalarja so začeli vaščani iskati po odhodu Nemcev in fašistov. Pri tem ni bilo posebnih težav, ker so nekateri dobro slišali strel in so ga v tej smeri kmalu našli. Alojz Podbršček in Alojz Erzetič, ki sta prva prišla do njega, sta od strela skljuèeno truplo le zravnala; takoj sta obvestila vaščane, ki so se še istega večera zbrali in poklonili njegovemu spominu ter ga prepeljali v vas. Pokojnika so kasneje s Paljevega na saneh prepeljali v Deskle, kjer je v večernih urah opravil pogrebne svečanosti župnik Kavčič. Pogreba s partizansko častno stražo so se udeležili številni prebivalci Paljevega in Deskel (celoten zapis je v Pokrajinskem arhivu Nova Gorica, PANG 973, Šuligoj Danilo, t. e. 1, str. 2–4).

Omenjeni zapis je bil prebran ob priliki spominskega srečanja 6. 10. 1974 na Paljevem, datiran je 27. 9. 1974; prebral ga je A. Podbršček (PANG, šk. 155/10, A. Rutar).

Kljub časovni odmaknjenosti predstavlja ta zapis prvi posebej oblikovani dokument o sami smrti F. Kravanje in okoliščinah v zvezi z njo, ki je časovno bližje obravnavanim dogodkom v primerjavi z drugimi, kasnejšimi dostopnimi izjavami ter ocenami. Druga njegova značilnost je, da izraža hkratno in skupno vedenje in vsaj v temelju tudi skupno oceno obravnavanega dogajanja s strani odraslih krajanov Paljevega, ki so bili neposredno udeleženi ali so z manjšim časovnim zamikom bili obveščeni o dogodkih oktobra 1944. Pomembna je tudi skladnost ali vsaj podobnost teh kolektivnih ugotovitev ljudi »na terenu« z ugotovitvami in ocenami v že omenjenih dokumentih, ki so se oblikovali hkrati z obravnavanimi dogodki ali v poskusih čimbolj ustreznega reagiranja nanje.

- V okvir bolj ali manj neposrednih spremljevalcev takratnih dogajanj je možno vključiti tudi pričevanje partizanskega oficirja Cirila Zupanca o Skalarju v Tolminskem zborniku 1975, ki je zadevo obravnaval tudi kot partizanski oficir in je imel možnost, da se je o podrobnostih zgodbe pogovarjal z neposrednimi udeleženci dogodkov. Ta po že omenjenem opisu vojaške situacije navaja, da so Skalarja ustrelili iz nemške zasede, katere člani so zjutraj iz Grgarja prek Vodic in Zagomile prišli na Paljevo; ko je prišel na plano iz skrivališča pri omenjenem zaselku, je bil iz bližine 50 metrov zadet iz sovražnikove puške naravnost v srce. Kar je imel pri sebi, so mu Nemci odnesli in odšli (str. 35–36).

- Obsežnejše delo T. Ferenca Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji (1977), ki ga posveča Kravanji, obširneje in celoviteje razčlenjuje delovanje TIGR-a v nakazanem okviru in tudi širše. Pri opisu njegove smrti povzema že omenjene ugotovitve Zupanca, a brez podatka o orožju in opremi. Hkrati pa prvič omenja in povzema tudi vsa pomembnejša pisma sekretarke okrožnega komiteja KP in okrožnega odbora OF Ace Stanovnik pred seznanitvijo z vestmi o smrti Skalarja in neposredno po njej. To verjetno pomeni, da je sprejel tudi njihove poglavitne ugotovitve in ocene. S tega vidika je mogoče uvrstiti avtorja v krog tistih, ki gradijo svoje sklepanje na zaznavah in pogledih neposrednih udeležencev, prič in poznavalcev dogajanja.

- Dodajmo, da je na spominski plošči na Filipovi (Podbrščkovi) domačiji, kjer se je zadrževal

Skalar na Paljevem, zapisano, da je 10. 10. 1944 od fašistične krogle ugasnilo plemenito srce revolucionarja Petra Skalarja (Tolminski zbornik 1975, str. 37).

II.

V drugem delu tega pregleda se srečujemo z navedbami, izjavami in mnenji avtorjev, ki so pisali o obravnavani temi kasneje. Nekateri se delno naslanjajo na že omenjeni prispevek C. Zupanca in ga povzemajo, drugi to poročilo delno dopolnjujejo in nadgrajujejo, nekateri pa dodajajo tudi ocene, ki se znatno razlikujejo od prvotnega orisa situacije. V celoti ali glede bistvenih dejstev in okoliščin Zupančevo poročilo omenjajo in povzemajo – poleg že omenjenega T. Ferenca (1977) – tudi Borut Rutar (n. d., 1995, 1996, 2008), Tatjana Rejec (1997) in Silvo Fatur (2007).

- Anton (Tone) Rutar v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu (PSBL, 1982, 8. snopič, str. 190–191; podpisan kot Rut) govori v Kravanjevi biografiji zelo lakonično o tem, da je bil ta na poti iz Benečije na Lokve zadet skozi lobanjo in možgane. Nič ne govori o situaciji (zaseda, nenadni pojav Skalarja pred Nemci, en strel, s katere strani ...). Zanimive pa so nekatere podrobnosti, ki so bile zapisane verjetno pred dokončnim oblikovanjem omenjenega Rutarjevega prispevka: rokopisni zapis (nedatiran) avtorja v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici omenja, da so Nemci 9. 10. ponoči obkolili Paljevo in ob zori napadli. Kravanja je po umiku iz hiše, v kateri je prenočeval, tekel sam po goličavi; preden je dosegel gozd, so ga nemške krogle pokosile (PANG 764, Anton Rutar). V isti mapi je na posebnem listu še pripis (14. 6. 2006, s svinčnikom, z drugačno pisavo): »Ime človeka, ki je bil prisoten pri prekopu F. K., je ostalo neznano. Ta je videl, da je bil F. K. ustreljen v čelo, ne v srce, kar je pomenilo, da je bil ustreljen od blizu (po pripovedovanju T. Rejec; ta je ponovno zatrdila, da bo po smrti svoje zapiske izročila v PANG).« Iz te precizacije torej nedvoumno izhaja, da je bil Kravanja ubit iz nemške zasede.

Drugačne ugotovitve in ocene istega avtorja pa preberemo v kasnejših navedbah avtorice T. Rejec (Partija in tigrovci, 2006). Tam poudarja, da A. Rutarju sicer A. Podbršček s Paljevega ni rekel, da so Kravanjo ubili partizani; povedal mu je samo to, da so okoli njega ležali torba in nekaj papirjev (str. 165). Avtorica še omenja, da je A. Rutar kasneje, potem ko je govoril s človekom, ki je bil prisoten pri prekopu Skalarjevih posmrtnih ostankov v Čezsoči (videl je zadetek v glavo, ki je prebil lobanjo in možgane), avtorici izjavil, da je bil po vseh teh informacijah prepričan, »da vse kaže na to, da so se Kravanje znebili partizani sami«. To naj bi mu potrdil tudi nečak Ivan Rutar – Tisa: v času, ko je režim počasi začel razpadati, se mu je zdelo primerno, da mu lahko pove, kar mu je že dolgo ležalo na duši. V pogovoru mu je nepričakovano rekel: »Veš, Kravanjo so umorili partizani sami.« Avtorici je A. Rutar to sporočil po telefonu julija 1989. Ključni dokaz naj bi bil, da so dan pred odhodom Skalarja na Lokve njegovega stalnega kurirja Svečana tako hudo upijanili, da je zbolel in ni mogel na pot. Tako so se ga znebili, ker bi sicer v njegovi prisotnosti česa takega ne mogli izpeljati, saj je Svečan Skalarja oboževal (str. 162–163). Podobno trditev A. Rutarja o izjavi človeka, ki je bil prisoten pri prekopu Skalarjevih posmrtnih ostankov v Čezsoči (videl je zadetek v glavo, ki je prebil lobanjo in možgane), preberemo že tudi v knjigi A. Zidarja o TIGR-u (str. 187).

- Alojz Zidar v knjigi *TIGR v boju za domovino* (1995) sicer povzema in po svoje komentira zgodbo tigrovca in partizana Franca Čopija – Borotina, ki je obiskal Paljevo takoj po koncu vojne. Prebivalci naj bi mu povedali, da je Kravanjeva smrt ostala za vse uganka, ker je bilo slišati en sam strel, ki je bil zanj usoden. Poudarek je na domnevi, da so bili takrat Nemci predaleč, da bi njihov strel lahko povzročil smrt. Domačin Podbršček mu je povedal, da je Skalar ob opozorilu na približevanje Nemcev s spremljevalcema stekel iz hiše v gozd in čez goličavo; takrat je slišal strel. Ko so se vrnili v hišo, Skalarja ni bilo. Iskali so ga tri dni in ga našli mrtvega. Ob njem je ležala oficirska torbica z vsemi zapiski (str. 186). Na drugem mestu pa Zidar trdi brez podrobnega opisovanja, da je Skalar »padel v nejasnih okoliščinah« (str. 187). Hkrati navaja tudi posredno navedbo aktivistke in kurirke Darinke Kogoj, ki jo je posredovala Majdi Majnik, ta pa avtorju, da naj bi Bebler Kogojevi razburjeno omenil, da je Skalarja na poti v Čepovan ustrelil eden od njegovih spremljevalcev (Zidar, nav. mesto). Na str. 182 avtor navaja, da je Ferdu Kravanji »umik« namenila stalinistična slovenska partija.

- Borut Rutar v obsežnem prispevku »TIGR proti duhovnemu genocidu fašizma nad Primorci« (Borec, 1995) o smrti Skalarja navaja že omenjeni prispevek C. Zupanca v *Tolminskem zborniku* (str. 275–276). Enako besedilo je izšlo tudi kot posebna knjiga v založbi Tangram (1996). Isti avtor v delu *Tigrovci v prvem spopadu s fašističnim okupatorjem Slovenije na Mali gori pri Ribnici 13. maja 1941* (1996) pa po povzetku omenjene ugotovitve C. Zupanca dodaja: »O zahrbtni smrti Ferda Kravanje iz zasede poročajo tudi drugi viri.« V seznamu virov navaja delo T. Rejec *Pričevanja o Tigru* (1995) in že omenjeno delo A. Zidarja. Prvo navedeno delo, pri katerem je T. Rejec le urednica, sicer sploh ne govori o smrti Skalarja (o stališčih Zidarja glej navedbe v prejšnjem odstavku).

- Avtorica Mira Cenčič v delu *TIGR* (1997) navaja in po svoje komentira trditev o tem, da je bil Skalar »v nejasnih in sumljivih okoliščinah zadet z enim samim strelom, s kroglo, ki mu je prestrelila glavo« (str. 284). Pri tej odločni in izrecni trditvi se sklicuje na A. Zidarja v njegovi knjigi o TIGR-u, vendar se poglavje v Zidarjevi knjigi, na katerega se citat nanaša, osredotoča na delovanje TIGR-a in Skalarja do njegove vrnitve med primorske rojake oziroma vstopa v partizane maja 1942 in ne na njegovo kasnejšo aktivnost ter smrt oktobra 1944. Dejansko gre za njen povzetek navedbe T. Rutarja iz PSBL o strelu v glavo; dodaja le, da je šlo za nejasne in sumljive okoliščine. V pripombi 147 na str. 367 pa avtorica navaja, poleg navedb iz Zidarjeve knjige, tudi naročilo A. Rutarja, da (naj) se navedeta izjavi njegovih dveh sorodnikov in Skalarjevih sodelavcev: I. Rutarja – Tise, ki da je vedel, da je bil zahrbtno ustreljen, »ker je bil tigrovec in bister«, njegov nečak A. Rutar – Svečan pa je menda izjavil, da verjame, da je bil Kravanja »ustreljen, ker se je stalno prepiral s štabom«.

- Kasnejša, že omenjena knjiga Tatjane Rejec glede same smrti Kravanje uvodoma povzema že omenjene navedbe Ferenca oz. Zupanca in dodaja dve pismi sekretarke OK KPS (Draga tovarišica, Konradu Javoršč-ku; str. 162–163, omenjeni pri Ferencu). Obširneje govori tudi o ocenah A. Rutarja, ki smo jih že omenjali. Glede razjasnitve okoliščin Skalarjeve smrti avtorica posebej primerja tudi podatke o njegovi torbici in dokumentih; njena izrecna predpostavka je, da če ob truplu ni bila najdena torbica, to dokazuje, da ga je ubil sovražnik, ki so ga še kako zanimali organizacija, sodelavci in načrti partizanov; v nasprotnem primeru pa naj bi bil žrtev partizanov (str. 166). V tej zvezi omenja različne navedbe v pismih organizacijske sekretarke OK KPS A. Stanovnik ter v pripovedi Franca Čopija v že omenjeni Zidarjevi knjigi. Avtorica je prebrala v Arhivu RS tudi zapiske, ki jih omenja že T. Ferenc v svoji knjigi, nanašajo pa se na Skalarjevo delovanje v organih KP in OF, imena članov njihovih vodstev idr. V njegovi torbici naj bi jih našla C. Simčič – Sava, čeprav ji je v kasnejšem pogovoru Simčičeva zatrdila, da tega gradiva ne pozna in da ne ve, kdo je rešil oziroma ohranil gradivo iz Skalarjeve torbe, ter da sama ni imela s tem nič opravka (str. 167–169). Enako je o svoji vlogi pri najdbi omenjenih zapiskov zatrdila tudi meni v pogovoru, ki je potekal 14. julija 2013 pri njej v Podsabotinu; Skalar sam pa ji je izročil svoje zapiske s partijskega tečaja, na katerega se je tudi sama odpravljala.

- Obe avtorici (Cenčič, Rejec) pa na podlagi njunih in drugih omenjenih ugotovitev iz kasnejšega obdobja in nakazanih razlik ali širše zamišljenih predpostavk glede smrti Kravanje prideta tudi do povsem novih ocen: prva (Cenčičeva) potegne splošni zaključek, da Kravanja in nobeden od drugih vidnejših tigrovskih voditeljev in tudi organizatorjev partizanskega boja (Majnik, Maksimiljan Rejec in tudi Janko Premrl – Vojko) ni padel (v boju), ampak so bili vsi zahrbtno ustreljeni (n. d., str. 295); sklicuje se zlasti na navedbe v knjigi A. Zidarja, čeprav pri njem glede Kravanje ni izrecne navedbe. Razlog za vse likvidacije in kasnejše zapostavljanje tigrovcev vidi v socialistični revoluciji, ki da je izničila plemeniti predvojni upor Primorcev zato, ker ga ni vodila KP; »ker je bila revolucija prikrita, pretkana z lažjo in prevaro, je tudi preganjanje tigrovcev potekalo prikrito in prefinjeno« (306–307). Druga (Rejčeva) je šla še korak naprej in govori o smrti Skalarja kot o uresničitvi dela načrta za popolni umor, zasnovanega že daleč pred tem, v začetku aprila 1944 (podaja celovit opis po zanjo verjetnih dogodkih in različnih izjavah, ocene splošne situacije v Evropi in predvidene čistke med kadri, ki da jo je načrtoval Kardelj, str. 162–176); vse to naj bi kazalo na veliko partijsko zaroto proti tigrovcem in vsem nekomunistom. Pravzaprav je tezo o pobijanju tigrovcev že med vojno s strani slovenskih komunistov, »posebno tistih, ki so se šolali v Moskvi na partijski akademiji Feliksa Dzeržinskega«, uvedel že A. Zidar v svoji omenjeni knjigi (str. 179–180, 188–189). Po njem je možni odgovor morebiti skrit tudi v direktivah Kardelja slovenskemu partijskemu vodstvu o odstranjevanju nezdravih elementov iz partije (podpisane so bile 1. oktobra 1944 – morda vendarle malo pozno za njihovo posredovanje naslovnikom, proučitev, pripravo in izvedbo celovitega načrta pokončanja Skalarja).

Zanimivo je, da preberemo pri Silvu Faturju v njegovem sistematičnem delu *Zgodba o TIGR-u* (2007) po preglednem vpogledu v vso literaturo s tega področja glede smrti Skalarja le splošno omembo (nanaša se na povzetek Vilfanovega nekrologa), da ga je doletela smrt v nemški zasedi oziroma da je kot neutruden in prizadeven aktivist OF padel leta 1944 v Posočju (str. 55, 60), kar v bistvu pritrjuje Zupančevi oceni.

- Leto kasneje že omenjeni Borut Rutar v knjigi o Mali gori (2008) ponovno povzema zgodbo Zupanca, hkrati pa dodaja, da novejši viri tega uboja – zahrbtnega strela, ki je povzročil smrt F. Kravanje (tokrat izpušča: »iz zasede«) – ne pripisujejo nemški krogli, temveč naj bi to dejanje opravili vosovci iz njegove-

Koča Petra Skalarja na Kaninu, slikana pred požarom, ki jo je uničil. (fotografijo je priskrbel Zoran Pavlin)

ga spremstva, kar naj bi naredili po nalogu komunistične partije (str. 68).

- Prispevka Mirana Miheliča v Demokraciji (7. 10. 1999) v primerjavi z drugimi, obsežnejšimi, morda ne bi bilo treba posebej omenjati. Po svoje poveden pa je zaradi tega, ker odločno nadaljuje smer »novejših ugotovitev«, ki smrt Kravanje pripisujejo partizanski (komunistični) strani: komunisti naj bi ga po navedbah sovaščana F. Čopija »tajno likvidirali s strelom v tilnik, čeprav se je v partizanih vpisal v partijo«. Pri tem se sklicuje na že omenjeno delo A. Zidarja, čeprav tam take trditve Čopija sploh ni oziroma se taka trditev (Zidarjeva) nanaša na povsem drugo obravnavano osebo. V zvezi z omenjenim prispevkom M. Miheliča v Demokraciji je F. Čopi 5. 1. 2000 sicer vložil zasebno tožbo zaradi neresničnega in žaljivega obtoževanja; kasnejša obravnava na okrajnem sodišču v Kopru se je končala s sklepom, da omenjeno sodišče ni pristojno za zadevo (22. 2. 2000). Ker je v vmesnem času prišlo do pisnih stikov med avtorjem spornega prispevka in zasebnim tožilcem (avtor je prosil za opravičilo, ker je sporni del pisal po spominu; odgovor zasebnega tožilca Čopija in ponovno opravičilo za napačno razumevanje navedb v knjigi; kopija pisma urednici tednika Demokracija, v katerem jo prosi za objavo svojega opravičila Čopiju v naslednji številki revije; dopis z dne 9. 3. 2000)[1], je F. Čop, kot mi je dejal v zadnjem pogovoru pri njem v začetku maja 2013, odstopil od pritožbe na višje sodišče. Žal pa tako napovedovanega opravičila v omenjeni reviji kasneje ni bilo mogoče najti niti ob skrbnem pregledu številk časopisa po tem datumu niti v mojem pogovoru na uredništvu revije dne 10. maja 2013.

- Na opisan način začeta linija izjav in navedb o tem, da je Skalar padel kot žrtev partizanske strani (komunistov), se nadaljuje tudi na internetni ravni.

Tako se v blogu goriških panterjev (http://primorski- panterji.info/wp/?=1988) omenja, da so vsi (takratni) pripovedovalci navajali za kritični dan prihod Nemcev iz Grgarja prek Vodic in Zagomile v Paljevo,

1 Izvirniki pisem avtorja spornega članka in zasebnega tožilca, zasebna tožba ter sklep sodišča so v zasebnem arhivu F. Čopija.

vendar naj bi bila nemška ofenziva tedaj v resnici usmerjena v nasprotno stran, v Paljevo pa bi lahko prišla kvečjemu kaka nemška patrulja. Nezanesljiva navedba o prihodu Nemcev naj bi puščala odprto tudi vprašanje o njihovi zasedi. Nepodpisani avtor išče in tudi najde razlago: vsi prebivalci naj bi bili kot priče tega dogodka prisiljeni dajati take izjave zaradi medvojnega in povojnega komunističnega (velikosrbskega) ustrahovanja. Na drugem mestu se govori o tem, da je Skalar takrat spoznal, da se je partijski vrh zavedel ciljev njegovega dela (osvoboditev Slovencev in slovenska država) in prav to ga je zlomilo. Ta okoliščina naj bi tudi smiselno razložila prisotnost članov VDV v Paljevem in vodila do edinega možnega sklepanja, da ga je ustrelil eden izmed njih (vdvjevec Janko Manfreda ali kdo drug, čeprav vira za tako trditev ne navaja).

V prispevku o Kravanji na spletni strani Heroji in bitke (http:/www.hervardi.com/ferdo_kravanja.php) je ponovljena trditev, da je Skalar padel v sumljivih okoliščinah, v nadaljevanju pa, da domačini vedo, da »tistega dne ni bilo nikjer v bližini Nemcev«. Kravanja naj bi torej dejansko padel pod streli vosovcev, ker je bil s svojim delovanjem in idejo o neodvisni slovenski državi »preveč nevaren tako slovenskemu kot tudi srbskemu internacionalistično-komunističnemu vodstvu«; zahrbtno naj bi ga ustrelil njegov novi (?) spremljevalec, vosovec, ki mu ga je dodelila KPS **(**ni imena, ni podatkov o dogodku**).**

- Ob iskanju razlogov za Skalarjevo smrt je treba omeniti tudi ugotovitve in ocene o celovitem odnosu političnega vodstva do Skalarja in drugih tigrovcev med partizani, ki naj bi se kazal v podcenjevanju in zamolčevanju njihove vloge v protifašističnem odporu, v nezaupanju do njih in njihovem postopnem odstranjevanju s političnih funkcij. To se je kazalo zlasti v obdobju pred popolnim prevzemom oblasti s strani partije in v obdobju po končani vojni; njihovega tigrovskega delovanja se ni niti omenjalo v javnosti, tudi sami o tem niso pripovedovali (Zidar, str. 188, Cenčič, str. 306, Rejec, str. 155–157).

III.

V nadaljevanju najprej povzemamo nekatere bistvene ugotovitve iz različnih virov in objav obdobja do 80. let prejšnjega stoletja, v nadaljevanju pa primerjamo nekatere podatke, ugotovitve in poudarke iz kasnejšega obdobja ter pri tem poskušamo ločiti razlike in opozorila glede dejanskega stanja od ocen, domnev in konstrukcij ter razvozlati, v kakšni meri so te plod in posledica na novo odkritih, morda tudi prvotno spregledanih ali zanemarjenih dejstev ali pa morda v večji meri posledica nove družbene atmosfere in političnih premikov s konca 80. let prejšnjega stoletja naprej. Slika žal tudi po tem poskusu ne bo mogla biti dovolj celovita in zaokrožena, ker ni na razpolago dovolj vsaj bistvenih podatkov in dejstev, ki bi bili nujni, npr.: ali so bili preverjeni in primerjani podatki o zadrževanju okupatorskih enot, morda tudi domobranskih, v kritičnem času na tej lokaciji oziroma na širšem območju, ali so bili zaslišani člani Skalarjeve skupine neposredno po njegovi smrti, kako je z »vosovci« v Skalarjevem spremstvu oziroma na lokaciji, kjer je prišlo do njegove smrti, ali so pri prekopu trupla v Desklah in ponovnem pokopu v Čezsoči, pri čemer se govori o dveh strelnih luknjah v lobanji, poskušali ugotoviti, na kateri strani je vstopna in na kateri izstopna odprtina ipd. Ker podatkov o tem v javnosti ni, niti v izjavah udeležencev niti v dostopnih arhivskih in drugih virih, je seveda mogoče razpredati različne hipoteze in teorije, ki pa se na koncu pogosto strnejo kot popolna gotovost, ki nima veliko skupnega z dejanskim stanjem.

1. Najprej povzetek dejstev, ugotovitev in izjav iz prvega dela obravnavanega obdobja: čeprav ne v vseh podrobnostih je mogoče ugotovitve iz podpisane izjave prebivalcev Paljevega (1974) kot poskusa oblikovanja celovitejše rekonstrukcije dogodkov primerjati s pisnimi dokumenti okrožnih vodstev KP in OF, ki so nastali v dneh, povezanih s smrtjo Skalarja, čeprav iz drugačnih, operativnih potreb in nagibov. Primerjati jih je mogoče tudi z vsebino ugotovitev J. Vilfana, V. Vremca, C. Zupanca in T. Ferenca. Glede vseh teh in drugih omenjenih sporočil o dogodkih na terenu ob smrti Skalarja so bistvene ugotovitve naslednje: ko so se Kravanja s spremljevalcem, Podbrščkovi in sosedje morali na hitro umakniti pred okupatorskimi vojaki in so stekli proti gozdu, je kmalu za tem Kravanja na terenu, ki ga ni poznal, stopil iz kritja na plano in se znašel neposredno pred nemško zasedo. Počil je en sam strel, s katerim je bil zadet v srce in bil na mestu mrtev. Kar je imel pri sebi, so mu Nemci odnesli in odšli (obrobna pripomba k tej ugotovitvi: Ciril Zupanc mi je v osebnem pogovoru pri njem v Novi Gorici 11. julija 2013 povedal, da ne pozna in da niti pri pisanju prispevka niti kasneje ni imel v rokah kolektivnega zapisa prebivalcev Paljevega o Skalarjevi smrti iz leta 1974. O drugih virih informacij ni bil pripravljen govoriti oziroma se podrobnosti ne spomni, vendar ostaja v celoti pri trditvah, ki jih je o tem zapisal v omenjenem prispevku).

Sklenemo lahko, da gre za vsebinsko povsem skladne ali vsaj podobne izjave pričevalcev in za avtorje,

ki izhajajo oziroma gradijo svoje sklepanje na zaznavah in pogledih neposrednih udeležencev, prič in poznavalcev dogajanja v oktobrskih dneh leta 1944. Paleta dejstev, ugotovitev in pogledov, oblikovanih v času in prostoru, ki sta bliže obravnavanim dogodkom ob smrti Skalarja, se tako z vsebino omenjenega napisa na plošči v Paljevem zaokroža in zaključuje.

2. Nekaj dilem in pripomb k ugotovitvam kasnejših avtorjev:

- Kot smo videli, vsi dokumenti, zapisi in izjave iz prvega obravnavanega obdobja (do začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja) govorijo v zvezi smrtjo Skalarja o zadetku v srce, ob biografskem prispevku T. Rutarja (PSBL 1982) pa se prvič srečamo s premikom smrtne rane pri Skalarju, in sicer kot zadetek v glavo oziroma skozi lobanjo in možgane; s tem so povezane tudi izjave o človeku, ki je imel Skalarjevo lobanjo ob prekopu v Desklah v rokah (čeprav njegovega imena ni bilo mogoče zaslediti). V ta okvir spadajo tudi domneve o verjetni smeri zadetka; če je bil zadet od spredaj, je šlo za strel iz nemške zasede, če obratno, od svojih. Ob široki razlagi Zidarja (na podlagi njegovega pogovora s F. Čopijem) o tem ni opredelitve; posredno je to omenjeno le pri navajanju človeka z lobanjo, prebito od krogle na dveh mestih, ko je vstopila in ko je izstopila. To naj bi mu v pismu izjavil T. Rutar (str. 187–188). Tudi avtorica T. Rejec omenja tak strel, o katerem ji je pripovedoval T. Rutar (n. d., str. 165). Vse te navedbe nas bistveno ne približajo odgovoru, iz katere smeri je bil Skalar zadet. Morda je temu najbližje omenjeni zapis A. Rutarja in pripis v PANG 764, ki napotujeta na trditev, da so ga ustrelili Nemci oziroma da je bil ustreljen v čelo od blizu, ne pa zahrbtno od njegovih, vse druge trditve pa naj bi se približevale obratni ugotovitvi.

- V poskusu osvetlitve nekaterih ocen tega dogodka, ki izhajajo od avtorjev, ki so v novejšem času obravnavali smrt Skalarja in njene morebitne motive in ozadje, se najprej zaustavimo pri knjigi A. Zidarja o TIGR-u (1995), posebej pri njegovem zapisu pričevanja tigrovca in partizana Franca Čopija – Borotina, saj se v tej dolgi zgodbi vsaj nekaj niti različnih avtorjev vrača k njemu. Že hiter pregled teh navedb kaže, da so nekatere izjave in ocene precej neprecizne, celo zavajajoče in delno med sabo protislovne. Čeprav Zidarjev sogovornik na nobenem mestu ne govori o tem, da so Skalarjevo smrt povzročili, še manj pa dolgoročno načrtovali partizani (gl. o tem tudi navedbe A. Podbrščka v knjigi T. Rejčeve o partiji in tigrovcih, str. 165), ostaja kljub temu v zapisanih navedbah marsikatera moteča nejasnost (oddaljenost strelcev in kasnejše dvo- ali tridnevno iskanje trupla, torbica in oprema Skalarja idr.). Čopi naj bi sicer po tem, ko je Zidarjevo knjigo prebral, imel več kritičnih pripomb zlasti v zvezi z njemu pripisanimi izjavami o okoliščinah Skalarjeve smrti, vendar jih javno ni objavil. O teh pripombah naj bi se Čopi in avtor pogovarjala na njunem srečanju na Čopijevem domu v Kopru kmalu po izidu knjige. Vsebinsko so te pripombe in kritike razvidne iz Čopijevega prispevka, ki ga je imel na Skalarjevem spominskem večeru v Čezsoči 25. maja 1996 ob udeležbi približno 300 prisotnih. Franc Černugelj – Zorko v knjigi *Na zahodnih mejah – 1944* (tretja knjiga iz leta 2000, str. 191) o tem citira Čopijevo izrecno navedbo: »Nič, kar je Zidar zapisal kot mojo izjavo o smrti Ferda Kravanje, ni točno.« O tej zadevi je Čopi podobno govoril tudi na predstavitvi knjige M. Cenčič marca 1998 v Kopru, ker se ta v predmetnih navedbah sklicuje tudi na Zidarjevo knjigo in njegove navedbe Čopijevih izjav. Kot je razvidno iz ciklostiranega zapisa s predstavitve knjige Mire Cenčič o TIGR-u v Kopru 11. 3. 1998 (podpisani sta Aca Stanovnik – Semič in Vida Medvešček; 5 strani, 16. 3. 1998) in pisma Izkrivljena resnica, ki so ga o tem objavili trije neposredni udeleženci obravnavanih dogodkov oktobra 1944 (poleg že omenjenih še Maks Čopi – Vasja) v imenu vseh živih nekdanjih aktivistov zapadnoprimorskega okrožja (Svobodna misel, št. 1/1998, str. 27), gre v omenjeni knjigi tudi za nekorektno spreminjanje izjav F. Čopija o teh dogodkih v Zidarjevi knjigi, ki jih Cenčičeva jemlje za podlago svojim trditvam. Čopi sam je kasneje v pogovoru za Primorske novice (4.oktobra 2008, str. 13) izjavil, da je prepričan, da je bil njegov prijatelj Skalar žrtev sovražnikove krogle. O vsem tem sva se podrobneje pogovarjala tudi v več obiskih na njegovem domu od novembra 2012 do maja 2013 (F. Čopi je umrl sredi junija).

- Vprašanje Skalarjeve torbe in dokumentov:

Omenili smo že izrecno predpostavko avtorice T. Rejec, da če ob truplu Skalarja ni bila najdena njegova torbica, to dokazuje, da ga je ubil sovražnik, ki so ga še kako zanimali organizacija, sodelavci in načrti partizanov, v nasprotnem primeru pa da je bil žrtev partizanov (n. d., str. 166). Iz dosedanjih navedb T. Rejec in drugih izhaja, da so sledi in načini, kako je Skalarjeva torba prišla do arhiva, precej nejasni; tudi sam sem maja 2013 govoril s Cvetko Simčič – Savo na obisku pri njej in ponovno mi je potrdila, da dokumentov iz torbice nikoli ni imela in jih zato ni mogla izročiti arhivu, kot je tam zapisano. To verjetno

tudi pomeni, da nihče s strani partizanov ali aktivistov takrat ni našel torbe, ki bi sicer zagotovo bila poslana na naslov okrožnega komiteja KPS (Simčičeva je bila njegova članica). Obstaja verjetnost, da so bili ti kasneje odvzeti okupatorskim enotam ali izgubljeni/zavrženi in najdeni, verjetno pa šele po vojni pregledani in razporejeni. Za to najdbo v arhivu so seveda možni tudi drugačni izhodi, npr. da si Nemci niso upali pobrati torbice ob truplu, ker niso vedeli, ali je bil ustreljeni sam ali so v gozdu za njim člani njegovega spremstva oz. partizanska enota. V že omenjenem pogovoru v Primorskih novicah je kasneje Franc Čopi izrazil domnevo, da Nemci sploh niso prišli do mesta, kjer je Skalar padel, da bi pobrali njegove dokumente. »Samo ostrostrelec ga je pobral,« precizira svojo verjetnost. Ne glede na različne domneve in njihovo verjetnost pa je treba upoštevati predvsem dejstvo, da vse »prvopristopne« priče in tisti, ki so delovali na širšem območju dogodkov v obravnavanem obdobju, izjavljajo, da ob Skalarjevem truplu ni bilo torbe z dokumenti (oba kurirja, pisma vodstev KP in OF, prebivalci Paljevega v svojem skupnem zapisu o dogodku, partizanski oficir Ciril Zupanc v Tolminskem zborniku iz l. 1975). Po njihovih navedbah naj bi bilo torej tudi z zornega kota omenjene predpostavke T. Rejec jasno, da je Skalar padel, zadet iz nemške zasede oziroma od Nemcev ali fašistov.

- Poglejmo si novejšo trditev o tem, da so Skalarja pokončali vosovci iz njegovega spremstva, kar naj bi naredili po nalogu komunistične partije (B. Rutar, n. d. 2008, str. 68; prispevek goriških panterjev in hervardija). Gre za daleč najhujšo in najbolj konkretno obtožbo, ki pa ni podprta z nobeno izjavo, pričevanjem ali drugačnim virom. Ker gre v obravnavanem primeru predvsem za obtoževanje njegovega takratnega spremljevalca Alda Medveščka (Skalar v svojem zadnjem pismu s Paljevega 9. oktobra govori samo o njem, ne pa tudi o drugem spremljevalcu, kurirju iz Gregorčičeve brigade, podobno tudi zapis prebivalcev Paljevega iz l. 1974), si oglejmo njegove podatke iz kartotečne pole (AS 1635, fasc. 580/II): kurir pri IO OF, starost 17 let, 5 mesecev partizanskega staža, omenjata se brat Emil in sestra Sonja, pri njegovi politični oceni pa je suhoparno zapisano: »politično nezrel«. Ne glede na grobost take ocene, kot bi jo bilo mogoče zaznati iz današnje časovne oddaljenosti, je eno popolnoma jasno: opisani podatki in ocena se niti v najmanjši meri ne pokrivajo s predstavo o togem, partijsko-revolucionarno vzgojenem kadru, ki naj bi bil določen za zahrbtno likvidacijo Skalarja, enega najbolj spoštovanih in uglednih primorskih partizanskih bojevnikov. Dne 12. 2. 2013 sem se pogovarjal po telefonu z Medveščkovo sestro Sonjo (poroč. Popovič); ta je odločno zavrnila obtožbe, da bi bil brat na kakršen koli način udeležen pri likvidaciji Skalarja ali načrtih za to. Navedba (domneva) o tem, da naj bi ga zahrbtno ustrelil njegov novi vosovski spremljevalec, ki mu ga je dodelila KPS, pa ni z ničemer dokumentirana (ne izvemo niti imena niti opisa dogodka), nesporno pa iz dokumentov in izjav neposrednih udeležencev v zapisu prebivalcev Paljevega idr. izhaja, da so bili v trenutku smrti blizu Skalarja le njegov spremljevalec na celotni poti – Medvešček in Podbršičevi sinovi.

- Načrt za vosovski umor po nalogi KPS: če zaradi omenjene pojasnitve »kadrovskega profila« kot možnega storilca izključimo njegovega takratnega spremljevalca Medveščka, bi bilo za tako dejanje nujno, da bi bil njegov dejanski storilec (ali storilci) točno vnaprej obveščen(i) o času in smeri približanja fašistov Paljevemu; o tem, da jih bo domača hči opazila in o tem opozorila Skalarja in spremstvo ter domače; da bodo zbežali skozi vrata in okno v dveh skupinah ter o smeri umika Skalarjeve skupine in njeni nadaljnji poti; da se bo Skalar na točno določenem mestu izločil iz skupine in bo tu zadet (zahrbtno ali čelno), pri čemer nihče od drugih bežečih ne bi smel biti neposredna priča ustrelitve. Danes bi temu rekli znanstvena fantastika, takrat morda čudež, skratka, gre za podvarianto brez sleherne podlage.

- Nadaljnja možna situacija, da bi ga pokončal kdo od njegovih drugih sopotnikov (borcev oziroma aktivistov in prebivalcev, ki so bili na umiku pred nemškim in fašističnim prodiranjem iz več smeri), je enako absurdna, saj ni treba brati vseh dokumentov in ocen iz tistega časa in kasneje, da izvemo, da je Skalar krajanom in borcem ostal v trajnem spominu zaradi svoje preprostosti, skromnosti, poštenosti, pripravljenosti približati se ljudem, jih razumeti in jim na preprost način pojasniti zapletena vprašanja, zaupanja in navezanosti na sodelavce, prav tako pa tudi zaradi svoje zavzetosti za Primorsko, kar kaže izjava, da so ob žalostni vesti o njegovi smrti vsi jokali, borci in neborci (spomini Skalarjevega kurirja v Tolminskem zborniku) idr. Podobno spoštovanje in priljubljenost Skalarja med ljudmi in posebej borci ter aktivisti sta razvidna že tudi iz časov Kobariške republike jeseni 1943, v vodstvu katere je bil Skalar v funkciji sekretarja okrožnega komiteja KP za Tolminsko (Kobariška republika: 1943–1983, str. 9). Kdo bi si torej upal narediti karkoli žalega takemu človeku ob prisotnosti drugih, ki so vsi o Skalarjevi vlogi in pomenu razmišljali tako, kot izhaja iz njihovih takratnih izjav in ravnanj?

- Nedvomno je v tesni povezavi z idejami o teoriji zarote in načrtovanega »popolnega umora« tudi trditev o tem, da so partizani dan pred odhodom Skalarja na Lokve njegovega stalnega kurirja Svečana tako hudo upijanili, da je zbolel in ni mogel na pot; tako so se ga znebili, ker bi sicer v njegovi prisotnosti česa takega ne mogli izpeljati (izjava I. Rutarja – Tise v knjigi T. Rejec, str. 165). V omenjenem pismu treh avtorjev v Svobodni misli januarja 1998 se zatrjuje, da se je Skalarjev kurir Svečan vedno jezil, ko je kdo namigoval na to, da so Skalarja ustrelili partizani in torej tudi na morebitno pripravo na tako likvidacijo. Prav tako je Svečanova žena Marica Rutar na podlagi pogovorov z njim odločno zanikala tako trditev (po telefonu konec aprila in kasneje, 20. julija 2013, ob mojem obisku na njenem domu v Tolminu). O absurdnosti take trditve in o njegovi dejanski bolezni, ne pa opitosti, gl. tudi njeno podpisano izjavo v Pokrajinskem arhivu Nova Gorica (PANG 281, varia, dokumenti iz osebnih zapuščin).

- Domneva, da je bil Skalar zaradi svojega tigrovstva (podobno kot drugi njegovi sobojevniki) sumljiv in nevreden zaupanja vodilnih, zlasti funkcionarjev KPS, zbledi ali se celo zruši ob dejstvu, da je bil prav zaradi svoje dotedanje protifašistične aktivnosti deležen polnega zaupanja. Znano je, da je KPS oziroma OF organizirala njegov pobeg iz ljubljanske bolnice, kjer se je pod budnim nadzorstvom Italijanov zdravil po ranah, ki jih je dobil v bitki na Mali gori 13. maja 1941. Kasneje so v tem okviru celo na ravni komandanta glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franca Leskoška – Luke urejali njegov odhod v partizane (Ferenc, str. 238). Skupaj s prijateljem Francem Čopijem je bil v prvi polovici julija 1942 v skupini pod vodstvom člana PK KPS za Slovensko Primorje Jožeta Lemuta – Saše (T. Ferenc, Kratek Pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1/60) poslan na terensko delo na Primorsko (Ferenc, str. 105), ker se zaradi šibkega zdravja ni mogel vključiti v partizansko enoto. Kmalu po vrnitvi na Tolminsko in sprejemu v KPS (novembra 1942) je bil imenovan za člana in kasneje sekretarja komiteja za tolminsko okrožje (Zidar, str. 185), nato za člana komiteja KPS za Severno Primorsko, po vrnitvi s partijskega tečaja julija 1944 pa je napredoval na mesto sekretarja okrožnega komiteja KPS za zapadnoprimorsko okrožje (Ferenc, str. 251), ki je obsegalo Brda, celotno Tolminsko in Benečijo s sedmimi okrajnimi komiteji (ES 15, str. 65), s pomembnimi nalogami na stiku slovenskega, furlanskega in italijanskega prebivalstva. Na tem območju je vodil tudi OF in bil odgovoren za oblikovanje novih organov oblasti (okrajnih skupščin). Ob kapitulaciji Italije septembra 1943 je bil kot sekretar okrajnega komiteja KPS organizator Kobariške republike, prvega večjega osvobojenega ozemlja na Slovenskem. V času Kobariške republike je organiziral in vodil pomembno politično-vojaško konferenco v Borjani (10. 10.), ki so se je udeležili številni voditelji, med drugimi tudi Franc Leskošek – Luka (Ferenc, str. 249). Poleg drugih oblik političnega usposabljanja in udeležbe na konferencah je bil kasneje poslan na trimesečni tečaj v organizaciji CK KPS v Rogu. Avtorica T. Rejec ob tem izraža začudenost, da so »tako zelo aktivnega in uspešnega funkcionarja, ki je zavzemal relativno visok položaj, lahko pogrešali kar tri mesece«, čeprav hkrati omenja, da je šlo za tečaj na najvišji ravni. Očitno je šlo pri tem za popolnoma normalno in predvidljivo pot v pripravi na funkcijo, ki jo je kasneje ob polnem zaupanju političnega vodstva zasedel, in ne za izraz splošnega podcenjevanja in nezaupanja do tigrovcev.

Ta »kratki stik« med partijo in tigrovskim delovanjem naj bi se kazal tudi v dejstvu, da ves čas do njegove smrti Skalarjevega tigrovstva ni omenjal noben višji funkcionar, niti on sam. Po trdi šoli Beblerjevega vladanja je vedel, da partija zahteva brezpogojno ubogljivost in le tako je lahko upal, da bo preživel in da bo pozabljeno na njegov »izvirni greh« – desetletno tigrovsko delovanje kot eden od organizatorjev. Skalar je zamolčal svoje članstvo v TIGR-u tudi v vprašalni poli za sekretarja OK ZKS marca 1943, čeprav tam omenja svojo obsodbo za sabotažne akcije v Nemčiji. Na kasnejšem izpisu osebnih podatkov v kartoteki, ki je ni izpolnil sam, se govori o njegovi »pripadnosti protifašistični narodnorevolucionarni organizaciji«, imena TIGR pa se ne omenja (Rejec, n. d., str. 155–157). V AS 1487, ki vsebuje njegove personalne dokumente, se govori o tem, da se je Skalar ob vključitvi v partizane obrnil na tov. Primoža (A. Beblerja), vodilnega partijskega funkcionarja za Primorsko. Poleg omenjenih dokumentov je v tem sklopu priložen še njegov življenjepis, iz katerega izhaja, da se je leta 1931 seznanil z I. Ivančičem, s katerim sta šla skupaj v Jugoslavijo, kjer ga je seznanil z voditelji TIGR-a. V sklopu te organizacije je imel največ stikov z Ivančičem, Zelenom in Rejcem. Leta 1939 je bil v Nemškem Rutu v skupini TIGR-a povezan skupaj s S. Kosom (šk. 73). Sicer pa sta s prijateljem Čopijem že ob odhodu v partizane na Dolenjskem govorila o svoji dotedanji protifašistični dejavnosti na Primorskem najprej s komandantom glavnega poveljstva SPČ Francem Leskoškom – Luko, kasneje pa, kot že omenjeno, sam Kravanja z Beblerjem (Ferenc, n. d., str. 182–184, 241–243). Obširneje sem se o tem pogovarjal s Francem Čopijem, ki je omenjal tudi polno sez-

nanjenost s tigrovskim delovanjem Skalarja pri že omenjenem Jožetu Lemutu – Saši, prav tako tudi pri piscu nekrologa ob kasnejši Skalarjevi smrti J. Vilfanu, Dušanu Kvedru in Albertu Jakopiču; zadnji trije so skupaj z Leskoškom prisostvovali politično-vojaški konferenci in drugim srečanjem v času Kobariške republike, ki jih je organiziral Skalar (Kobariška republika, str. 9, 10, 17 in 40). Omenjanje protifašistične narodnorevolucionarne organizacije v personalnih dokumentih Kravanje pa je bilo za Primorce in druge poznavalce primorske situacije zadosti jasno in na tej konkretni podlagi je bila načrtovana in tudi uresničena nadaljnja politična pot Skalarja.

- Ob razmišljanju o poudarkih v novejših prispevkih in izjavah velja opozoriti še na eno njihovo značilnost. Za tiste avtorje, ki so se pojavili prvič v novejšem obdobju »prave demokracije« od 90. let naprej, je po svoje razumljivo, da izražajo predvsem prizadevanje po večji uravnoteženosti pogledov, ki da takrat – neposredno po vojni, zelo blizu obravnavani situaciji in pod pezo enostranskega, bolj ali manj dirigiranega pogleda na stvari – sploh niso mogli biti objektivni. Seveda pa bi bilo treba tako prizadevanje prepričljivo nasloniti na drugačne ugotovitve in dejstva, česar pa v omenjenih stališčih ni zaslediti. Naj kot ilustracijo navedemo zanikanje prisotnosti Nemcev oz. fašistov v takratnem času na Paljevem, kar izhaja iz navedb v blogu panterjev in Hervardija (nemška ofenziva naj bi bila takrat usmerjena drugam, stran od Paljevega; »tistega dne ni bilo nikjer v bližini Nemcev«), seveda brez kakršne koli vojaške ali drugačne utemeljitve te popolnoma spremenjene okoliščine. Mimo prejšnjih navedb o prisotnosti okupatorskih sil omenjamo še navedbo iz skupne izjave prebivalcev zaselka, da so gospodarja hiše P. Podbrščka tega dne aretirali. Omembe vredna pa je v teh dveh zapisih trditev, da so bili prebivalci prisiljeni dajati lažne izjave zaradi medvojnega in povojnega komunističnega (velikosrbskega) ustrahovanja, torej še trideset let po dogodkih, ki jih opisujejo v svoji izjavi; omembe vredna zaradi »novega« pristopa, ker zaradi očitnega, grobega podcenjevanja odraslih in v vojni preizkušenih prebivalcev zagotovo ne rabi nobenega komentarja.

- Drugače je z avtorji, ki so takrat ugotavljali določena dejstva, in jih kasneje skušali nadgrajevati z novimi ocenami, ne da bi poskušali to podlago spremeniti z novimi izsledki ali dokumenti. Gre za to, da so nekateri avtorji svoje prvotne izjave kasneje preoblikovali ali celo povsem spremenili. Take spremembe so najbolj očitne pri Antonu Rutarju samem, ki je v rokopisnem osnutku za dokončni biografski prispevek o Kravanji govoril o tem, da so ga v Paljevem pokosile nemške krogle, predno je dosegel gozd; v biografskem prispevku v PSBL (1982), da je bil na poti iz Benečije na Lokve zadet skozi lobanjo in možgane; v svojem naročilu M. Cenčič (n. d. str. 367) govori najprej o verjetnosti, da je bil zahrbtno ustreljen, kasneje pa o prepričanju o tem in to v obdobju, »ko je začel režim počasi razpadati« (cit. po T. Rejec, n. d., str. 165). Pod vplivom novega časa in novih vrednot prihaja do podobnega preoblikovanja izjav in ocen tudi pri avtorju B. Rutarju: v prvem delu iz leta 1995 (in tudi v kasnejših) povzema o smrti Skalarja znano oceno C. Zupanca iz Tolminskega zbornika, v dveh zadnjih (1996, 2008) pa ob tej oceni omenja še druge vire, ki naj bi govorili o »zahrbtni smrti« iz zasede oziroma zahrbtnem strelu, ki ga pripisuje vosovcem »po nalogu Komunistične partije« (str. 68).

IV.

- Razlogov za tako oblikovanje oziroma spreminjanje stališč in celo izrecnih izjav o dejstvih ali ozadjih smrti Skalarja je verjetno veliko. Omenimo najprej ustreznost časa (konec 80. let), kot se kaže v že omenjeni izjavi Ivana Rutarja – Tise A. Rutarju, ker da se do tistega časa resnice ni dalo javno povedati.

- Po vsej verjetnosti je tako pri omenjenem pričevalcu kot tudi v ozadju drugih omenjenih novejših razmišljanj in ocen v tej smeri prizadevanje, da se avtorji priklonijo novemu, sodobnemu pojmovanju, da so bili edini pravi bojevniki za Primorsko le tigrovci, neomadeževani od revolucije ali vpliva komunistične in drugih ideologij, vsi drugi pa so bili v svojem bistvu nasprotniki tega boja ter slovenskega naroda in državnosti. Približno v to smer gre npr. prizadevanje Mirana Miheliča v že omenjenem prispevku v Demokraciji 7. 10. 2000, v katerem se ob predvidenem spomeniku v Bovcu zavzema za to, da bi bil ta posvečen le pravim borcem za osvoboditev Primorske oziroma osvoboditeljem »izpod fašizma, nacizma in komunizma«, medtem ko je bila medvojna revolucionarna stran usmerjena ne proti okupatorju, temveč proti domačim razrednim »sovražnikom«, torej proti večini lastnega naroda.

- Resnica o celotnem, dolgotrajnem in vztrajnem boju Primorcev zoper fašizem je seveda drugačna in dovolj jasno osvetljena in predstavljena. Avtorica Milica Kacin Wohinz v svojem delu *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper, 1990) sistematično in dokumentirano piše o tem, da so v tem odporu in kasneje boju

sodelovali – poleg TIGR-a – tudi komunisti, duhovniki, narodni liberalci in krščanski socialci med izobraženci. S povezavo teh jeder se je razvil »spontan in organiziran vseljudski odpor, pasiven in aktiven, spontan in organiziran in celo oborožen«, ki je predstavljal prvo tako zamišljeno in izpeljano obliko odpora v Evropi (n. d., str. 9, 10). V tem delu podrobneje obravnava tudi stike in oblike povezovanja med tigrovskim gibanjem in komunisti (str. 490–492, 503–507).

- Selektivno jemanje le ene, tigrovske komponente iz te celote kot edine nacionalno zavedne in delujoče organizacije nujno vodi do deformacije in sprevračanja zgodovine, do poskusov zamenjave povojne mitologije partizanskega boja z mitologijo tigrovstva, v katero se spreminja slavljenje te organizacije. Na ta način postaja »to primorsko uporno gibanje v demokratični Sloveniji idealna opora za obračun s komunizmom in tako še vedno služi aktualnemu političnemu boju«. Ta prizadevanja želijo ustvariti tudi sodbo o zločinskosti partizanskega gibanja ter enačenju fašizma in komunizma. In še dalje: legitimirati in legalizirati kolaboracijo, ki da je bila izzvana in tako edina prava odločitev Slovencev med vojno (B. Marušič, Primorski rodoljub, št. 21, dec. 2011, str. 62, 63; Revizionizem, Oko, 20. 12. 2001, str. 18). Po najnovejšem dnevnopolitičnem poimenovanju pa naj bi šlo pri partizanstvu (komunizmu) za »levi fašizem«.

- Taka kriminalizacija komunističnega in s tem tudi celotnega partizanskega gibanja, kot se kaže v nekaterih novejših prispevkih o Skalarju in njegovi smrti, pa je – ne glede na to, da je v dolgem in krutem medvojnem dogajanju gotovo šlo v posameznih primerih tudi za sektaške, celo primitivne poteze in aktivnosti posameznih prenapetih partizanskih in partijskih voditeljev – posebej daleč od resnice prav v primeru Ferda Kravanje – Skalarja. Bil je ne le narodno zaveden bojevnik za pravice Primorcev, temveč hkrati tudi za temeljne socialne in druge pravice človeka. V njegovih zapiskih, ki jih je delal med telegrafskim tečajem v vojski v Rimu, je tudi nekaj njegovih pesmi. Ena je posebej značilna: »Kdo enak ti je, Slovan, v kateri vidi kot simbol boja za uveljavljanje Slovanov kladivo, ki bije v svet in kuje zakon nov, pod zastavo rdečo koraka naj, komur mar je svobode zlate« (ARS, AS 594, šk. 22). Omenjanje in izraba Skalarja oz. njegovega doslednega lika bojevnika za nacionalne in socialne pravice kot ilustracije spopada med »demokratičnim« (tj. protikomunističnim) in »revolucionarnim« pomeni najhujšo zlorabo in instrumentalizacijo celotnega njegovega (in njegovih sobojevnikov) življenja in delovanja, ki lahko na cenen način služi le ciljem, ki smo jih omenjali.

Žal se tak pristop in usmeritev v tem »zgodovinskem novoreku« ne zaustavlja le pri njem, ampak vključuje tudi druge junake in spoštovane ter priljubljene osebnosti. Omenili smo že Antona Majnika, Maksimiljana Rejca, Janka Premrla – Vojka, slišimo in beremo tudi o podobni usodi Jožeta Srebrniča idr., prav tako pa se meče blato tudi na njihove številne, praviloma najbolj odbrane in zveste sopotnike in sobojevnike v kritičnih trenutkih njihove smrti.

Ali gre pri tem za model, ki naj do konca uveljavi vrednote »nove demokracije«?

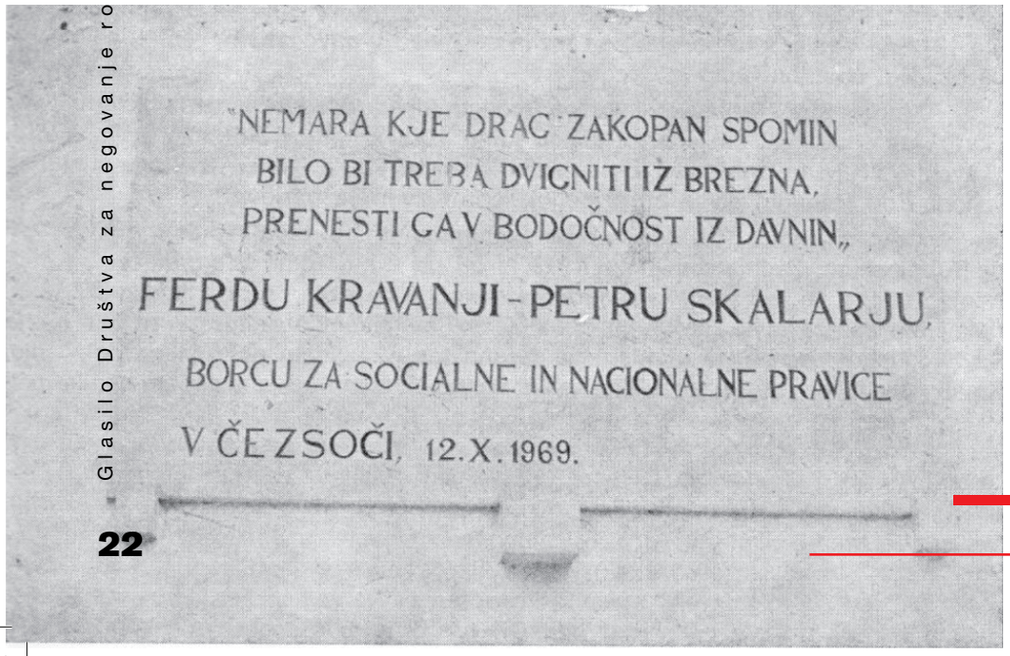

Spominska plošča na rojstni hiši Ferda Kravanje v Čezsoči (foto: A. P. Ogarev)

Anton Majnik v mladostnih letih

ANTON MAJNIK IN NJEGOVA DRUŽINA

**Povzetki iz članka, ki ga za Kroniko krajevne skupnosti Volče 1915–1947 pripravlja Dušan Jug.*

- Anton Majnik se je rodil 26. 9. 1905 v Volčah. Hiša, pri kateri se je reklo »pri Majniku«, je stala sredi vasi nasproti župnišča. Po potresu leta 1976 sta bila hiša in hlev tako poškodovana, da so ju morali porušiti. Danes je na tem mestu prireditveni prostor – parkirišče.

- Anton je imel še starejšega brata Andreja, ki je bil v prvi svetovni vojni na ruski fronti. Po vrnitvi domov je bil eden od štirih ustanoviteljev partijske celice v Volčah (1919). /.../ Imel je tudi tri mlajše sestre: Marijo, ki je obiskovala tolminsko gimnazijo in je v Vidmu prav tako opravila zaključni izpit na učiteljišču leta 1928, Heleno, ki se je tudi izobraževala, in Mici, ki je bila šivilja. Njegov mlajši brat Pepi je bil prizadet v rasti, saj je meril le meter v višino.

- Po koncu 1. svetovne vojne so se Majnikovi vrnili v napol porušeno hišo in leto dni stanovali na skednju, ki je bilo za silo pokrito s pločevino iz vojaških jarkov. Čutili so veliko pomanjkanje vsega: bili so bolj lačni kot siti, cele dneve so delali na obnovi doma in pri urejanju z rovi razkopanih travnikov, da bi čim prej pridelali nekaj krme.

- Barbarski nastop črnosrajčnikov, fašistov, ki so leta 1926 razdejali društvene prostore, sežgali slovenske knjige, zaplenili tamburice in odpeljali klavir, je zelo prizadel mladega nacionalno zavednega Antona Majnika.

- Po ustanovitvi organizacije TIGR na Nanosu leta 1927 je tudi Majnik postal njen član in tako opravljal naloge člana izvršnega odbora goriške sekcije. Pridružil se je tedanjemu vodstvu te organizacije – Zorku Jelinčiču, Albertu Rejcu in Antonu Rutarju. Povezovali so se tudi s tržaško tajno organizacijo Borba.

- Že v času šolanja je prijateljeval z Andrejem Manfredo, antifašistom in tigrovcem iz Kobarida, ter s sošolcema iz Trsta Pahorjem in Sardočem, ki sta obiskovala učiteljišče v Tolminu. Po ukinitvi slovenskega pouka v šolah ter ukinitvi slovenskih društev sta s F. Fortunatom organizirala tajni pouk otrok po hišah za ohranjanje slovenskega jezika. Pri tem sta angažirala tudi nekatera dekleta, gimnazijke in njihove sošolce.

- Poleg tajnega učenja v slovenščini je potekala tudi organizacija gverile, zbiranja orožja in eksplozivnih sredstev za sabotažne akcije. Majnik in Fortunat sta v deževni noči 28. 10. 1928 izobesila jugoslovansko zastavo na kostanju na Petelincu. Zastavo je sešila Majnikova sestra Marija, blago zanjo pa so prispevali domači trgovci. V noči pred volitvami leta 1929 so po vseh vaseh raztrosili letake, na katerih so pozivali k neudeležbi na volitvah, saj fašistični režim ni dovolil, da bi volilni seznam vključeval tudi slovenske predstavnike.

- Na majsko nedeljo leta 1929 je fašistična organizacija Dopolavoro ob pomoči in nastopu nekaterih domačinov na Mostu na

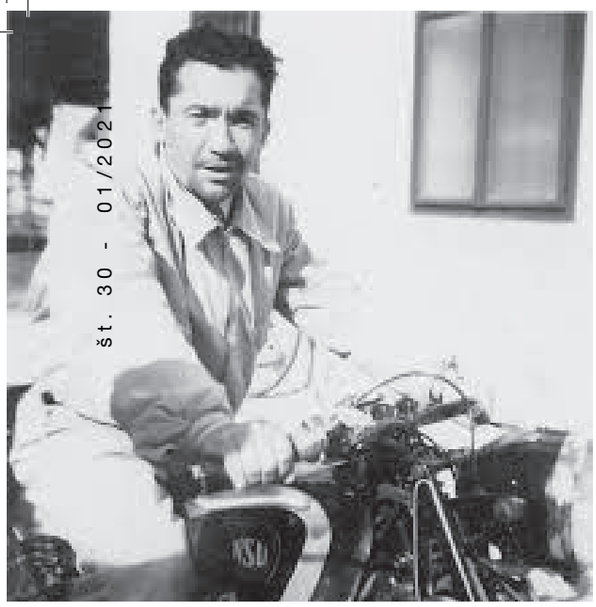

Anton Majnik

Soči organizirala svojo prireditev, tigrovci pa so se odločili za sabotažo. V opomin domačinom, sodelujočim z režimom, so ponoči po vaseh trosili letake, ki jih je pripravil Majnik. Na teh je sramotil sodelovanje domačinov s fašisti. Prireditev zaradi majhne udeležbe na koncu ni bila uspešna.

- 10. 4. 1930 ponoči so v Čadrgu aretirali Antona Rutarja. Majnika niso našli, saj ga ni bilo doma – slutil je, da bo do tega prišlo. Fortunat jim je pobegnil s skokom skozi okno spalnice – bos in z oblačili v rokah. Zatekel se je na Fone k Simonu Fonu. Ko so odkrili, kje se skriva, je znova uspešno pobegnil, kljub temu da so streljali za njim. Po nekaj dneh skrivanja sta Majnik in Fortunat pobegnila čez mejo v Jugoslavijo.

- Majnik se je po bitki na Mali gori zadrževal na območju Velike gore, kjer so skupaj s sotovariši, člani KP iz Ribnice, v začetku julija ustanovili Ribniško četo. Kmalu sta se jim v Žbiršah pridružila še Godnič in Černač. Majnik je bil kasneje komisar čete, nato član štaba bataljona, pri tem pa je opravljal tudi druge pomembne zadolžitve.

- Umrl je 21. novembra 1943 v Ribnici kot žrtev nemške patrulje. Ko ga je še živega v naročju držal gostilničar Pilder pred svojo hišo, pred katero je bil Majnik ustreljen, je Majnik v solzah izrekel svoje zadnje besede: »Konec je.« Takrat je pristopil nemški poveljnik in mu iz denarnice vzel dokument ter Pilderja vprašal, kdo je bil ta človek, ki se na povelje ni ustavil. Gostilničar Pilder mu je odgovoril: »Ubili ste našega najboljšega vaščana.« Temu dogodku je bil priča tudi gostilničarjev desetletni sin, katerega učitelj je bil prav Anton Majnik. Volčanom je prav on ob obisku Ribnice spomladi 1988 povedal to zgodbo, ki jo je doživel kot otrok.

- Majnikova sestra Marija Majnik je bila že v času šolanja vključena v ilegalno mladinsko društvo Jadran in sodelovala v bogatem društvenem življenju v Volčah. Ker je bila družina na seznamu protifašistov, ni dobila službe,

Anton Majnik

pred tem pa je za krajši čas učila na Livškem, v Trenti in na Idrijskem. Leta 1932 je izposlovala dovoljenje za trajno izselitev v Jugoslavijo. V tem času je aktivno sodelovala tudi v tigrovski organizaciji na področju tajnega poučevanja slovenskega jezika in se udeleževala tajnih sestankov mladine. Po letu dni bivanja v Ljubljani je v povezavi z bratom Antonom Majnikom dobila službo učiteljice na Muti v Dravski dolini, potem pa službo vzgojiteljice na Ptujskem. Po zasedi Nemcev so jo odpustili in izgnali na Hrvaško. Od tod se je vrnila v Ljubljano in se priključila OF. Kasneje je vstopila v partizanske vrste na Dolenjskem in se leta 1944 kot partizanska učiteljica vrnila na Primorsko.

foto: Gorazd Humar

POGOVOR Z ANDREJEM JELAČINOM O SPOMINSKIH OBELEŽJIH TIGROVCU DANILU ZELENU V SENOŽEČAH

*Intervju z Andrejem Jelačinom je 5. 2. 2021 pripravil Gorazd Humar**

Z Andrejem Jelačinom, znanim gledališkim igralcem in kulturnim delavcem, ki sedaj živi v Kopru, se poznava že zelo dolgo. Pravzaprav toliko časa, kolikor daleč mi seže otroški spomin. Spominjam se ga, ker je večkrat prihajal na obisk k mojemu očetu Jožku Humarju in vedno je naše stanovanje napolnil s smehom, zraven pa iz značilnosti njegovega glasu in načina izražanja ni bilo težko razbrati, da je gledališki igralec. Mislim, da ni bilo gledališke predstave v Goriškem gledališču vse od njegove ustanovitve naprej, da si je ne bi ogledal – tudi zato, ker je v skoraj vseh predstavah v solkanski stari gledališki dvorani nastopal ali jih režiral tudi Andrej. Novo Gorico je Andrej zapustil kot direktor gledališča in se preselil v Koper, ko sem odšel na študij v Ljubljano. Kasneje sva se zato redkeje srečevala. Pred nekaj leti pa so se najine poti spet srečale in z Andrejem sva skupaj pripravila nekaj kulturnih dogodkov, bolje rečeno predavanj, na katerih je Andrej kot prekaljeni dramski igralec sodeloval z branjem izbranih zgodovinskih in literarnih tekstov, ki so bili del moje razlage o nastankih oziroma o gradnji nekaterih znanih mostov.

V pogovoru z Andrejem Jelačinom, ki sledi, pa bi rad osvetlil nekatera njegova pionirska in tudi uspešna prizadevanja za obuditev in ohranitev spomina na tigrovce in na njihovo delovanje v času italijanske fašistične okupacije Primorske, še posebej spomina na Danila Zelena – vojaškega vodje TIGR-a in Andrejevega sokrajana, ki je padel v znanem spopadu treh tigrovcev z okupatorjem na Mali gori 13. maja 1941.

Andrej, kdaj si se začel ukvarjati z raziskovanjem delovanja protifašistične organizacije TIGR?

Jaz živim s TIGR-om na nek način že pol stoletja. Leta 1971 ob tridesetletnici 2. tržaškega procesa sem uredništvu Radia Koper predlagal, da bi v serijo svojih zelo poslušanih radijskih oddaj »Primorska in njeni ljudje« uvrstil tudi nekaj pogovorov s takrat še živečimi tigrovci, komunisti in intelektualci udeleženci tega procesa. Uredništvo Radia Koper je to mojo pobudo sprejelo. In tako sem se načrtno lotil dela. V studio Radia Koper sem vabil obsojence s tega procesa in sorodnike takoj po procesu ustreljenih junakov.

Vsi so mi odprli svoje duše. Iz njihovih pripovedovanj je vela velika predanost in neskončen idealizem. Govorili so mi o trpljenju, ki so ga prestali, ker so ljubili svoj narod in svoj materni jezik. Tudi dr. Lavo Čermelj, znani fizik in obsojenec na tem procesu, ki je pripadal skupini intelektualcev, mi je pripovedoval pretresljive zgodbe. Najbolj pa sem si zapolnil pripoved Zelenovega sojetnika iz vrst komunistov Vida Vremca in njegove navedbe, da si je Pinko Tomažič z vzklikom »smrt fašizmu« ob izrečeni obsodbi na smrt zapravil vse možnosti, da bi lahko bil po procesu pomiloščen in oproščen smrtne kazni. Na tem procesu bi moral sedeti tudi Danilo Zelen kot glavni obdolženec, ki pa je že pred procesom 13. maja 1941 padel na Mali gori. Intervjuvanci so mi povedali, da je na procesu javni tožilec zmagoslavno razglasil, da je bil Danilo Zelen kot eden največjih sovražnikov fašizma in iskanih teroristov ubit na Mali gori.

Vsi moji sogovorniki so brez izjeme občudovali njegovo drznost in predanost boju proti fašizmu. Tigrovce so v zaporih strahovito mučili, predvsem zato, ker so se prvi v Evropi drznili upreti fašizmu z orožjem v roki.

Posebej so mi v srce segle pripovedi matere Pinka Tomažiča, Eme Tomažič, Pinkove ljubezni Eveline Colja in sestre ustreljenega Simona Kosa. Zelo zanimivi so bili tudi spomini Marije Urbančič, svakinje ustreljenega Viktorja Bobka, edine obsojene ženske na tem procesu.

Kot si v knjigi z naslovom *Vse moje ljubezni* (2013) zapisal, so ti mnogi tigrovci in ostali pripovedniki skozi svoje zgodbe odprli svojo dušo in svoje srce.

Njihove pripovedi so me izredno prizadele tudi zato, ker je bil ta

Andrej Jelačin

Spomenik Danilu Zelenu v Senožečah (foto: Bojan Orešnik)

njihov boj desetletja zamolčan. Takrat sem tudi v spomin na žrtve drugega tržaškega procesa napisal pesem z naslovom *Jutro*, ki je bila objavljena v Primorskem dnevniku prav ob tridesetletnici tega procesa.

Razmišljal sem celo, da bi o Danilu Zelenu, po vsem tem, kar sem o njem slišal, saj je bil poleg tega še moj sokrajan, napisal za televizijo dramatizirano zgodbo o njegovem življenju. Vendar me je v tej nameri ohladil pesnik Tone Pavček, takratni urednik televizijskega kulturnega programa. Rekel mi je: »Ti jo lahko napišeš, a v program ne bo šla, ker tega enostavno ne bodo dovolili.« Zelenovo kratko, a burno življenje kar kliče po romanu in filmski upodobitvi.

Vendar s svojimi prizadevanji za osvetlitev lika tigrovca Danila Zelena nisi odnehal.

Ne, šel sem v svojih prizadevanjih naprej tako, da bi svoje rojake iz Senožeč in okolice kot tudi širšo slovensko javnost seznanil z bojem tigrovcev in še posebej z našim neustrašnim rojakom Danilom Zelenom, saj sem menil, da je celo pri nas na Primorskem premalo poznan, da ne rečem zamolčan. Svojih zamisli o postavitvi spominskega obeležja nisem razlagal nikomur. Takrat se je pisalo leto 1990. Jugoslavija je bila sicer v zadnjih vzdihljajih. Kljub temu so bila takšna razmišljanja takrat še drzna, saj se je celo potem, še po razpadu Jugoslavije marsikdo spraševal, čemu postavljamo spominsko znamenje temu neznancu.

Zato sem najprej pisal izvršnemu svetu Občine Sežana (Senožeče so takrat spadale pod Občino Sežana, op. G. H.). V pismu sem dal pobudo za postavitev spominske plošče Danilu Zelenu v Senožečah. Odgovora na to pismo ni bilo. Zato sem na občino 5. 11. 1990 naslovil še eno pismo, ki pa je padlo na plodna tla. Takrat je Občino Sežana vodila mlajša ekipa odprtih intelektualcev z županom Ivanom Vodopivcem na čelu. Sekretar občinskega sveta pa je bil Marjan Suša iz Senožeč, ki je to pobudo zelo podprl in tudi veliko pomagal pri njeni realizaciji.

Istočasno sem poslal poziv vsem takratnim najpomembnejšim dnevnikom, tudi Primorskemu dnevniku iz zamejstva, naj podprejo moj predlog o postavitvi spominske plošče Danilu Zelenu v Senožečah. S prispevkoma v Delu in Primorskih novicah me je podprl tudi tvoj oče Jožko Humar, moj stari znanec iz časov mojega delovanja v Goriškem gledališču. Tvoj oče, pravnik po poklicu, tajnik Okrajnega ljudskega odbora Nova Gorica, je bil nekakšna siva eminenca takratnega kulturnega življenja v Novi Gorici. Več let je bil predsednik Zveze Svobod in prosvetnih društev okraja Nova Gorica. Tudi sam sem bil nekaj let tajnik te zveze.

Vendar si si ob odkritju spominske plošče Danilu Zelenu zamislil še zgodovinski simpozij o Danilu Zelenu.

Samo odkritje spominske plošče, ne da bi ob tem tudi osvetlili pomen TIGR-a in tigrovskega upora ter Danila Zelena, se mi je zdelo premalo. Zato sem pisal znanemu zgodovinarju dr. Branku Marušiču iz Solkana, z njim sem se tudi poznal iz svojih let dela v gledališču v Solkanu, ali lahko pomaga pri organizaciji simpozija o življenju in delu Danila Zelena ter organizacije TIGR. Poslal sem mu pismo in dr. Branko Marušič se je odzval z odprtimi rokami. Svetoval mi je sodelovanje številnih priznanih zgodovinarjev, mnoge je tudi osebno pozval k udeležbi na simpoziju (vse to je dokumentirano v moji knjigi).

Priprave na proslavo petdesetletnice smrti Danila Zelena z odkritjem spominske plošče in organizacijo zgodovinskega simpozija o Danilu Zelenu ter o organizaciji TIGR so hitro stekle. Sodelovalo je veliko število ljudi, vsi dobronamerno in dobrovoljno. Zvesto mi je stala ob strani kot nekakšna gostiteljica danes moja že pokojna žena Marija Paravan Jelačin. V naši hiši, imenovani Vila Marija v Senožečah, je Goriški muzej postavil skromno razstavo o Danilu Zelenu in o tigrovcih. Istočasno je bila še likovna razstava Pavla Medveščka iz Solkana in Vladimirja Klanjščka iz Števerjana.

Simpozij o Danilu Zelenu v Senožečah je potekal 1. 6. 1991, le nekaj dni pred agresijo Jugoslovanske armade nad Slovenijo. Kdo vse je sodeloval v strokovnem delu simpozija?

Referati znanih zgodovinarjev so se vrstili eden za drugim. Svoje raziskave in razmišljanja so predstavili dr. Milica Kacin – Wohinz, dr. Branko Marušič, dr. Ervin Dolenc, mag. Slavica Plahuta,

Lida Turk, Boža Škoberne, Tatjana Rejc, Nataša Nemec in profesor Samo Pahor. Na svečanosti ob otvoritvi spominske plošče je bil slavnostni govornik bivši partizan, pesnik Ciril Zlobec, ki je bil leta 1991 tudi član predsedstva Republike Slovenije.

Za to priložnost sem napisal pesem Danilu Zelenu.

Dogodki so se v naslednjih dneh po simpoziju kar dramatično spreminjali. Začeli so se prvi koraki v procesu osamosvajanja Slovenije, kar se je v letu 1991 tudi zgodilo. Glas o Danilu Zelenu in organizaciji TIGR je po dogodkih v Senožečah po odkritju spominske plošče in simpoziju začel prodirati in dobivati pomen, kakršnega sem si vedno želel. Glas o TIGR-u je postal močnejši. Pa tudi spoznanje, da so se za svobodo slovenskega naroda poleg partizanov borili tudi tigrovci.

Vendar na tej točki še nisi odnehal. Šel si še dlje, in sicer z zamislijo o postavitvi doprsnega kipa Danilu Zelenu v Senožečah. To ti je uspelo leta 1997.

Stvari so se po letu 1991 dokaj spremenile – na bolje. Slovenci smo dobili svojo novo, našo državo. Čas za postavitev spomenika Danilu Zelenu v Senožečah v samostojni Sloveniji se mi je zdel pravi. Idejo z doprsnim spomenikom Danilu Zelenu sem v sebi nosil že dlje časa. Rekel sem si, spomenik Danilu Zelenu bo stal, pa četudi ga plačam sam. Saj me je zanikanje boja tigrovcev tako bolelo, kot me danes boli zanikanje partizanskega boja.

Vseeno sem čakal na ustrezen trenutek. Kot igralec, režiser in humorist sem nekako računal na svojo prepoznavnost v primorskem prostoru. Vendar je to bil v organizacijskem, predvsem pa v stroškovnem pogledu precejšen zalogaj, ki ga sam, brez sodelovanja mnogih drugih, sploh ne bi mogel izpeljati. V letu 1994 je bilo ustanovljeno Društvo TIGR Primorske, ki je leta 1997 skupaj z domačini postalo organizacijski nosilec tega kompleksnega projekta.

Spomnim se, da si se oglasil tudi na Primorju v Ajdovščini, kjer sem takrat delal. Prispevke pa so, kot si mi povedal, prispevali številni posamezniki.

Denar, ki se je zbiral na računu Društva TIGR Primorske, sem fehtal po podjetjih in raznih organizacijah. Takratni tajnik društva Karlo Kocjančič me je zelo podpiral in je edini vedel, da zbiram sredstva za spomenik. Presenečen sem bil nad uspešnostjo zbiranja sredstev. Odzvali so se tudi nekateri posamezniki s prostovoljnimi prispevki. Pri samem postavljanju spomenika in urejanju okolice je prostovoljno sodelovalo veliko domačinov, med njimi tudi tvoj sodelavec s Primorja Tone Čotar, tudi domačega gasilskega društva in aktiva Kmečkih žena ne smem ob tem pozabiti. Vsem sem še danes hvaležen.

Od vseh darovalcev sem bil še najbolj vesel prispevka Zveze združenj borcev Občine Koper, ki je v simbolnem pomenu priznavala boj soborcev tigrovcev za svobodo.

V svoji knjigi si tudi napisal, da je bil dan odkritja spomenika Danila Zelena eden najbolj srečnih dni v tvojem življenju.

Res je, uresničile so se mi sanje, da na nek način spet sobivam s svojim rojakom Danilom Zelenom v Senožečah v podobi, ki jo je izdelal kipar Zmago Posega, po koreninah tudi iz Senožeč. In da z Danilom Zelenom ne sobivam samo jaz, ampak ves kraj. Da se Senožejci končno zavedajo veličine svojega junaškega sina, ki je posvetil svoje mlado kratko življene za svobodo slovenskega naroda. Za to priložnost sem napisal pesem Tigrovcem, ki jo je potem uglasbil Prešernov nagrajenec profesor Jakob Jež.

Zdaj, na stara leta sem napisal še pesem Zgodba o TIGR-u in tako se počutim bolj pomirjenega, ker je moj dolg do TIGR-a nekako poravnan.

Spominska plošča Danilu Zelenu v Senožečah (foto: Bojan Orešnik)

O postavitvi spominske plošče Danilu Zelenu dne 2. 6. 1991 v Senožečah:

V želji, da bi manifestacija o zamolčanih tigrovcih imela tudi globlji zgodovinski pomen in ne samo enkraten manifestativen značaj, sem pisal tudi dr. Branku Marušiču, eminentnemu primorskemu zgodovinarju, s prošnjo za sodelovanje na simpoziju o TIGR-u v Senožečah ob odkritju spominske plošče. Predlagal sem mu, da bi se zgodovinarji zbrali v naši hiši Vila Marija v Senožečah. Zaradi tega, ker so me nekateri domačini gledali s skepso in nejevero, misleč, da se grem nekaj, kar ni preverjeno, ki je bilo ali ni bilo dokazano, se mi je zdelo namreč pomembno, da o vlogi TIGR-a spregovorijo zgodovinarji.

Zato smo za slavnostnega govornika povabili Cirila Zlobca, uglednega človeka, partizana, pesnika, Primorca in člana Predsedstva Republike Slovenije. V imenu soborcev tigrovcev je spregovoril enaindevetdesetletni učitelj Anton Rutar, tedaj najstarejši še živeči tigrovec.

Iz govora Antona Rutarja so mi za vedno v spominu ostale naslednje misli: »Če bi Slovenci imeli deset tisoč Zelenov, bi bili evropska velesila. Če bi jih imeli sto tisoč, bi bili svetovna velesila.« To je izjavil dober poznavalec Zelenovega življenja in dela. Njegove besede so mi dale neizmerno zadoščenje in potrditev pravilnosti mojih naporov, da je do tega dogodka lahko prišlo.

Prijetno je bilo srečanje z Danilom Turkom – Jocom. S svojo mogočno postavo je bil prav eminentna figura. Dobro sva se poznala še iz časa, ko sem bil direktor Goriškega gledališča in smo gostili tržaške predstave. Tudi zanj nisem vedel, da je bil tigrovec. O tem ni nikoli govoril. Na tem srečanju pa je kar žarel od sreče.

O postavitvi spomenika Danilu Zelenu v Senožečah leta 1997:

Čeprav sem leta 1991 ob odkritju spominske plošče Danilu Zelenu doživljal zvezdne trenutke sreče, mi narava ni dala miru, dokler nisem začel sanjati o njegovem spomeniku. Vedel sem, da bomo do spomenika v Senožečah prišli le tako, da bom sam začel zbirati sredstva.

Če sta danes besedi TIGR in tigrovci del zgodovinske zavesti in spomina, takrat ni bilo tako. Vsakemu od potencialnih sponzorjev sem moral razlagati, kdo so bili tigrovci in kaj so počeli. Marsikdo je rekel, da je prvič slišal zanje iz mojih ust. Domačinom v Senožečah o spomeniku nisem veliko govoril. Večina je za moje delo izvedela iz časopisov.

Nekaj sredstev so prispevali tudi posamezniki. Ker sem ta denar zbral osebno, še vedno hranim večino naročilnic. Sam sem zbral skoraj milijon tolarjev. Vse naročilnice so naslovljene na Društvo TIGR Primorske, kamor je bil denar nakazan. Po svojih možnostih sta nekaj sredstev prispevali tudi Občina Divača in Krajevna skupnost Senožeče. Neprecenljiv pa je bil prispevek domačinov v opravljenem prostovoljnem delu. Uredili so spominski park, ki je kraju v okras in ponos.

Spomenik Danilu Zelenu je ne samo simbolni, ampak tudi materialni dokaz o dobi tigrovstva in o nosilcu dolgo nepriznanega boja za temeljne človekove in politične pravice slovenskega naroda. Ni samo spomenik njemu, ampak tudi tigrovskemu gibanju, ki si je zadalo nalogo uničiti fašizem v času, ko je bil na vrhuncu svoje moči in se mu nihče v Evropi ni upal zoperstaviti. Do takega dejanja je mlade, izjemno pogumne ljudi pripravilo kruto nasilje fašistov, nosilcev najtemnejše ideologije. Hoteli so izbrisati s površja zemlje ne le slovenski narod, ampak vse svobodoljubne na-

rode sveta. Ko so mladi Primorci in Primorke pod fašizmom izgubili svoj jezik, delo in človeško dostojanstvo, jim je preostal edino upor, pa čeprav takrat ni bilo nikakršnih upov na zmago.

Rezultat našega dela se je v Senožečah pokazal že naslednje leto. Vojaško poveljstvo je določilo, da bodo mladi naborniki, ki so bili vpoklicani v slovensko vojsko, svečano prisegli prav pred spomenikom Danila Zelena v Senožečah.

(Andrej Jelačin: Vse moje ljubezni)

SIMPOZIJ »DANILO ZELEN IN NARODNO IN REVOLUCIONARNO GIBANJE NA PRIMORSKEM MED OBEMA VOJNAMA« LETA 1991

Besedilo: Vesna Tomc Lamut *

Leta 1991 so Danilu Zelenu, enemu najpomembnejših članov organizacije TIGR, na rojstni hiši v Senožečah odkrili spominsko ploščo ob 50-letnici smrti 13. maja 1941 na Mali gori pri Ribnici, pripravili pa so tudi simpozij z naslovom »Danilo Zelen in narodno in revolucionarno gibanje na Primorskem med obema vojnama«. Ob tej priložnosti je izšla tudi knjižica Danilo Zelen, narodni junak, v kateri so objavljeni referati vseh sodelujočih: Milice Kacin – Wohinz, Ervina Dolenca, Bože Škoberne, Slavice Plahuta, Lide Turk, Tatjane Rejec in Antona Trstenjaka, Branka Marušiča in govor Toneta Rutarja. Na koncu je dodan tudi potek svečanosti ob priključitvi Primorske matični domovini in odkritje spomenika Danilu Zelenu leta 1997 v Senožečah.

Milica Kacin - Wohinz: TIGR

V daljšem uvodnem prispevku avtorica podrobno popisuje nastanek in razvoj tajne revolucionarne organizacije med primorskimi Slovenci in Hrvati v času italijanskega fašizma in njegove raznarodovalne politike. Korenine uporništva primorskih Slovencev proti italijanskemu zatiranju segajo v leto 1927, ko so na sestanku na Nanosu povezali vse uporniške skupine v enotno organizacijo za celotno ozemlje Julijske krajine. Pozneje se je za to organizacijo uveljavilo ime TIGR (Trst-Istra-Gorica-Reka). Spoznamo njeno organizacijsko strukturo (srenje, celice, trojke), številčnost (2000 do 3000 članov), njihovo socialno strukturo (kmečki sinovi, vajenci, dijaki), metode dela (revolucionarni in osvobodilni boj za nacionalno samoohranitev, za socialno pravičnost).

»Cilj organizacije je bila nacionalna osvoboditev Slovencev in Hrvatov v Italiji in njihova pridružitev k Jugoslaviji. Akcijski program je slonel na stališču, da je v boju za narodno samoohranitev upravičeno vsako sredstvo, da se je nasilju potrebno upreti z nasiljem.« Za doseganje ciljev je bila potrebna tudi dobra propaganda, predvsem izdajanje časopisov in letakov (v Ljubljani so v ciklostilni tiskarni Danila Zelena skrivaj razmnoževali ilegalni tisk in ga širili med ljudmi).

Naloge organizacije TIGR so bile nasprotovanje fašističnemu terorju, skrb za ohranjanje maternega jezika, zbiranje informacij, demonstrativne, tudi teroristične akcije, požigi italijanskih šol, vrtcev, načrtovani atentati, napadi. Temu so sledila povračilna dejanja italijanske fašistične oblasti: aretacije, obsodbe na sodiščih, 1. in 2. tržaški proces, zapori, likvidacije, ustrelitev bazoviških žrtev, streljanje na Opčinah itd. Ob vse hujšem terorju fašistov nad Slovenci je prenehala delovati organizacija Borba in je ostala le tigrovska organizaci-

Gostitelja Andrej Jelačin in njegova žena Marija Paravan Jelačin z ustvarjalci simpozija

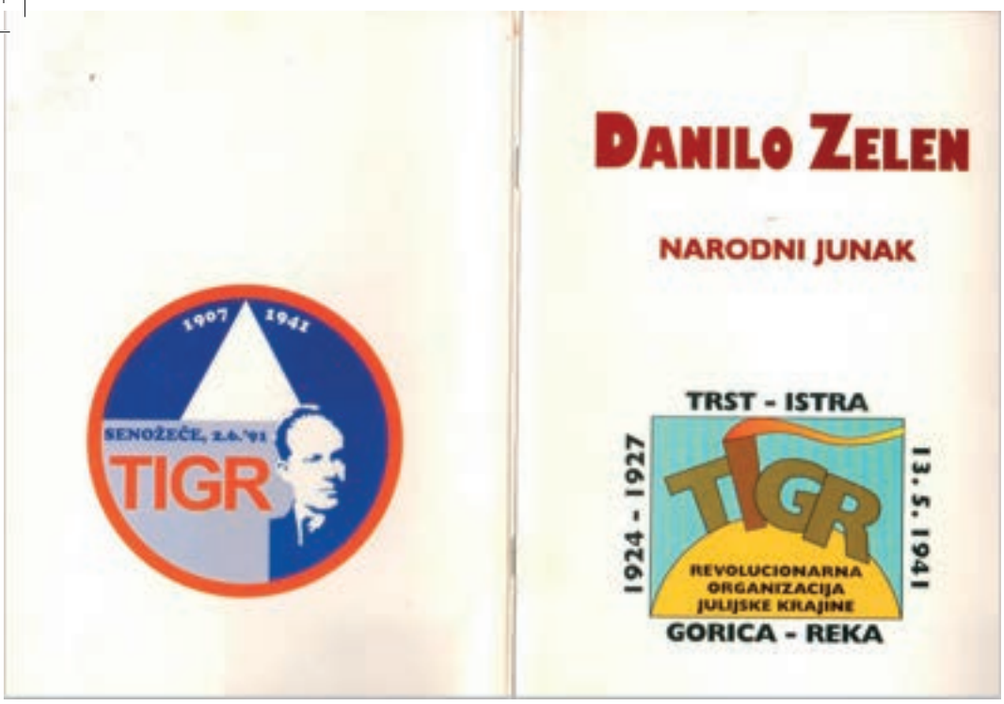

Platnica brošure o Danilu Zelenu

ja, črni bratje na Goriškem pa so delovali le kratek čas. Mnogo Primorcev je moralo v konfinacijo, v vojsko, tudi vrste tigrovcev so se zredčile, mnogi so prebegnili preko meje v kraljevino Jugoslavijo. Tam se je delovanje TIGR-a posebej razširilo na ilirskobistriškem območju, pa naprej na Pivško, Tolminsko in v Senožeče z okolico. Sredi tridesetih let tigrovci prenehajo z oboroženimi napadi in terorističnimi akcijami, njihovo delovanje se preusmeri v širjenje idej protifašizma, širjenje propagandne literature, zbiranje orožja za prihodnji upor, posredovanje vojaških informacij. Med glavnimi tigrovci so bili poleg Alberta Rejca vojaški organizator Danilo Zelen iz Senožeč, pa Just Godnič, Anton Černač, Ferdo Kravanja, Franc Fortunat in Filip Kosec.

Tigrovsko gibanje se je povezovalo v neke vrste zavezništva (npr. s primorskimi emigranti v Jugoslaviji, predvsem v Beogradu, od koder so za protiuslugo dobivali moralno in materialno pomoč). Vključili so se v vojaško obveščevalno delo za jugoslovansko vojsko, tudi za zahodne demokratične države, z italijansko antifašistično organizacijo v Parizu in s Komunistično partijo Italije, s katero so se sicer nato razšli. Sredi tridesetih let pa je Kominterna odločila, da je treba ustanavljati ljudske fronte za boj proti fašizmu in grozeči vojni nasploh, zato je KPI sklenila akcijski pakt s TIGR-om oz. z narodnim revolucionarnim gibanjem Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Pakt so 15. decembra 1935 s tigrovske strani podpisali Albert Rejec, Danilo Zelen in Just Godnič. Zgodovinarka Milica Kacin – Wohinz to dejanje posebej izpostavlja kot izjemno, kot edini pakt med neko komunistično stranko in neko nedelavsko nacionalno organizacijo takrat v tistem delu Evrope. V paktu se je KPI obvezala boriti se za pravice narodnostne manjšine, vključno z odcepitvijo od Italije. Tigrovci so se odrekli individualnemu terorju in se preusmerili k množičnim akcijam za ustanavljanje ljudske fronte na Primorskem. S TIGR-om so se povezali tudi slovenski komunisti, Pinko Tomažič se je leta 1939 sestal z Zelenom v Ljubljani. Italijanska politična policija OVRA je ob napadu na Jugoslavijo v aprilu 1941 zaprla več kot 300 ljudi, na 2. tržaškem procesu je posebno sodišče za zaščito države obsodilo najbolj odgovorne in tako rekoč obglavilo TIGR. Nekaterim članom se je vseeno uspelo izogniti aretacijam – med njimi so bili voditelji TIGR-a Danilo Zelen, Ferdo Kravanja in Anton Majnik, ki so se zatekli v lovsko kočo nad Ribnico. Tu so jih italijanski stražniki 13. maja 1941 obkolili; v spopadu je padel Danilo Zelen, Majnik je zbežal, Kravanjo pa so ranjenega ujeli, a mu je pozneje uspelo zbežati iz ljubljanske bolnice. To je bil prvi oboroženi spopad z italijanskim okupatorjem v Sloveniji, žal pa je bil to tudi konec organizacije TIGR.

Narodnoosvobodilni boj, ki je sledil po zasedbi kraljevine Jugoslavije, in upor proti fašističnim okupatorjem sta za Primorce pomenila nadaljevanje predvojnega protifašističnega odpora, ki je bil vseljudski, spontan in organiziram, in kot tak prvi v Evropi. Aktivna skupina tigrovcev – revolucionarjev se je upirala z orožjem že dolgo pred svetovnim oboroženim napadom, je Milica Kacin – Wohinz zaključila svoj referat.

Boža Škoberne: PREMALO OSVETLJENA OSEBNOST DANILA ZELENA

Boža Škoberne, upokojena radijska novinarka, se je z Danilom Zelenom srečala samo posredno – preko zgodbe svojega dedka, ki je bil v času fašizma eden od trinajstih nedolžnih, obsojen na dvajset let ječe (Italijani so se tako maščevali za smrt njihovega stražnika).

Začela je raziskovati boj primorskega ljudstva za osvoboditev izpod italijanskega fašizma, predvsem protifašistično organizacijo TIGR in njene akterje. Eden od njih je bil tudi Danilo Zelen. Njegovo življenjsko zgodbo in zbrana pričevanja je objavila v 31 nadaljevanjih feljtona v Primorskih novicah (1989–1990) in ob tem prišla do zaključka, da so vsi, ki so Zelena poznali, o njem

Komemoracija na Mali gori 1998

govorili najlepše. Boža Škoberne je tigrovca Danila Zelena, borca za osvoboditev Primorske, hotela osvetliti predvsem s človeške plati. Poleg osnovnih dejstev o njem, o mladosti v družini s šestimi otroki, šolanju v Senožečah in Ljubljani ter študiju na ljubljanski univerzi, na fakulteti za elektrotehniko, je popisala njegovo stalno angažiranost za primorsko stvar, zaradi česar je bil stalno pod budnim očesom policije, starojugoslovanske, italijanske, kasneje tudi nemške. Pri njem v Ljubljani, kjer je s starši živel na Tyrševi, danes Titovi cesti za Bežigradom, je bila v kleti majhna tiskarna, kjer sta z Albertom Rejcem razmnoževala časopise in letake.

Boža Škoberne je poiskala ljudi, ki so Zelena poznali; v pogovorih z njimi je odkrivala zanimivosti iz njegovega življenja. Nekateri pričevalci so bili zgovornejši, drugi manj: Just Godnič, Tone Laharnar, Tone Rutar, Slavka Rupnik Boštjančič, sestra Mara Dolenc, Tatjana Rejec, Jožko Žiberna, Danilo Turk – Joco ..., dobila pa je tudi spominske zapise Toneta Černača in Jožeta Zalarja.

Iz pripovedovanj teh pričevalcev izvemo marsikaj:

- Delovanje TIGR-a med primorskimi izseljenci v Ljubljani se je začelo že leta 1929. Organizacijo so sprva vodili Albert Rejec kot idejni vodja, Danilo Zelen in Tone Černač. (Tone Černač)

- TIGR je v Ljubljani ustanovil svoj izvršni odbor iz vrst beguncev, ilegalnih organizacij na Goriškem in v Trstu. Zelen se je razvil v vodjo, neustrašnega borca in politično preudarnega človeka. (Srečko Šorli)

- Tajni odbor je delal v strogi ilegali. Rejec je zasnoval tigrovska glasila in jih urejal, razmnoževali pa so jih skrivaj, ponoči, v tiskarski tehniki v kleti hiše v Ljubljani, v kateri so bivali Zelenovi.

- Danilo Zelen je velikokrat hodil preko meje med svoje rojake na Primorsko, deloval v trojkah, največ z Godničem, Čermeljem in Černačem, sestajal se je tudi s komunistom Pinkom Tomažičem.

- Danilo Zelen je bil ena od osrednjih osebnosti v boju Primorcev za osvoboditev. Za Primorsko je bil pripravljen storiti prav vse. Sodeloval je tudi z obveščevalno službo.

- Organiziral je delovanje TIGR-a, se povezoval z drugimi sorodnimi organizacijami, na primer z italijanskimi antifašisti v Parizu, po tragični obsodbi in ustrelitvi žrtev na bazoviški gmajni, je z akcijami, sabotažami in drugim hotel fašistom pokazati, da upora niso strli. Ena večjih akcij, ki jo je organiziral in v njej sodeloval, je bil prevoz večje količine orožja iz Jugoslavije v Italijo leta 1934. Orožje, namenjeno hrvaškim ustašem, je zasegel tako, da je v avstrijskem Gradcu preusmeril vagon, poln streliva, proti Ljubljani in naprej na Primorsko.

- Rado Bordon je o Danilu Zelenu vedel povedati, da je bil navdihujoče vpliven človek, inteligenten, razgledan, znal je več jezikov, bil je sposoben tudi na vojaškem področju. Ob velikem sovraštvu do Mussolinija je pripravil nanj atentat (v Kobaridu, ki pa ni bil izveden).

- Ob prihajajoči vojni je bil kot jugoslovanski državljan vpoklican v starojugoslovansko vojsko, ob razsulu pa se je skril v okolico Ribnice. Tam je našel somišljenike, ki jih je že prej poznal, med drugim učitelja Antona Majnika in učiteljski par ter družino Češarek. Skupaj z Majnikom in Ferdom Kravanjo – Petrom Skalarjem se je Danilo Zelen zatekel v lovsko kočo na Malo goro nad Ribnico in trojka je načrtovala naslednje poteze upora proti okupatorju – katere, ne bomo izvedeli nikdar. Zatem je prišel 13. maj 1941, njegov poslednji dan.

Danilo Zelen je polnih trinajst let, od svojega 21. do 34. leta vodil boj za osvoboditev Slovencev in Hrvatov izpod italijanskega fašizma. Just Godnič, tigrovec in Zelenov najbližji sodelavec pa je dejal: »Prav taki ljudje, kot smo bil Zelen, Černač, Kravanja, Bobek in jaz ... Mi tigrovci smo bili predhodnica tistemu, kar se je začelo nato leta 1941.«

Lida Turk: TIGR IN TIGROVCI V NARODNOOSVOBODILNEM GIBANJU

Novinarka Radia Trst Alida Turk je pri svojem delu posebej zavzeto pripravljala vrsto radijskih pričevanj o spoznavanju primorske preteklosti. Raziskovala je med drugim, kdaj se je ime TIGR-a in ime Danila Zelena prvič pojavilo na valovih tega tržaškega radia. Ugotovila je, da so v prvih povojnih letih o tem molčali, tako v matični domovini Sloveniji oz. Jugoslaviji kot tudi na italijanski strani; konec sedemdesetih let pa se je zgodil premik. Ob raznih obletnicah so posamezniki že govorili o antifašizmu, antifašističnih organizacijah in dogodkih. Turkova omenja radijske oddaje tržaške novinarke Bože Škoberne, ki so govorile o tigrovcih, z nekaterimi je tudi posnela pogovor. V osemdesetih letih je bilo tega še več. Lotila se je zbiranja gradiva, iskanja tigrovskih sopotnikov in pričevalcev, ob tem pa se je zavedala, da je iskanje podatkov o teh dogodkih že zapoznelo.

A tudi sami, takrat še živeči tigrovci, velikokrat niso bili pripravljeni govoriti o teh stvareh. Med prvimi, ki so se pogumno pojavili v tisku, je bil eden od vodij TIGR-a dr. Albert Rejec, ki je napisal in objavil serijo člankov o tigrovski organizaciji in seveda tudi o Danilu Zelenu. Že od konca šestdesetih let je položaj Primorske pod italijanskim fašizmom posebej raziskovala zgodovinarka dr. Milica Kacin – Wohinz, ki še danes velja za osrednjo poznavalko tega področja. O TIGR-u in posebej o Danilu Zelenu pa je konec osemdesetih let pisal tudi zgodovinar in raziskovalec dr. Tone Ferenc.

O Danilu Zelenu je Lidi Turk kot sodelavki pripovedoval novinar in urednik na radiu Trst A dr. Slavko Tutta, nekdanji tigrovec, kasneje, sredi devetdesetih let pa je daljši intervju z njim napravil dr. Milan Pahor. Poleg Tutte so v pogovorih na radiu sodelovali še duhovnik Rafko Premrl, dr. Lavo Čermelj, dr. Dorče Sardoč in Filip Kosec, nekateri takrat še živeči tigrovci. Na radiu se je tako zvrstil niz Četrtkovih srečanj (pripravila jih je Boža Škoberne) in niz oddaj dr. Alberta Rejca Pričevanja o TIGR-u.

Rejec je novinarki izjavil: »O nekaterih stvareh nisem nikdar z nikomer govoril.«

Tako stališče je označevalo tudi druge pripovedovalce, ki so bili v svojih spominih pogosto previdni in redkobesedni in so včasih zaupali kak podatek več šele takrat, ko je novinar že ugasnil mikrofon.

Govor Toneta Rutarja ob odkritju spominske plošče Danilu Zelenu

Ob odkritju portreta našega dragega Danila Zelena se moramo spomniti važnih dogodkov iz njegovega življenja. V tisti nesrečni dobi fašizma smo si Primorci vlivali poguma in morale, da smo se upirali genocidu, ker smo bili obsojeni na popolno iztrebljanje, na narodno smrt. Pripravljeni so bili načrti, da nas vse preselijo drugam. Bogomil Hvala iz Slapa ob Idrijci mi je povedal: Med hudim mučenjem na tržaški policiji je policijski komisar Perla rjovel vame: »Ali veste, kaj ste? Vi ste zajedavci, paraziti, ki žrete naš kruh tu na tej naši sveti zemlji! Ali veste, kaj bomo naredili z vami? Za vas so že pripravljene barake v Abesiniji! Tja doli vas bomo preselili! Na to našo sveto zemljo bomo naselili Italijane!«

Danilo Zelen je bil med prvimi junaki, ki so tedaj združevali primorske Slovence za odpor. Bil je najbolj zaveden med slovensko primorsko mladino. Z njim so sodelovali bazoviški junaki, Albert Rejec, Zorko Jelinčič, Tone Černač, Just Godnič, Ferdo Kravanja ter nepregledna vrsta pogumnih fantov iz vseh krajev Primorske. To so bili tigrovci, cvet zavednih primorskih Slovencev. Uprli so se ogromni italijanski večini, petsto tisoč proti 50 milijonom, proti močni fašistični državi, proti osmim milijonom bajonetov, s katerimi je grozil Mussolini. Uprli smo se, ker nam je fašizem odvzel šole, prepovedal vse slovenske časopise, pregnal iz Primorske vse slovenske železničarje, cestarje, nameščence, učitelje in druge. Da ne bi primorski Slovenci ostali brez pisane besede,

Tigrovec Tone Rutar med govorom ob odkritju spominske plošče

Tone Rutar s hčerjo Miro Bastjančič

so tigrovci organizirali tajno ilegalno prenašanje knjig in druge literature iz Slovenije čez državno mejo na Primorsko. Danilo je bil med prvimi, ki so opravljali nevaren posel. V začetku leta 1928 sta Danilo in Tone Černač redno nosila literaturo in orožje čez močno zastraženo mejo in kmalu tudi v trojki z Josipom Kukcem. Kukec je zastopal stališče, da si smejo polastiti denar, če se nudi priložnost pri izterjevalcih davka in v drugih primerih, ko je denar odvzet Slovencem. Danilo se je uprl: »Ljudje na Primorskem nas bodo imeli za roparje! Naš boj je svet in naša organizacija mora imeti ugled, da bo ljudstvo z nami!« Kukec se je ločil od trojke; bil je samostojen, drzen borec in priljubljen med primorskimi domačini. V Zelenovi oboroženi trojki so mnogi sodelovali. Med najbolj drznimi so bili Černač, Just Godnič, Franc Fortunat, Ferdo Kravanja. Danilov ugled in preprostost sta bila merodajna pri prijateljih in sodelavcih v Jugoslaviji in na Primorskem, da so z veseljem sledili njegovim odločitvam. Pri njem je veljalo načelo stroge tajnosti. Nihče ni smel črhniti o prehajanju meje in dejavnosti na Primorskem in tudi nihče ni smel izkoriščati tajnih prehodov meje za osebne koristi. V vodstvu organizacije TIGR so bili v Jugoslaviji od začetka leta 1929 Danilo Zelen, Rejec in Černač, pozneje pa še Godnič, ki so vodili ilegalno dejavnost, zlasti po letu 1930, tudi na Primorskem.

Prenašanje literature in orožja čez močno zastraženo mejo je bilo hudo naporno in smrtno nevarno. Tvegali so življenje na vsakem koraku. Oboroženi so bili s puško, dvema pištolama, bombama, tovorili so nahrbtnik poln literature, šotorsko krilo in za nekaj dni hrane. Danilo Zelen in Černač sta za kuhanje polente hranila ob studencu kotličke: enega v Koških gozdovih, drugega v Koških šicah, tretjega pod Dolenjo vasjo. Hodili so le ponoči po gmajnah izven poti, podnevi pa počivali po goščah. Zadrževali so se po več dni na Primorskem in na nočnih sestankih navduševali mladino za boj proti zatiralcem. Poleti 1934 so Zelen, Černač, Godnič in Mirko Kavčič osem dni bivakirali v avstrijski kaverni iz prve svetovne vojne pri Lipi na Krasu in vse noči predavali zbrani mladini iz več vasi.

Po vojni so nasprotniki govorili, da so bili tigrovci plačanci. Toda naši pogumni fantje so pomoč pridobivali pri sodelavcih v primorskih vaseh, ki so jim nudili varnost in hrano. Take varne postojanke so imeli v Podnanosu, Podragi, Vipavi, na Gočah, v Žejah, Kočah, Tomaju, Komnu, Stari Sušici, Novi Sušici, Hruševju, Volčah, KozarščU pri Tolminu, Poljici itd. Za vse nihče ne ve. In kdo naj bi vedel za naštete dramatične stiske! Poleg vseh naporov so tigrovci v nočnih urah v skriti Zelenovi tiskarni, ki je ni nihče odkril, na ciklostil razmnožil tisoče letakov, nešteto brošuric in listov, da so z njimi preplavljali vso Primorsko. Pomoč so našli tudi pri Primorcih, ki so kot oficirji služili v jugoslovanski vojski. Zavzet sodelavec tigrovcev je bil kapetan Vladimir Gradnik iz Medane, ki je na Rejčevo pobudo prinesel novejšo italijansko pištolo iz Novega Sada v Ljubljano Danilu Zelenu, ne da bi vedela, kdo prenaša in kdo sprejema. Oficirji so imeli članske izkaznice z Rejčevim podpisom kot člani prosvetnih društev. Gradnik jih je veliko še po vojni hranil v Gorici.

Kot intelektualec je bil Zelen izredno razgledan, preračunljiv v politiki in svetovnih dogodkih. Imel je mnogo prijateljev in dobrih znancev na Primorskem in zlasti v Jugoslaviji, take, ki so bili na odgovornih mestih, a je bil kljub temu preprost in skromen, toda zelo zaveden Slovenec in je žrtvoval mladost in življenje za svoje ljudstvo. V ocenjevanju izredne vrline Danila Zelena, ki je nad 13 let oborožen in s težkim nahrbtnikom slovenske literature neštetokrat tvegal svoje življenje, ko je ilegalno prehajal državno mejo v vsakem vremenu, ki se je nad 13 let ves predajal ilegalnemu boju za obstoj Slovencev na Primorskem, moramo priznati, da je bil velik Slovenec in velik junak, zgled vsej slovenski mladini. Ob misli na njegov pogum in drznost lahko trdim: če bi imeli 10.000 Zelenov, bi bili Slovenci evropska velesila, če pa bi jih imeli 100.000 bi bili svetovna velesila!

POMNIKI

SPOMINSKI DAN ZPVD SEVER

Zdravstvene razmere v Sloveniji so onemogočile skupno praznovanje Spominskega dneva Zveze policijskih veteranskih društev Sever, ki ga praznujemo 1. decembra v spomin na aktivnosti organov za notranje zadeve v akciji Sever v letu 1989. Da pa ta praznik ne bi minil neopaženo, so organizatorji pripravili krajšo virtualno proslavo, na začetku katere je čestitke izrekel tudi predsednik republike, govor pa je pripravil predsednik ZPVD Sever.

KOMEMORACIJA NA OPČINAH

V torek, 15. decembra 2020, je minilo 79 let od ustrelitve obsojencev na drugem tržaškem procesu Viktorja Bobka, Simona Kosa, Ivana Ivančiča, Pinka Tomažiča in Ivana Vadnala. Ob tej priložnosti je Združenje partizanov VZPI-ANPI pripravilo krajšo spominsko svečanost brez prisotnosti publike s polaganjem vencev in krajšim nagovorom ter s prapori.

Posnetek slovesnosti si lahko ogledate na povezavi www.anpits.it in na Facebook strani ANPI-VZPI Trieste.

100. OBLETNICA KRVAVEGA ZLOČINA V STRUNJANU

Besedilo: Dušan Kalc (za pokrajinski odbor VZPI-ANPI)

V petek, 19. marca 2021, je bila v Strunjanu spominska slovesnost ob 100. obletnici krvavega zločina, ko so razjarjeni fašisti, ki so se vračali iz Istre v Trst, z vlaka streljali na otroke, ki so se igrali ob progi. Dva otroka, Renato Brajko in Domenico Bartole, sta takoj obležala mrtva, pet jih je bilo ranjenih, trije otroci so ostali invalidi. Zločinski poboj otrok ni bil nikoli raziskan, zanj in za ranjene otroke ni še nihče odgovarjal, nihče se ni opravičil ali dal odškodnine prizadetim družinam. Šlo naj bi le za »nesrečen slučaj«, kot je takrat zapisalo Ministrstvo za finance Kraljevine Italije.

Slavnostni govornik na prireditvi je bil predsednik republike Borut Pahor, ki je poudaril, »da je bilo streljanje na otroke grozljiva in osupljiva objestnost, ki je ostala povsem nekaznovana«, in dodal, »da gre za pomembne zgodovinske lekcije za sedanjost in prihodnost, ki je ne smemo pozabiti. Zato so bila v zadnjem času storjena pomembna simbolna in stvarna dejanja tudi na najvišji državni ravni med Italijani in Slovenci na obeh straneh meje v stremljenju po medsebojnem spoštovanju, sodelovanju in iskrenem prijateljstvu ter trajnem miru v evropskem duhu«.

Vence k spomeniku žrtvam fašističnega nasilja so poleg predsednika Boruta Pahorja položili še župan Občine Piran Đenio Zadković, predsednik ZZB Občine Piran Bojan Česnik in v imenu Društva TIGR Primorske Jadranka Šturm Kocjan.

Vodja OE Slovenska Istra Jadranka Šturm Kocjan in praporščak Bojan Orešnik v Strunjanu na prireditvi

DOGODKI

STALIŠČE DRUŠTVA TIGR PRIMORSKE O PREDLOGU NOVEGA DRŽAVNEGA PRAZNIKA

Spoštovane poslanke in spoštovani poslanci Državnega zbora RS,

Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske (skrajšano: Društvo TIGR Primorske) je v Republiki Sloveniji edina registrirana nevladna organizacija, katere naloga je negovanje tradicij in spomina na protifašistični boj primorskih Slovencev v obdobju med obema svetovnima vojnama. Društvo TIGR Primorske si med drugim prizadeva, da bi po letih zamolčanosti tigrovcem priznali njihovo vlogo in pomen znotraj antifašističnega boja in ga zgodovinsko ovrednotili. Prav tako si prizadevamo za sodno rehabilitacijo štirih ustreljenih slovenskih antifašistov leta 1930 v Bazovici: Ferda Bidovca, Franja Marušiča, Zvonimira Miloša in Alojza Valenčiča, ki so za Republiko Italijo uradno še vedno »teroristi«.

Ker je imel tigrovski boj en sam motiv – to je boj proti fašizmu in boj za ohranjanje slovenskega jezika, ki ni imel izrazitega političnega ozadja – se tudi v našem društvu trudimo spoštovati načela tigrovcev, zato je naše glavno vodilo, da ne želimo vplivanja nobene politične stranke na naše delovanje. Prav tako ne želimo, da bi spomin na dejanja tigrovcev postal predmet preigravanja na političnem prizorišču, posebej kadar predlogi, kot ga je v parlamentarno proceduro predala stranka SNS, ne ustrezajo zgodovinskim dejstvom.

Letos bomo namreč beležili 80. obletnico spopada treh tigrovcev na Mali gori pri Ribnici, ki se je zgodil 13. 5. 1941 in v katerem je umrl vojaški vodja organizacije TIGR Danilo Zelen.

Poslanska skupina SNS je, kot smo bili obveščeni iz medijev, marca letos vložila v parlamentarno proceduro predlog za dopolnitev Zakona o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji tako, da se seznam državnih praznikov dopolni še z enim prazničnim dnem, poimenovanim »dan prvega spopada z okupatorjem na slovenskih tleh«. Pred tem je podoben predlog Državnemu svetu podal državni svetnik Branko Tomažič (2. 9. 2020).

Vsaj kolikor nam je poznano, nobeden od obeh predlogov ni utemeljen in podprt z zgodovinsko dokazanimi dejstvi.

Omenjeni predlog stranke SNS predvideva, da bi se s praznovanjem novega praznika poudarilo pomen borcev organizacije TIGR pri bojih zoper okupatorja med drugo svetovno vojno. S predlogom zakona se želi 13. maj obeležiti kot dan prvega oboroženega spopada z okupatorjem na slovenskih tleh po okupaciji leta 1941. To je res bil oborožen spopad z okupatorjem, ne pa organiziran napad na okupatorja, kot se ta dogodek želi večkrat napačno prikazati. Padli tigrovec Danilo Zelen pa da je bil sploh prvi Slovenec, ki je padel v boju z okupatorjem po okupaciji na slovenskih tleh.

To določanje prvenstva je vprašljivo tako glede spopada samega kot tudi žrtev. O tem prepričljivo govore ugotovitve zgodovinarjev in izjave pričevalcev.

Zgodovinar T. Ferenc (*Izbrana dela* 1, str. 111) najprej navaja nemško poročilo o nemškem prodoru v Prekmurje 6. aprila 1941, ki govori o 300 ujetnikih in 25 do 30 mrtvih ter 20 ranjenih na jugoslovanski strani; konkretno pa govori o streljanju Nemcev na skupino vojakov kraljeve armade in civilistov (ki so jih šteli za verjetno preoblečene vojake) pri Veržeju: navaja imena treh padlih civilistov, med tremi ranjenimi vojaki pa sta dva pozneje podlegla ranam.

Omeniti velja tudi bitko skupine slovenskih prostovoljcev z nekaj graničarji proti prodirajočim italijanskim vojakom pri Gozdu Martuljku 9. in 10. aprila 1941, ki je trajala od zgodnjega popoldneva do zore naslednjega dne; pripadnikom bataljona Val Toce se je kasneje pridružila tudi topniška enota. Obe strani pa sta metali tudi ročne bombe. Po italijanskih ocenah je šlo za najhujši spopad celotne invazije (Cuzzi, L.: *Occupazione Italiana della Slovenia*, str. 21). Rezultat: 4 mrtvi in 7 ranjenih med Italijani (M. Mikuž: *Oris zgodovine NOB*, 1, str. 60). Na naši strani je z imenom označena ena žrtev (graničar M. Djukić; vir F. Konobelj, *Jesenice do leta 1941*, str. 353), za zelo verjetne padle med prostovoljci pa žal ni podatkov.

V zvezi s pojasnjevanjem omenjene pobude smo se obrnili za pomoč tudi na Inštitut novejše zgodovine (INZ), kjer so pripravili projekt o smrtnih žrtvah 2. svetovne vojne na Slovenskem. Iz podatkov, ki so nam jih poslali (29. 9. 2020), izhaja, da je bilo na Slovenskem v obravnavanem obdobju, od napada okupatorskih sil 6. aprila do 12. maja 1941 (torej do spopada na Mali gori), med pripadniki kraljeve vojske oziroma njenih razpuščenih enot 105 žrtev, o katerih so znani podatki o kraju smrti. K tem je treba dodati še tiste padle (18), pri katerih ni naveden točen kraj smrti (očitno pa je bilo to na slovenskem ozemlju), in število padlih slovenskih pripadnikov kraljeve armade v drugih predelih jugoslovanske države (68 – torej skupaj 191). Ni pa tudi podrobnih podatkov (ali je šlo za vojake ali civiliste) za dodatnih 50 umrlih, med njimi so bili lahko preoblečeni vojaki pa tudi upirajoči se civilisti (prostovoljci). Razen teh sta bila po podatkih INZ-ja med smrtnimi žrtvami v tem obdobju tudi 102 civilista.

Ocena o prvi smrtni žrtvi med Slovenci v spopadu 13. maja 1941 na Mali gori je torej brez trdne podlage, pri čemer seveda ne zanikamo teže in tragičnosti tega dogodka za tigrovsko stran. Prav tako je sporna tudi navedba o prvem spopadu po okupaciji Slovenije 6. aprila 1941.

Če bi želeli med dogodki in dogajanji posebej izpostaviti organizacijo TIGR in njeno delovanje, bi seveda bilo smiselno zajeti celotno obdobje njenega antifašističnega boja, od njene ustanovitve leta 1927 do začetka 2. svetovne vojne, ne le datuma tega nesrečnega spopada, njena prizadevanja za ohranitev slovenskega jezika na območju Primorske, ki je po Rapalski pogodbi leta 1920 pripadlo Italiji, in njeno pomoč pri organizaciji slovenskega pouka, ki ga je bilo treba organizirati na skrivaj. V tem zadnjem obdobju bi bilo treba posebej poudariti tudi neposredne priprave organizacije TIGR na odpor možnemu in pričakovanemu italijanskemu napadu (od konca tridesetih let naprej), njeno povezovanje z drugimi antifašističnimi organizacijami, britansko obveščevalno službo, Pinkom Tomažičem in komunisti, tigrovske sabotažne akcije v Avstriji in Italiji, že od začetka pa tudi s slovenskimi primorskimi duhovniki, povezanimi v Zboru svečenikov sv. Pavla.

Ob taki načelni odločitvi bi za simbolno in časovno umestitev novega praznika sicer najbolj naravno prišla v poštev ustanovitev organizacije TIGR jeseni 1927, težava pa je v tem, da se celo med neposrednimi udeleženci ustanovnega srečanja na Nanosu omenjajo razni datumi, nekateri pa govorijo kar nasploh o tem dogodku, ki naj bi se dogodil septembra ali oktobra leta 1927.

O drugi navezavi – na prvi oboroženi odpor oziroma obeležba prve žrtve (žrtev) in njeni šibki utemeljenosti z zgodovinskimi viri v predlogu SNS – smo že govorili.

Po vsej verjetnosti bi kazalo praznik, posvečen tigrovskemu gibanju, smiselno povezati z ustrelitvijo dan prej obsojenih bazoviških junakov 6. septembra 1930 kot prvih kolektivnih žrtev v neenakem boju proti fašizmu. Ta dogodek lahko simbolično poveže fašistično nasilje, odpor fašizmu in njegove žrtve, ob katerih se je takratna svobodoljubna Evropa v polni meri začela zavedati fašistične nevarnosti in nujnosti odločnega ter povezanega boja za njeno izkoreninjenje.

Če pa se zaustavimo še ob pobudnikovi »formuli« za ohranjanje skupnega števila praznikov in dela prostih dni v Republiki Sloveniji (zaradi uvedbe predlaganega novega praznika), kar naj bi dosegli s črtanjem 2. maja kot sestavnega dela »praznika dela«, gre pri tem za vprašanje drugačnega razmisleka, ki bi ga tudi kazalo posebej obravnavati.

Zgodovinska dejstva v tem zapisu je v imenu Društva TIGR Primorske zbral in zapisal dr. Savin Jogan, predsednik Društva TIGR Primorske v obdobju 2016–2020.

Menimo torej, da uvedba 13. maja kot državnega praznika s tako obrazložitvijo, kot jo je podala stranka SNS, nima prave zgodovinske podlage in da predlog ne ustreza ugotovljenim dejstvom zgodovinske stroke.

Gorazd Humar
predsednik Društva TIGR Primorske

DRUŠTVO TIGR PRIMORSKE PRI PREDSEDNIKU DRŽAVNEGA ZBORA

30. marca 2021 je predsednik Državnega zbora RS Igor Zorčič sprejel delegacijo Društva TIGR Primorske, ki so jo sestavljali predsednik društva Gorazd Humar, Jadranka Šturm Kocjan in dr. Savin Jogan. Pobudo za ta sestanek je dalo Društvo TIGR Primorske. Tema sestanka je bil predlog, ki ga je predsedniku Državnega zbora RS poslala skupina poslancev SNS (Slovenske nacionalne stranke) in s katerim so predlagali, da bi 13. maj postal nov državni praznik, ki pa naj ne bi bil dela prost dan. Svoj predlog je SNS utemeljevala s tem, da je 13. maja 1941 na Mali gori pri Ribnici potekal prvi oboroženi spopad z okupatorjem po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije (in ne po njeni okupaciji oz. napadu nanjo 6. aprila 1941), kot je SNS v svojem pismu navedla. Naše društvo je sicer že kmalu po tem, ko je pobuda SNS za novi praznik prišla do predsednika Državnega zbora RS, napisalo odprto pismo tako predsedniku Državnega zbora RS Igorju Zorčiču kot tudi vsem poslankam in poslancem Državnega zbora RS, v katerem je s podatki, pridobljenimi na Inštitutu novejše zgodovine in z nizom zgodovinskih dejstev, ki jih je zbral in uredil dr. Savin Jogan, seznanilo z mnenjem našega društva o pobudi SNS glede novega državnega praznika. V odprtem pismu smo se distancirali od pobude SNS z navedbo, da ta pobuda ne temelji na ugotovitvah zgodovinske stroke, saj pobudi ni bilo priloženo nikakršno dodatno gradivo.

Predsedniku Državnega zbora RS smo v polurnem razgovoru predstavili naše stališče z navedbo, da bi bili v društvu sicer veseli državnega praznika, ki bi opominjal na junaško obdobje tigrovskega gibanja, a ne s tako neustrezno utemeljitvijo, kot jo je prikazala SNS. V pogovoru smo predsedniku Državnega zbora RS omenili, da bi za državni praznik bil veliko bolj primeren datum 6. september, ko so bili ustreljeni bazoviški junaki (6. 9. 1930). Tak praznik bi imel veliko več združevalnih elementov, saj bi z njim pritegnili tudi Slovence na Tržaškem, Goriškem in v Benečiji. Poleg tega pa je 6. september lani v Bazovici pritegnil veliko pozornost javnosti z udeležbo in poklonom predsednikov držav Slovenije in Italije bazoviškim žrtvam. Tako bi prazniku poleg spominskega karakterja dodali še povezovalno komponento. V pogovoru smo tudi poudarili, da ne želimo, da postane tragičen dogodek, ki se je zgodil 13. maja 1941 na Mali gori, predmet politične trgovine med posameznimi političnimi strankami.

Predsednik Državnega zbora RS nas je obvestil, da je predlog SNS že šel v skupščinsko proceduro po hitrem postopku, kot je to zahtevala SNS. Predlog o prazniku bo obravnavan v začetku meseca maja na Odboru za delo, in če bo ta odbor predlog odobril, bo šel še na odločanje z glasovanjem v skupščini.

V zvezi s pobudo SNS za nov državni praznik 13. maj smo se želeli pogovoriti tudi s podpisniki pobude in s prvopodpisanim Zmagom Jelinčičem Plemenitim ter mu s tem namenom napisali pismo s pobudo za skupno srečanje na dan, ko bomo v parlamentu pri predsedniku Državnega zbora RS. Na naše pismo s pobudo za skupni sestanek nismo od stranke SNS dobili nikakršnega odgovora.

Gorazd Humar
predsednik društva
31. 3. 2021

Dr. Savin Jogan, Jadranka Kocjan Šturm, Gorazd Humar in predsednik Državnega zbora RS Igor Zorčič

BEREMO

Zdelo se mi je povsem naravno ne kloniti pred nasilnežem, ker sem moral, če sem že izbral to pot, vztrajati do konca. A kdo je, poleg mene, spet plačal za to mojo premočrtno držo? Hčerki, ki ne bosta še videli očeta, potrpežljivi člani družine, ki mi bodo morali še naprej pošiljati obleko in denar v ječo, moji ljudje, ki bodo še dalje ostali brez prvega organizatorja, ki jih je poznal, podpiral in vedno bodril? Kje je meja med etičnim dejanjem in grehom, med pravilno in napačno izbiro, med dobrim in zlim? Ne vem, ne vem, ne vem! Vem le, da bi morda kdaj lahko sprejel kak droben kompromis v prid bližnjega in na račun mojega ponosa, ki lahko hitro zdrkne v samopašnost. Ne morem več misliti, glava mi bo počila ... Le kaj je nastalo iz ene same besede, ki sem jo mimogrede naknadno stisnil na naključno prazen prostor nekam na sredino lista, pa se mi ni niti ni zdela posebno pomenljiva: pomilostitev.

(Jelinčič 2020: 100–101)

ŠEPET NEVIDNEGA MORJA

Na spletni strani Mladika so zapisali, da je kratki roman Dušana Jelinčiča dramatična pripoved o enem izmed ustanoviteljev in voditeljev protifašistične organizacije TIGR – Zorku Jelinčiču. V temnih letih fašistične strahovlade in druge svetovne vojne je Zorko Jelinčič prestal devet let zaporne kazni v italijanskih ječah (Koper, Rim, San Gimignano, Civitavecchia) in obdobje konfinacije (Isernia). S teh prizorišč groze in terorja so se ohranile le drobne besede, fragmenti, zapisani na list papirja, ki nas v pričujoči knjigi nagovarjajo z neposrednostjo in pretresljivostjo resnice. Gre za prvi roman, ki neposredno govori u TIGR-u, Dušan Jelinčič, član Društva TIGR Primorske, pa je zanj prejel nagrado na literarnem natečaju, ki sta ga ob 90. obletnici ustrelitve bazoviških junakov in 100. obletnici požiga Narodnega doma v Trstu razpisali Mladika in Slovenska prosveta za roman ali povest na temo življenja primorskih Slovencev pod fašističnim preganjanjem med obema svetovnima vojnama.

Naslovnica knjige Šepet nevidnega morja, dvanajst tablet svinca

PAOLO PAROVEL: IZBRISANA IDENTITETA (PREVOD KNJIGE)

*Besedilo: Vesna Tomc Lamut**

V Kopru je lansko leto v samozaložbi Zlatana Čoka in z dovoljenjem avtorja izšel ponatis knjige oziroma njen prevod v slovenščino znanega tržaškega novinarja in publicista Paola Parovela Izbrisana identiteta. Knjiga z avtorjevim uvodom je prvič izšla v zbirki Nova srednja Evropa leta 1985 v Trstu. Prikazuje nasilno poitalijančevanje priimkov, imen in krajevnih imen v pokrajini »Julijska Benečija« od leta 1919 do 1945 s seznami za province Trst, Gorica in Istra ter podatki prvih 5300 dekretov.

Iz italijanščine sta jo prevedla Matjaž Čok in Lucijan Pelicon, ki je knjigo skupaj z Zlatanom Čokom tudi uredil. Slovensko izdajo

Naslovnica knjige Izbrisana identiteta

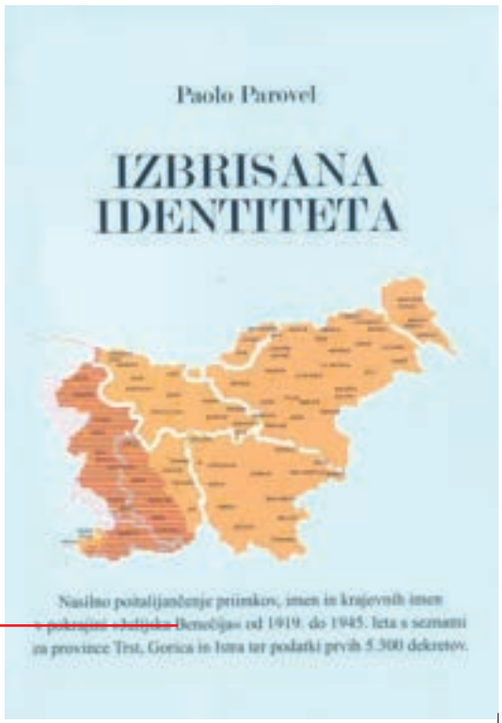

spremljajo trije uvodniki: Lucijan Pelicon je napisal uvodne besede pod naslovom Zakaj ta knjiga, Matjaž Čok je dodal besedo prevajalca in poudaril, da prevod posveča svojim starim staršem, zavednim primorskim izgnancem, knjigi pa daje posebno težo še članek O prisilnem poitalijančevanju slovenskih imen in priimkov zgodovinarja Jožeta Pirjevca.

Knjiga je dokument časa, vsebuje kopije uradnih dokumentov Kraljevine Italije iz časa med obema vojnama, obdobja Mussolinijevega terorja in fašističnega raznarodovanja Slovencev in Hrvatov na območju Italiji priključenega ozemlja Primorske in Istre. Današnji potomci Primorcev in Istranov bodo v njej poiskali in našli imena in priimke svojih starih staršev, zato bi bilo prav, da knjiga najde mesto na knjižni polici slehernega zavednega človeka.

Prevod Izbrisane identitete je izšel ob finančni pomoči podjetja Savica in Združenja protifašistov in borcev za vrednote NOB in veteranov v jubilejnem letu 2020 ob 100. obletnici požiga slovenskega Narodnega doma v Trstu.

ZAKAJ TA KNJIGA

*Lucijan Pelicon**

5. maja 1928 je bil objavljen Kraljevi dekret (RD), ki je uradno odredil prisilno spremembo priimkov in imen Slovencev, ki živijo v Kraljevini Italiji, v italijansko obliko. Dejansko se je to spreminjanje dogajalo v prisilni obliki že od konca prve svetovne vojne leta 1918, leta 1928 pa je začela veljati tudi upravna prepoved vpisa Slovencev v matične knjige. Ta prepoved je veljala vse do leta 1967. To zgodnje etnično državno nasilje fašističnih oblasti je nastalo kot posledica italijanskih nacionalističnih delovanj in teženj, ki so nastajala na koncu 19. stoletja, ko so ob takratni združitvi Italije italijanski politični krogi želeli večjo državo. Začeli so se ozirati prek Jadrana in si zamišljali nove ozemeljske zahteve, želeli so si pridobiti nazaj ozemlja nekdanjega rimskega cesarstva. Tako je nastal pojem »vzhodna meja« (»confine orientale«).

Tržaški prijatelji so nas pred časom opozorili, da na italijanskem knjižnem trgu že od leta 1985 obstaja knjiga tržaškega protifašista Paola Parovela, napisana v italijanskem jeziku, ki obravnava fašistični izbris slovenskih priimkov, imen in krajevnih imen, ki so ga fašisti nasilno izvedli nad Slovenci v dvajsetih in tridesetih letih minulega stoletja v skladu z njihovo nasilno nacionalistično zahtevo, da mora biti v eni državi en narod, en jezik in ena kultura.

Po kratkem poizvedovanju smo to knjigo našli. Njen avtor nam je poznani protifašist in publicist Paolo Parovel iz Trsta. Knjigo sva z Zlatanom Čokom, oba sva primorskega porekla, prebrala in z zadovoljstvom ugotovila, da je zelo primerna tudi za našo javnost. Prepričana sva, da v osrednji Sloveniji to jezikovno nasilje ni vsem poznano, Primorci pa ga dobro poznamo, saj so ta fašistični pritisk občutili naši starši in stari starši. Nekateri so o njem govorili svojim potomcem, nekateri pa ne, ker so nosili ta grdi spomin globoko v sebi. Tako neznanje je doživel naš ugledni primorski zgodovinar dr. Jože Pirjevec, ko mu je kolumnist slovenskega medija neupravičeno očital, da je renegat, odpadnik.

Zaradi vsega tega čutimo, da je tudi s tem potrebno osvetlili zgodovinski spomin. Seveda sem prej vprašal avtorja, ali dovoli prevod in izdajo slovenske knjige. Pričakovano je privolil in se tega veseli ... Knjigo smo seveda prevedli, da bo dostopna širšemu krogu bralcev, predvsem Primorcem (med katerimi jih je veliko doživelo poitalijančenje imena in priimka), pa tudi vsem, ki jih zanima zgodovinsko dogajanje na naših tleh. Da je knjiga lahko izšla, se je s svojim delom in trudom vključilo nekaj primorskih rodoljubov, predvsem pa velja zahvala Zlatanu Čoku in njegovemu podjetju Savica ter Združenju antifašistov in borcev za vrednote NOB in veteranov za finančno podporo.

REDMOORSKA POLETNA ZGODBA

*Besedilo: Rajko Slokar**

(Literarni odziv na svetovno obujanje fašizma)

Lojz je že stal na vrhu lestve, dovolj varno naslonjene na tri veje drugega drevesa v dodeljeni vrsti, v kateri je bilo trideset mladih sliv nižje rasti in širokih krošenj z upogljivimi vejami. Sadeži so bili polni, a še vedno zeleni. S smukanjem vej so zlahka padali v koš, s kljuko pripet na vejo. V vrsti je sadeže nabirala četverica študentov, po dva na drevesu, enako kot v prvih dveh sosednjih vrstah na levi in desni strani njegove vrste nekje na sredini severne polovice sadovnjaka. V tamkajšnjem narečju je poskušal ponavljati sporočilo preddelavca Jamesa, ko jih je ob traktorski prikolici porazdelil v skupine, jim dodelil vrste in ukazal dvigniti po štiri pletene košare, da ta pravkar pokošeni travnati sadovnjak ponuja nabiralcem delo v okrog osemdesetih vrstah in da bodo študentje, če jih ne bodo premestili kam drugam, v njem delali najmanj deset dni, dokler ne bodo sadeži polno dozoreli. Vsak naj prinaša na tehtnico le svoje košare, je dodal in s tem marsikoga, tudi njega, opozoril, da utegnejo med nabiralci biti posebne vrste srake. Na drugi strani drevesa je Ivica, hrvaški študent iz Zagreba, privezoval krajše rumene trakove na svoje koše. Lojz in Ivica sta se hitro spoprijateljila. V poletnem delovnem kampu britanske zveze študentov v Redmooru, vasici nedaleč od mesteca Wisbech, znanem po tovarni predelovanja sadja Smedleys', v deželi Fens pod morsko gladino v Vzhodni Angliji, izsušeni močvirnati pokrajini z najbolj plodno prstjo v Veliki Britaniji, v kateri so še vedno cerkveni zvoniki in stari samotarski hrasti orientacijsko pomagalo, se je tedaj zbralo pol ducata jugoslovanskih študentov sredi množice študentov s celega sveta, tudi iz Afrike in Španije. Bilo je vroče poletje, tako vroče, da takega niso pomnili več kot trideset let. Nabiranje jagod je lomilo hrbtenice, nabiranje sliv je bilo laže. Lojza je James opazoval z očitnim zanimanjem. Ne le svoj del vrha, pač pa vse vršne veje je tako spretno obdelal s prsti obeh rok, jih osmukal, da je prvi koš kaj hitro napolnil s sadeži, ga s kljuko obesil na eno izmed spodnjih vej in takoj nadaljeval s smukanjem v drugi koš. Pot s čela si je večkrat ostrgal celo z obema rokama in puščal na njem temne sledi drevesnega mrtvega lubja in kambija. Svetlolasi Ivica ga je od svojega koša, šele do dobre polovice nabranega, pogledal in se glasno zasmejal.

»Lojz, kaj si tak prljav, u licu ličiš na kakanjskog rudara,« je porogljivo dodal v vrojeni zagrebški govorici.

»Naj zgledam kakorkoli,« mu je Lojz veselo odgovoril, ponosen, da ga primerja s kakanjskimi rudarji, »samo da bom dovolj zaslužil za pripravo diplomske naloge v Londonu, umil se bom, če bo treba, verjetno že pred kosilom, kakor pravijo tem trem kruhkom in nekaj čašam indijskega čaja«. V račun mu ni šel angleški način prehranjevanja, a se je moral sprijazniti z njim, in še to: ni se trudil v hrvaščini ali angleščini, po slovensko je odgovoril Ivičini pripombi, prepričan, da ga Ivica razume.

S polno drugo košaro je stopil z lestve, pobral prazni dve in se vrnil. Smukanje mu je šlo kot po maslu, sproti je nabiral s smukanjem potrgane liste in jih odvrgel, tako da se je koš svetil le z zelenimi slivami, kakor so zahtevala navodila za tehtanje. Bil je prvi, ki je s polnimi štirimi koši, po dva v roki, stopil do tehtnice. Ko si je James v funtih zapisal težo Lojzovih nabranih sliv, je vsebino košev rahlo stresel v prikolico in Lojzu vrnil koše z listkom o teži nabranega sadja. In tako se je postopek ponavljal tudi pri drugih nabiralcih vse do kosila in po njem do poznega popoldneva, ko je James ob koncu dela vsakemu obiralcu izročil potrdilo, na katerem je pisalo, kolikšno težo sliv je nabral tega dne. Naslednje jutro, po udobneje prespani prvi noči v vojaški baraki, je delo hitreje steklo, tokrat že v novi vrsti. Lojza je prijela prava tekmovalna vnema, prsti in roke so mu bili hitrejši kot prejšnji dan. Pogovori ter fantovski in dekliški vzkliki so se v jezikovni babilonski pestrosti šumeče prijetno pretakali skozi krošnje sliv, zato nabiralci niso opazili, da je nekaj obiralcev v bližnji vrsti hkrati stopilo z lestev.

Ivica je začel posnemati Lojza in ga s smukanjem sadežev od začetka do konca posamezne veje tekmovalno ujel že sredi dopoldneva. Lojz je to opazil in pospešil svoj ritem. Oba sta polnila četrto košaro in v mislih sta bila že pri Jamesovi tehtnici.

»E, kaj vidim, boga mi!« je Ivica osuplo zatulil in zrl podse. Tedaj je Lojze usmeril pogled v isto smer, skozi veje uzrl dva španska obiralca, ki sta prijemala za ročice njunih polnih košev, zavpil, kakor mu je grlo dopuščalo: »Thieves!«, se odrinil, doskočil na tla in s pestmi sunil v upognjeni hrbet enega izmed njiju. Oba sta telebnila v travo, Lojze držeč temnolasca za hlačni pas.

»Coño!« je vzkliknil drugi tatič.

Ko se je visoki in suhljati Ivica pojavil za Lojzom ob razsutih koših, je drugi tatič že pokazal hitre pete, prvemu pa je uspelo, da se je otresel Lojzovega prijema, skozi zobe stisnil kletvico »coño« in ubral isto pot kot pajdaš. Aha, to sta bila Španca, je drobceni, a mišičasti Lojz pomislil, ko se je pobral, dvignil pogled v drevesa in na bližnje obiralce, za hip obstal in rekel Ivici, da je pomembnejše to, da so se bližnji obiralci glasno zgražali in obsojali tak pobalinski, tatinski dogodek, kot pa to, da so si zapomnili njuna obraza, slišali kletvico in da bodo o tem poročali ne le Jamesu, pač pa tudi študentskemu vodji kampa. Od Ivice ni pričakoval, da se bo takoj znašel ob njem. V njem je spoznal nekaj novega, tovariškega in pogumnega. Kakor da bi tu, v Angliji smela delovati španska falanga, je stereotipsko jugoslovansko, slovensko protifašistično pomislil Lojz, ne da bi tej ugotovitvi dajal posebnega naglasa. Zdelo se mu je, da so to zlobno dejanje opravili kar brez načrta, kakor da bi bili prepričani, da načrtovanje ni potrebno, ker pač ima strah drugih pred falango zatemnjene oči. Kakšna aroganca! Niso pričakovali, da bo prizadeti takoj, brez strahu, branil svoje!

Potem ko sta si fanta v hitri govorici izmenjala ocene dogodka, sta se umirila, si podala roki, ker je kazalo, da sta si bila podobnega mnenja o falangi in frankizmu, se dvignila na svoje drevo in v tihoti razmišljanja nadaljevala delo.

S kakšnimi nameni je Lojz prišel sem? Samo z resnimi, študijskimi, da bi se navzel kaj pogovorne, pravcate angleške govorice s številnimi njenimi intonacijskimi vrlinami in pastmi? Pa četudi nikakor ne oxfordske, standardne, saj tu, v stičenju s študenti z vsega sveta, si je bilo treba pogovornih stikov z domačini priboriti, nanje si naletel le v pubih ob jabolčnem vinu ali pivu ali prek redkih organiziranih obiskov tamkajšnji družin? Ali morda s katerimi drugimi, bolj intimnimi, manj resnimi, a vendarle povsem človeškimi nameni? Življenje je posajeno v sedanjost ter v vero in upanje v prihodnost, oboje se mora tesno združevati in biti v medsebojni kar največji skladnosti, če ti jo sreča nakloni. Je torej prihodnost mladcu darovana? Od koga in od česa? Ti jo darujejo družina, okolje, država? In sam? Vse to in še naključja povrh in sistem, v katerem živiš, v našem primeru tudi neznane množice delavcev, ki jim je bilo nekaj let po vojni marsikaj odtegnjenega, da je materialno odtegnjeni daroval za duhovno bogatejšega. Gre za darovano prihodnost ali njen pomemben del, za polno življenje v tekoči sedanjosti, prepleteni s skrbjo in življenjsko radostjo. In na koncu koncev ob vseh številnih življenjskih vabnicah gre za odgovorno nabiranje znanja in izkušenj, prepojenih s solidarnim življenjem z drugimi.

Da, veliko novega vidim, si je dopovedoval Lojze. Doma navajenega odprte narave, sprehajanja po senožetih, grmičevju ter skozi hrastje in borovje, ne da bi naletel na žične ograje, morda le na kamnite mejne ali protipožarne groblje kraškega kamna, so ga tukajšnji vtisi o zagrajenih gostih travnikih, na katere ni smela stopiti njegova noga, o tako utirjenih rečnih kanalih, da je občasna morska voda med plimo gladila in gojila koprivnate bregove, na katere spet nisi mogel stopiti in se zlekniti, silili, da je hitreje nabiral drevesne plodove.

Je to morda odmev na prepoved, na utesnjevanje? Tako ga je pač greblo.

In vse to je nekaj novega, tujega, a vendar sprejemljivega, tudi zaradi tega, ker mu je odmerjena kratka doba, poletje, kot je sprejemljivo to, da je mali korejski študent Lin pozno sinoči pristokal v posteljo, verjetno zaradi bolečih učinkov koprive med krajo blažilnih poljubčkov ali še česa drugega.

Mar bi po večernem plesu s prikupno okrogloličnо domačinko Margaret, katere starosti ob vsej napudranosti ni uspel ugotoviti, tudi sam enako postoril in zavil v rečni kanal, med koprive? Nak, kaj takega pa ne! In ali bo uslišal prošnji mladega osiješkega pravnika Milana, izrečeni pri Jamesovi tehtnici, naj zaradi znanja italijanščine povpraša kratko nasajeno

Slive (fotografija je simbolična)

Kalabrijko z bujnim lasiščem, ja, prav tisto, na katero se bi Lojz ozrl le, če bi glasno izgovorila katero lepo misel, da stopi z njim na sprehod, še ne ve. Ta pa ima zares napihnjena jajca! Odgovoril mu bo zvečer. Zvečer? Ko utegne biti Milanova sla že v krtovem rovu ali pa ne?

Pred katerim veličastvom naj se pokloni? Pred veličanstvom, ki se imenuje ŽIVLJENJE, ki s seboj nosi vso vero v lepo prihodnost človeštva in posameznika, v pomembne svetovne dogodke, v posameznikove drobce, v pogled na spečega dojenčka, štetje potez med čiščenjem zob, v korake po spolzki in strmi zasneženi stezi, gazi, da si napolniš pljuča in se odpočiješ od enoličnega dela med tednom, ali pred veličanstvom, ki se imenuje PREŽIVLJANJE, ki ga utesnjuje zaklonišče, v katerem poslušaš rohneče eksplozije in s svojim telesom pokrivaš svojo ženo in otročičke, preživljanje, ki ga označuje suženjsko delo, saj ti delodajalec za opravljeno delo ponuja tako plačo, da se ne moreš niti plaziti, kaj šele ponosno in sproščeno hoditi po človeški življenjski poti.

In vendar se oba, življenje in preživljanje, tesno stiskata k njeni visokosti – SMRTI! Da, smrti, piki življenjske povedi slehernika, končnici, ki ji ne uide nobena poved, naj bo bogata ali preprosta, pogojniška ali trdilna, polna odvisnikov ali klena kot dren. A tudi te pike, te milijardne, neštete pike se med seboj razlikujejo. V čem? V tem, da njihove predhodne povedi porajajo in morda celo napovedujejo različnost sekvenc na novo nastajajočih življenjskih povedih.

Tudi Ivici niso misli mirovale. To drevesno prijateljevanje ga je spomnilo na Epikurja, tistega čudaškega, skromnosti, drobnim radostim in prijateljstvu kot najvišji človekovi vrednoti zavezanega pokončnega grškega filozofa, o katerem je na fakulteti izvedel, ko je iskal odgovore na vprašanji, kaj ga bo osrečilo in kaj ga bo pozdravilo.

Iznenada je z druge strani drevesa glasno buhnilo, kakor že večkrat poprej.

» OINOANDA, ti mali grčki gradič, i ti, EPIKURE, dođite nama u susret!«

Lojz ga ni razumel, zato se je namrdnil. Ivica je skozi veje razbral, da so njegove besede padle v prazno in zato je skočno ponovil svoje besede in obrazložil svoje razumevanje Epikurjevega nauka o sobivanju ugodja z modrim, dobrim in pravičnim ter kar je bilo znanega o trgovskem mestecu Oinoanda nekje v Mali Aziji in se vrnil v molk.

»Čuj, Lojz, nisem očekival, da se ti, miran dečko, tako brzo ražestiš kao kad si navalil na onoga frajera,« je Ivica prekinil molk, kot da bi hotel poudariti nekaj, kar je bil prej pozabil, in se spet pogreznil vanj. In Lojz se mu je pridružil. Veter v drevesnih vejah je šepetal njunim neizgovorjenim mislim.

»Lepo od vaju, pohvalno,« je rekel James, ko sta mu naslednjič prinesla svoje polne koše sliv, »ta dva tatiča, sem prepričan, bodo takoj zaslišali,« je pokimal in tako odgovoril na neizgovorjeno vprašanje, ali bo vodstvo kampa kaj ukrepalo. »Pa pazita, da kdo od vaju ne bo letos postal najboljši nabiralec sliv, kralj češp, kakor z dvoumnim pomenom pravijo pri vas, ha-ha, in da vaju ne bodo nadlegovali španski študentje.«

Že ko so nabirali jagode in nato orokavičeni kosmulje je Lojz opazil, da se med študenti obiralci gnezdi nekako nelagodje, saj so govorice o tem, da je treba zamenjati študentskega vodjo kampa, postajale vse glasnejše in pogostejše. In ob tem so jih dohitevale novice, kdo se skriva za njimi, kdo jih ustvarja. David Mayr, študent hrvaškega židovskega porekla, sicer absolvent, naj ne bi bil primeren in sposoben za to dolžnost, češ, kako je lahko vodja kampa nekdo, ki hodi s prostitutko. Krožila je govorica, da so jo večkrat videli z mladimi moškimi, vsakokrat z drugim. Lojz ga je pogosto videval v druščini z lepo in prikupno, postavno plavolasko Inge, Nemko. Celo na sobotnih plesih so ju videvali, kako sta se poljubljala. Kakor njiju je tudi Lojza privabljala zanimiva in za majhno podolgovato in nizko dvorano, namenjeno študentskim družabnim srečanjem, nepričakovano velika realistična in zato vpadljiva upodobitev Blejskega jezera. Videl in slišal je Inge, da je nekoga vprašala, kje je tako lepo jezero. Tudi drugi študentje so spraševali, kje, v kateri deželi je tako naravno čudo, in zato so se Jugoslovani, torej tudi Ivica, Lojz in Milan počutili, kot da skozi oblake letijo na krilih ponosa. Freska Blejskega jezera, velikosti 4x2 metra, katere avtorja upravljavci kampa, čeprav je bil nečitljivo podpisan s čitljivo letnico, niso znali povedati. Verjetno je bil Slovenec, je zase ugibal Lojz. Morda bi kaj več izvedel, če bi vprašal Davida, a mu radovednost v to smer sploh ni stekla.

Večkrat je pomislil, kaj ga čaka v Britanski knjižnici v Londonu v zadnjih desetih septembrskih dneh po nabiranju sadja. Robert Graves ni bil lahek študijski oreh; streti ga in nato očistiti ter se odločiti, kateri del jedra si bo prisvojil in ga prežvečil, ga je med tihim obiranjem sliv nemo dregalo v mlado butico. Ko je izvedel, da so gonjo proti Davidu zasnovali nemški študentje, pravzaprav ljubosumni in kdovešekaj nemški študent, in da so jo v glasnem besednem napadu nanj izpeljali zakrinkani Španci, mu je v glavi brnela Klavdijeva pripoved iz romana JAZ KLAVDIJ, kako je njegov ded vztrajno vcepljal v glavo njegovega očeta in strica Tiberija, starejšega očetovega brata, sovraštvo do ti-

ranije in ljubezen do pravice, svobode in kreposti ter drugih nekdanjih idealov in kako je drugo sorodstvo sovražno spremljalo to dedovo početje. To Klavdijevo pripoved je primerjal s sporočili frankističnih študentov. Tedaj se mu je študijska namera še bolj prikupila.

Trojica španskih študentov, med njimi študent fizike Julio, se je zbližala z Jugoslovani. Izvedeli so, kaj sta doživela Ivica in Lojze. Ko jih je Julio srečeval kot posameznike in v skupini, jih je prosil, naj si zaradi tistega dogodka in morda še zaradi drugih nastajajočih in pričakovanih dogodkov ob gonji zoper Davida nikar ne ustvarijo zmotnega mnenja o vseh Špancih. Oni kaj takega ne počnejo, niso človeške zveri in tudi ne rasisti oziroma protižidovsko naravnani, niso nizkotni, čeprav jim kdaj pa kdaj uide kakšna hudomušna španska ljudska kletvica, je rotil sobesednike. Pokazali so veliko znanja iz socialne psihologije in pri tem se je naša dvojica počutila kot prazni vreči, prepotrebni prijetnega polnila, ki bi se gotovo ujelo z njunim upanjem v boljše med ljudmi, v njuno naivno optimistično vero v boljšo prihodnost.

Dva dni po tatinskem poskusu je David po večerji poklical k sebi v pisarno Ivico in Lojza. Po Jamesovem nasvetu, ki je sedel ob Davidu, je bilo na tem sestanku navzočih še nekaj tistih študentov, ki so vsaj delno videli poskus kraje, ter še troje Lojzu in Ivici neznanih študentov in študentk. Podali so si roke, nato je David sporočil, kateri so nameni tega srečanja. Zbrani študentje, najprej Lojz in Ivica, so povedali, kaj se je njima dogodilo oziroma kaj so videli, David pa je le v nekaj besedah dodal svoje srhljivo doživljanje besednega napada nanj in na Inge.

Rekel je, da je ugotovljeno in s pričami potrjeno ravnanje španskih in nekaj nemških študentov v nasprotju s pravili Nacionalne zveze študentov in da bodo po vsestranski presoji v nekaj dneh sprejeli odločitev o izgonu vpletenih španskih študentov iz kampa. Žal mu je, da se kaj takega še dogaja v Angliji. O tem so seveda seznanili tudi policijo. Kot kaže, gonja proti njemu ni uspela, a s strahom obloženo nelagodje med študenti še brni, je pomembno poudaril z raskavim glasom.

»To vsekakor ni zgolj pobalinstvo, kakor ga nekateri želijo prikazati, je politično ravnanje, ki seje strah med študenti.«

Bil je redkobeseden, kakor da bi se zavedal, da nadroben opis besednega napada nanj, kakor so ga zahtevali sami napadalci, utegne celo speljati vodo na njihov mlin. S pričami potrjenega frankističnega in protižidovskega uporabljenega besedišča sploh ni omenil.

»Takega ravnanja pri nas, v naši državi ne poznamo, obsojamo ga, ker ni moralno, ni etično in ker ne spoštuje drugega človeka in njegovih različnosti, ga zaničuje in sovraži njegovo posebnost, in to je tudi moje in Ivičino osebno mnenje,« je Lojz ločeno, preden so se razšli, sklenil svoje vtise o tatinskem dogodku in morda preveč filozofsko po Robertu Gravesu, s tem, da ga je glasno imenoval, dodal:

»Kdor koli se zlobno pači človeštvu, pači njegovo in svojo zgodovino.«

Ko je to poved bahavo izgovoril, sta ga v hipu obiskali misel na Železno peto, roman Jacka Londona, na plutokracijo in njeno vsemogočnost, daleč pozneje izraženo v frankizmu in fašizmu, ter neka čudna tesnoba. Morda se je prav zaradi nje zagradil in tako mu prek usten ni poskočila omemba Londonovega romana.

Lojz in Ivica od trenutka, ko sta se spoznala, nista spala v istih prostorih. Lojz je najprej spal v skromnem šotoru za šest oseb skupaj s študentom prava iz Osijeka, Hansom, Nemcem iz Heidelberga ter še tremi Švedi. Ivica je tedaj bil v drugem manjšem šotoru. Ko so pred dnevi končali nabirati jagode in kosmulje ter začeli obirati slive, so jih premestili v večjo vojaško pločevinasto narebreno barako, ki je sprejela dvajset študentov in ponudila zložljive postelje s kovinskimi vzmetmi, po deset v vsaki vrsti, in še kar znosne žimnice in prijazno posteljnino ter prav ob steni nižje omarice za obleko, kovčke in toaletne pripomočke. Moškim so namenili dve vrsti po štiri barake, tako da sta si dve baraki v trimetrski razdalji druga od druge stali nasproti z vhodnimi vrati na obeh straneh vsake barake. Sredi barake, dolge okrog osemnajst metrov, je bil prostor, dovolj širok za udoben prehod, čeprav so v njem bile v neredu nameščene mize s stolicami. Streha je bila polkrožna in na obeh stranskih stenah sta bili po dve večji okni.

Kakih sto metrov stran, onkraj sanitarnega objekta z ločenimi deli za ženski in moški spol, se je v soncu lesketala enako razporejena gruča štirih enakih barak, namenjenih dekletom. Seveda ne tistim iz Kalabrije, ki so prišla v nekaj skupinah delat v Smedleyjevo tovarno za predelavo sadja. Te so bivale nedaleč od tovarne in se stiskale v kratkonožne gruče ob izjemnih dolgonogih redkih posameznicah, podobnih Sofiji Loren.

»Ajde, Lojz, ask that girl if she wants to sleep with me,« je Milan, neobičajno fino oblečen, v zlikanih hlačah na črto in v angleškem modrem puloverju s kotnim ovratnikom, ponovno dregnil Lojza. »Molim te, pitaj onu u bujnoj

kosi,« je Milan vztrajal, »kao sam ti već prije rekao«.

Slišale so jih in razbrale, kam se je usmeril Milan: v velike, z gostim naravnim trepalničnim nadstreškom opremljene črne oči, vabeče prav z nenavadnim leskom med temno zenico, rahlo svetlejšo roženico in razkošno belino beločnice. Vse so se obrnile k njej in tako je Lojz ni mogel ogovoriti na samem. Ko je stopil prednjo, so ga obkrožile, da mu je bilo kar nerodno. Tedaj je ujel vprašanje: »Che cosa vuole quel' Inglese, per favore?« in razumel, da sploh ne ločijo angleščine od drugih jezikov. Začutil je, kako ga je za njim stoječi Milan rahlo in spodbudno habnil v rebra in nato je ujel izmenjavo njunih pogledov.

Beseda mu ni stekla. Zataknila se mu je, ker dotlej ni ujel besede LJUBEZEN. Priznal si je, da je hud moralist. Polglasno, a dovolj slišno je izrekel vprašanje. Bilo je neposredno in zato so se usta deklet na široko odprla in tista alla Sofia Loren je kot vladika izustila glasne spodbudne besede: »Dai, Mafalda, rispondi. Sembra che quest' Inglese e un bravo ragazzo.« (Mafalda, odgovori. Zgleda, da je ta Anglež pošten fant.)

In Mafalda je nedolžno, a odločno odgovorila: »Si, si, prendo la offerta, se mi sposa.« (Da, da, sprejmem ponudbo, če me poroči.)

Lojz se je komaj komaj zadržal, da ni bruhnil v smeh in hitro prevedel, tako da je ponovil drugi del odgovora. Milanov obraz se je iz izraza zadovoljstva za hip skremžil in nato prasnil v širok smeh, pomešan z glasnim: »Pa da, svakako, pa da. Samo da jebam.« In stopil je do Mafalde, ki se je dvignila s stolice, ter jo vidno zaigrano širokoročno objel.

Kako se je sfinžilo to ženitovanje, ne bomo opisali. Gotovo je le, da se je Milan vdal paragrafom in da si je svojo slo potešil po drugi poti.

Na dan selitve, nekoliko pozneje, kot jima je bilo naročeno, sta Ivica in Lojz vstopila v barako in uspela izbrati drugo posteljo v vrsti, gledano s prostega južnega vhoda, tako da sta si bila nasproti. Prvo posteljo v Lojzovi vrsti je zasedel visoki Šved, tretja postelja pa je bila že obložena s pisanimi afriškimi oblačili in tako tudi naslednje postelje. Razen Šveda Olafa, s katerim sta se rokovala, v baraki ni bilo drugih študentov, zato nista uspela ugotoviti, kdo so drugi stanovalci. To jima je uspelo šele pozno zvečer po vrnitvi s plesa v študentskem kampu v Hughendnu. Bili so vedri in prijazni mladeniči, največ hihitajočih Afričanov, dva Indijca in nekaj Skandinavcev. Lojzu se je prvi sosed predstavil kratko kot Bem iz Kenije, Ivica pa je napovedal dvema sosedoma, Norvežanu Enarju in Švedu Larsu, rahlo drnjohanje. Naslednji večer, takoj po tolovajskem poskusu, sta oba Jugoslovana povabila sostanovalce na južni vhod in jim razložila, kaj se jima je pripetilo ter jih opozorila, naj bodo tudi oni previdni in naj oprezajo, kaj se dogaja v sosedni baraki, v kateri so večino sestavljali španski študentje.

Da ima hudič svojo moč in celo več življenj, ki jih poganjajo zlobne utvare in ne ljubezen, se je pokazalo že drugo noč po sestanku z Davidom. Kot da bi se zlodeju mudilo!

Dnevi so bili še vedno dolgi: mrak je pozno prehajal v noč in ji napovedoval svojo moč. Tudi tisto: zverinsko, zlodejevo, pravo pogromsko.

Čeprav sta slovanska fanta bila mlada, ju je utrujenost od plesa in tekmovalnega nabiranja sadja kaj hitro, že pred polnočjo, pahnila v sen. In tako tudi druge sostanovalce, ki so se obzirno, po hišnem redu, ne da bi prižigali luči, slekli in legli v svoje postelje. Noč se še ni zapolnila s pravo temo, ko so se severna vrata barake glasno odprla in ko so zakrinkani fantje stopili vanjo. Lojza je za hip zbudilo, a ne dovolj, da bi videl, kako so prevrnili prvi dve postelji v njegovi vrsti. Jezni vzkliki in privoščljivi vriski so ga nato zbudili in dvignili na noge, ob katerih je čutil težo Bemovega telesa in njegove postelje. Slepo je zamahnil v temo in s pestjo zadel v nekaj odpornega. Kratek stok. Tedaj je skozi odpirajoča vrata v prostor vskočila medla svetloba in v njej opazil, kako se nerazločne postave skozi vrata umikajo z zmagoslavnimi vriski. Večina postelj, vse do njegove in Ivičine, je bila prevrnjenih in ob ali pod njimi so ležali togotni stanovalci. V nekatere se je posedel strah, v druge bes, a večine v jezi up na boljše ni zapustil. Vrata so ostala priprta in tudi Ivica skupaj z Larsom, oba takoj na nogah, je uspel zaznati Lojza, mu pomignil in oba sta prek stolic in miz skokoma stekla proti vratom za bežečimi postavami. Potem ko jim je Lojz hitro sledil čez prag njihove barake in v svetlobni medlobi videl, kako hitijo proti severnim vratom, se mu je predenj postavil Šved, ki ga ni prepoznal, ga prijel za pulover, potegnil k sebi in ga močno odrinil, da je fant telebnil na eno izmed miz, ter stekel za bežečimi. A te je nočna tema že posrkala vase.

Ivica ga je dohitel, opazil Lojzov razočaran in togoten obraz, a ga kljub temu pokaral, ali se zaveda, da je strgal pulover prijaznemu Švedu Knutu.

Knut je razumel dogajanje in sprejel opravičilo ter še posebej naglasil, da je tudi sam kriv, ker se ni zavedel globljega pomena nasilja španskih študentov nad afriškimi in drugimi študenti.

Prišli so novi dnevi, ko ni bilo več izgnanih študentov. Z njihovim odhodom je presahnilo nelagodje, strah je kot pes poveznil svoj rep med noge in veselo razpoloženje z zvedavostjo je plemenitilo duha in čustva študentskih obiralcev. Veter v drevesnih krošnjah je lovil misli in čustva ob tihih, neizgovorjenih besedah.

Tistega leta so vremenarji napovedovali sončno in vroče poletje. Tako so študentje ustaljene nedelovne konce tednov, sobote in nedelje, odvisno od zaslužka ali premožnosti, namenjali družabnim plesom v tem in bližnjih kampih ali celo v Wisbechu, obisku starih cerkva, univerz in drugih znamenitosti v Peterboroughu, Kings Lynnu, Cambridgu. Ivica je bil celo v oddaljenem Norwichu navzoč na poroki svoje znanke izpred nekaj let, ko je bila v Sloveniji in Dalmaciji s skupino angleških dijakov, drugi so se na povabilo radovednih konservativnih farmarjev in laburističnih domačinov, predvsem intelektualcev, udeleževali večerij na njihovih domovih, veliko jih je avtostoparska pot peljala na ohladitev v peščeni severnomorski zaliv Wash. Tistim, ki so uživali ob vonju nogometne usnjene žoge, čeprav bosi ali z neprimerno obutvijo, je bila najkrajša pot tista do nogometnega igrišča. Lojzu pa je kot najhitrejšemu nabiralcu češp, kot »kralju češp«, uspelo sedeti v senci in srkati pesmi in prozo Roberta Gravesa in Cirila Kosmača ter razmišljati o prijateljevanju z Ivico.

Ivičina enostransko demokratična in medla Oinoanda, dom bogatih, enakopravnih trgovcev, ki so jim stregli podrejeni sužnji, se mu je tako prelevila v samoupravno socialistično skupnost enaindvajsetega stoletja, da mu je pod kožo pela pesem o radosti in sreči, o pričakovanju, da ga bo nekdaj in nekje v ugodju objelo nekaj lepega in srečnega, z mislimi in srcem na stežaj!

»She tells her love while half asleep.«

»V polsnu dekle izpoveduje svojo ljubezen.«

Tako si je babilonska mladež v delovnem in tudi v prostem času izbirala babilonske možnosti in verjetno si je večina v njej obdelovala in širila svoje osebne duhovne sadovnjake v želji, da je ne bi več oplazil niti en odtenek doživete človeške zverine.

DOMOVINA

Janko Sever

Rad imam to domovino,
jutro v zarji, sonce, ki se v morje zliva,
mrak skrivnostni in gozdov tišino,
zvezdo rdečo, luno, ki oblak jo skriva.

Rad imam to domovino,
polje žita, trto, ko jo grozd prekriva,
oljke cvet, zeleno travnato ravnino,
oster srp, železni zvok kladiva.

Rad imam to domovino,
Svobodo, veter, grom, to moč iskrivo,
domače ptice petje, neba modrino,
otroka smeh in starca vest neupogljivo.

Rad imam to domovino,
rod moj slovenski, skala trdoživa,
tovarišev junaško zgodovino,
grob njih in solzo, ki v žalosti ga umiva.

ČESTITKE IN VISOKI JUBILEJI

VOŠČILO ZLATANU ČOKU

V Kopru je lep življenjski jubilej – osemdeset let – slavil Zlatan Čok, eden od stebrov območne enote Slovenska Istra. Član Društva TIGR Primorske je že od njegove ustanovitve in vsa leta aktiven v njegovih organih, veliko pa je tudi prispeval k njegovi širitvi, saj je založil oz. pomagal izdati kar nekaj knjig s tigrovsko tematiko. Njegova družina izhaja iz Lonjerja pri Trstu, kjer se je rodil očetu Stanku Čoku, znanemu predvojnemu antifašistu in članu tajne organizacije TIGR, zaradi česar ga je italijanska fašistična oblast obsodila na deset let ječe in nato izgnala.

Tako se je Zlatan, starejši od dveh sinov, rodil v izgnanstvu leta 1941 v Beogradu, kamor se je družina zatekla pred fašizmom. Po vojni so se Čokovi vrnili na Primorsko in v Žusterni pri Kopru našli svoj dom. Po maturi na koprski gimnaziji in zaposlitvi v agencijskem podjetju v našem novem pristanišču je dokončal študij na ekonomskem oddelku Višje pomorske šole na Reki in kot pomorski agent delal v Jadroagentu pri nas in v tujini; po osamosvojitvi Slovenije je ustanovil svojo pomorsko agencijo Savica.

Zlatan Čok je predan ideji antifašizma in je zvest potomec svojih staršev; njim v spomin je izdal oz. založil kar nekaj knjig (Milko Škrab: Uporna mladina, Paolo Parovel: Izbrisana identiteta, napisal pa je tudi avtobiografsko delo Izzivi »tajnega« agenta, o kateri smo pisali v prejšnji številki).

Slavljencu ob njegovi osemdesetletnici iskreno čestitamo in mu želimo še veliko zdravja.

Zlatan Čok je praznoval svoj osemdeseti rojstni dan

VOŠČILO TIGROVCU ALOJZU KRALJU

16. maja bo svoj 101. rojstni dan praznoval tigrovec Alojz Kralj, sedaj stanujoč v Kromberku pri Novi Gorici. Alojz Kralj je po naši evidenci edini še živeči član antifašistične organizacije TIGR in hkrati najstarejši član našega društva.

Alojz Kralj se je rodil leta 1920 v Morskem pri Kanalu in že kot otrok okusil nasilje fašizma. Kot osemnajstletnik se je pridružil tajni organizaciji TIGR in deloval v tigrovski trojki, v kateri sta bila še domačina Alojz Zidarič in Anton Berlot. Dolgo in pestro uporniško pot Alojza Kralja vse od delavca, zaposlenega pri gradnji hidroelektrarn HE Plave in HE Doblar ter kasnejšega vojaka italijanske vojske in partizana 5. prekomorske brigade, je v spominski knjižici opisal Rajko Slokar iz Nove Gorice.

Spoštovanemu tigrovcu Alojzu Kralju zato ob visokem življenjskem jubileju iskreno čestitamo in želimo čim več trdnega zdravja.

Gorazd Humar
predsednik društva

Alojz Kralj

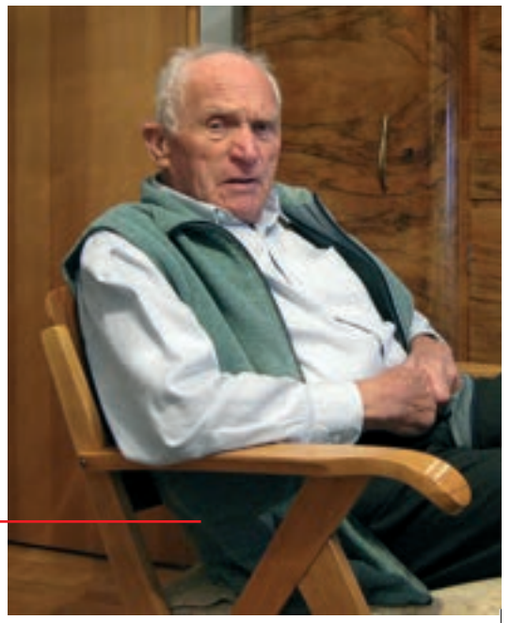

V SPOMIN

V SPOMIN DR. CVETKU VIDMARJU (1932–2021)

*Besedilo: Gorazd Humar**

24. marca 2021 smo se na pokopališču v Braniku poslovili od dolgoletnega in uglednega člana Društva TIGR Primorske dr. Cvetka Vidmarja iz Nove Gorice. Slovesa od Cvetka pred samim pogrebom smo se udeležili številni predstavniki našega društva v spremstvu našega praporščaka Bojana Orešnika. Dr. Cvetko Vidmar je bil izjemen poznavalec tigrovske zgodovine in zgodovine uporniške Primorske, ki je znala s svojimi junaškimi dejanji Primorsko po letu 1945 in dogodkih takoj zatem spet vključiti v slovensko državno jedro. Tudi to povojno in za Primorsko prelomno dejanje je bilo predmet preučevanja dr. Cvetka Vidmarja, plod teh njegovih raziskav pa je zabeležil v svoji zadnji izdani knjigi.

Od dr. Cvetka Vidmarja so se ob grobu poslovile tudi tri primorske rodoljubne in veteranske organizacije. Govor je v imenu vseh prebral Boris Nemec iz Šempetra pri Gorici. Veliko podatkov o življenju in delu dr. Cvetka Vidmarja je poleg njegove hčere Maje Vidmar ob tem prispeval tudi naš član in Cvetkov sokrajan dr. Savin Jogan. Najpomembnejši izvlečki iz govora Borisa Nemca o življenju in delu dr. Cvetka Vidmarja so navedeni v besedilu v nadaljevanju.

Dr. Cvetko Vidmar

Cvetko Vidmar se je rodil v Braniku, tedaj Rihemberku, 25. avgusta 1932 mami Silvi in očetu Maksu. Že v mladosti je izkusil težke socialne krivice ter brutalnost fašizma. Še ne dvanajstletnega otroka so ga skupaj s staro mamo Francko nemški okupatorji 15. februarja pregnali v Nemčijo ob maščevalnem skupinskem izgonu vaščanov Branika in Komna. Mali Cvetko je moral v Nemčiji prisilno delati na kmetiji v vasi Leerstteten pri Nürnbergu. K sreči sta s staro mamo preživela, a povratek iz izgnanstva na uničene domove v Braniku je bil ponovno huda življenjska preizkušnja. Leta povojne obnove so zahtevala velika odrekanja. Vsi ti travmatični dogodki so mladega Cvetka oblikovali v izjemno trdno in socialno občutljivo ter pravično osebnost. Končal je gimnazijo v Šempetru pri Gorici in leta 1956 diplomiral na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani. Po študiju je služil vojaški rok v Bileči in se vključil v mednarodno aktivnost OZN v okviru jugoslovanskega bataljona v mirovni misiji na Sinaju.

Kot mlad diplomant se je odzval klicu Goriške, ki je hudo potrebovala mlade in zavzete kadre za izgradnjo novega regionalnega središča kot posledico izgube Gorice. Hitra povojna rast Nove Gorice v novo upravno, izobraževalno in gospodarsko središče je rezultat tudi družbenih funkcij in znanja, ki ga je mladi pravnik nesebično razdajal za skupno

Cvetko Vidmar (1932–2021)

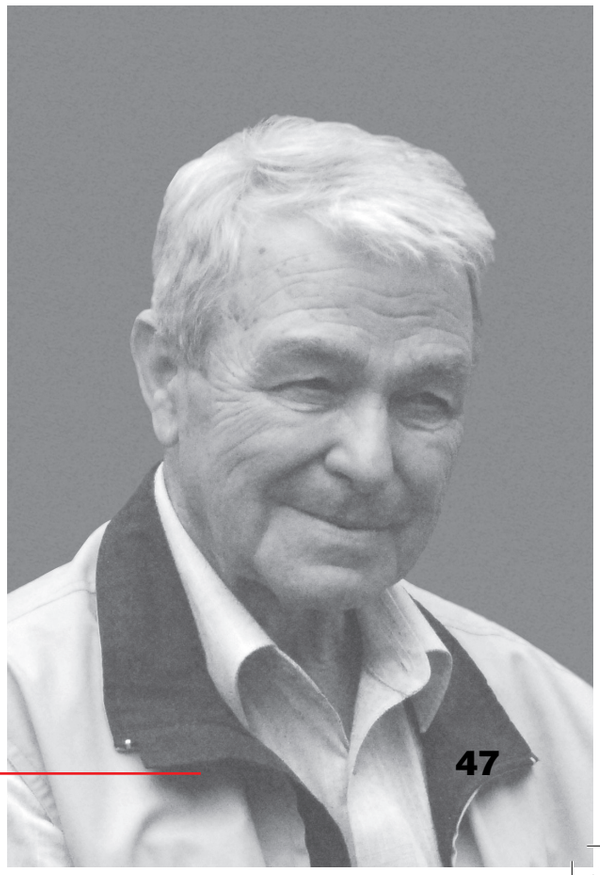

dobro. Leta 1957 je postal tajnik Okrajnega ljudskega odbora v Novi Gorici, kjer je bil do ukinitve okrajev leta 1961.

Cvetko je leta 1961 postal tajnik skupščine Občine Nova Gorica in to delo opravljal vse do leta 1973, ko je prevzel odgovorno nalogo direktorja Projekta – načrtovalca urbanističnega razvoja Nove Gorice in celotne občine. Od leta 1976 do leta 1978 je bil družbeni pravobranilec samoupravljanja, branilec sistema, ki je delavca povzdignil v odgovoren subjekt gospodarskega razvoja in sprostitve vseh komponent človeškega kapitala in ustvarjalnosti v dobrobit vseh. Izjemne sposobnosti Cvetka so opazili tudi drugod po Sloveniji in tako so ga leta 1978 imenovali za republiškega svetovalca Izvršnega sveta Skupščine SRS. V letih 1980–1984 je opravljal izjemno odgovorno funkcijo generalnega tajnika Predsedstva SRS. Nato se je vrnil na Goriško in se zaposlil v Salonitu Anhovo.

Cvetko ni le opravljal zahtevnih družbenih funkcij, ampak je svoje znanje tudi teoretično stalno izpopolnjeval. Po magisteriju je leta 1986 postal doktor pravnih znanosti z zagovorom disertacije z naslovom Družbeni dogovor v teoriji in praksi.

Leta 1990 je Cvetko postal član Izvršnega sveta Skupščine Občine Nova Gorica. Tu je dočakal zgodovinske spremembe družbenega sistema in imel pomembne zadolžitve v desetdnevni vojni za Slovenijo. Postal je član Zveze veteranov vojne za Slovenijo. V samostojni Sloveniji je vse svoje vsestranske talente in ustvarjalnost usmeril v angažiranost v civilni družbi.

Junija leta 1991 je bil soustanovitelj prvega Slovenskega društva izgnancev na gradu Rajhenburg v Brestanici, kjer se je zbralo 8000 slovenskih izgnancev. Že naslednje leto je v Novi Gorici ustanovil Društvo izgnancev severne Primorske in bil pobudnik, da so društvo ustanovili tudi v Braniku in Komnu, od koder je nemški okupator pregnal vaščane v Nemčijo. Na podlagi temeljitega raziskovalnega dela na področju slovenskega izgnanstva je napisal brošuro o primorskih izgnancih in internirancih, ki je izšla leta 2017.

Zvestoba in ljubezen do Branika je botrovala njegovemu predsedovanju uredniškemu odboru, ki je izdal dva zbornika z naslovom Kronika Rihemberka – Branika.

Zaradi njegovega izjemnega dela za izgnance med drugo svetovno vojno na Primorskem so mu člani Društva izgnancev severne Primorske leta 2018 podelili priznanje častnega predsednika društva.

Predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar je ob Cvetkovi smrti zapisal: Dr. Cvetko Vidmar je bil član Društva TIGR Primorske od ustanovitve društva leta 1994 naprej. Aktivno je deloval kot član upravnega odbora OE Goriška. Zelo pomembno je njegovo delo pri sistematičnih raziskavah delovanja tajne protifašistične organizacije TIGR v Rihemberku oz. Braniku, saj je o tem leta 2000 izdal knjigo. Cvetkovo poznavanje primorske uporniške zgodovine 20. stoletja je bilo v društvu vedno zelo cenjeno, saj je bil Cvetko zavezan objektivni zgodovinski resnici, ki se ji ni nikoli izneveril.

Zveza borcev NOB Nova Gorica se ga spominja kot svojega člana, ki je bi že kot fantič žrtev okupatorjevega nasilja, in kot zvestega prijatelja. Dr. Cvetko Vidmar je bil aktiven v raznih odborih in komisijah, predvsem pa kot član komisije za zgodovinopisje. Leta 2015 mu je ZZB Slovenije za vrednote NOB podelilo zlato plaketo za življenjsko delo.

Po nastanku države Slovenije je politika opustila nadvse uspešen sistem policentričnega razvoja Slovenije ter vedno bolj centralizirala vse družbene, politične in gospodarske funkcije v Ljubljani. Cvetko je bil med daljnovidnimi osebnostmi, ki so se zavedali, da taka politika pomeni siromašenje Nove Gorice kot mesta in občine ter celotne goriške regije. Tako je Cvetko skupaj z najodgovornejšimi kolegi – Joškom Štrukljem, Rudijem Šimcem, Sergijem Pelhanom in številnimi drugimi – leta 1994 ustanovil Forum za Goriško – Združenje za preporod Goriške. Osrednji cilj združenja je bila ustanovitev Goriške pokrajine s sedežem v Novi Gorici. Cvetko je bil v društvu izredno dragocen poznavalec lokalne samouprave in na njegove številne pobude je Forum za Goriško naslovil pisne pozive na Vlado RS, Državni zbor RS in predsednika RS za ustanovitev pokrajin v Sloveniji. V zadnjih dveh desetletjih se je Cvetko še posebej angažiral za povrnitev k policentričnemu razvoju Slovenije, ki bi zagotavljal enakomerni razvoj celotne države. Pomembno podporo je Cvetko zagotavljal tudi ministru za kulturo Sergeju Pelhanu za izgradnjo Slovenskega narodnega gledališča v Novi Gorici.

Leta 2009 je izdal izjemno dragoceno knjigo z naslovom Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja z orisom Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947.

V jeseni življenja je imel Cvetko končno čas, da se je še bolj posvetil svojim ljubim vnukinjam in vnukom. Skupaj z njimi se je iz številnih zanimivih pri-

povedi rodila obljuba, da jim bo v spomin zapustil knjižno pripoved »Kako je bilo, ko si bil še majhen?«. Knjigo je uspel dokončati, hčeram ostaja samo obveza, da bo natisnjena.

Dragi Cvetko, v imenu omenjenih društev, organizacij, družbenih in političnih ustanov ter številnih posameznikov, ki smo te neskončno cenili, ti izrekam izjemno hvaležnost za vse dragocene prispevke k našemu skupnemu družbenemu in ekonomskemu razvoju Slovenije in še posebej tebi ljube Goriške. Prav Goriški si posvetil neizmerno skrb za njeno prihodnost.

Boris Nemec, Forum za Goriško; Gorazd Humar, Društvo TIGR Primorske; Dora Levpušček, Društvo izgnancev severne Primorske; ZZB za vrednote NOB Nova Gorica idr.

POSKUS POŽIGA OSNOVNE ŠOLE V SPODNJI BRANICI

Najpomembnejša akcija, ki so jo izvedli rihemberški člani TIGR-a, je bil požig osnovne šole v Spodnji Branici. Nalog za požig so dobili iz Trsta. Po prvotnem načrtu naj bi požgali šolo v Rihemberku. Ker pa je v šoli stanovala Čičkova družina, je bil Birsa odločno proti, ker ni hotel, da bi prišlo do človeških žrtev. Izbrali so šolo v Spodnji Branici. Po načrtu naj bi hkrati zgorela še šola v Škrbini. Misel, ki je prevevala, je bila: »Naši predniki so zgradili šole za napredek našega naroda, fašisti pa jih uporabljajo zato, da bi naš narod uničili.« Hoteli so tudi opozoriti evropsko in svetovno javnost na nasilje fašistov na Primorskem. /.../ Na kvatrnico (praznik trgatve) 24. septembra 1933 sta člana organizacije Albin Pečenko in Rihard Čebron pozno ponoči polomila drevesce, posajeno pred poslopjem osnovne šole v spomin Arnalda Mussolinija. Te akcije v krajevni organizaciji TIGR niso načrtovali. /.../ Naslednji dan so se pričele aretacije nekaterih fantov, za katere je policija menila, da so zavedni Slovenci in antifašisti (Ferventi nazionalisti Slavi e antifasisti). Poleg članov TIGR-a so aretirali tudi nekatere druge policiji sumljive Rihemberčane. Aretacije so se vrstile od 25. septembra do 4. oktobra. Aretirali so 20 Rihemberčanov. Viktorja Birso so aretirali 25. septembra. Odpeljali so ga kot vse druge v Gorico na kvesturo, nato v sodne zapore. Sledila so policijska zasliševanja, nato pa je prišel preiskovalni sodnik iz Rima, ki je zasliševal v zaporu.

(Vidmar 2000 : 58–63)

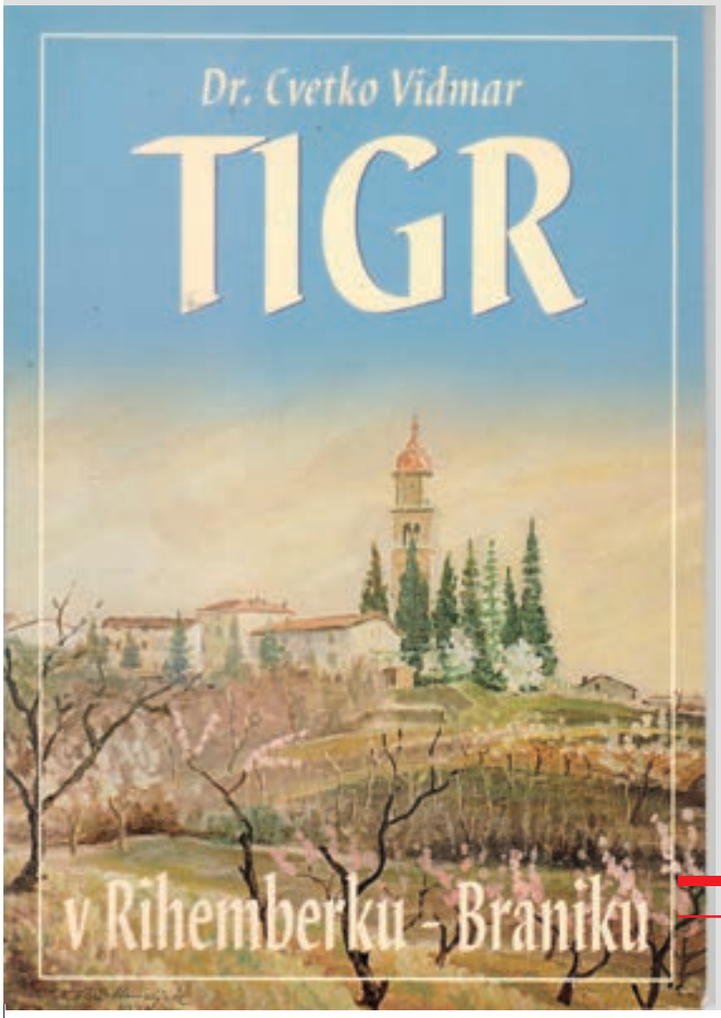

Naslovnica knjige TIGR v Rihemberku – Braniku

SKOZI ČAS

KDO NAJ BI BILI SK. (ŠPANSKI BOREC), S. IN BR.?

*Besedilo: Rajko Slokar**

Škotski književnik James Findlay Hendry (1912–1986) je januarja leta 1945, torej še v vojnem času, v Glasgowu izdal zbirko petnajstih črtic o primorskih Slovencih z naslovom The Blackbird of Ospo, odličen primer angažirane literature, kakor je napisano v povojnem francoskem tisku. Zanimivo je to, da jo je posvetil Francetu Bevku. Zbirko sem z naslovom Osapski navihanec leta 2010 prevedel v slovenščino in jo izdal pri novogoriški založbi Educa.

Iz same zbirke in bogate korespondence, ki jo ob elektronski dostopnosti hrani glasgowska univerza pod oznako MS Gen 549, je razbrati, da se je pisatelj v letih pred začetkom druge svetovne vojne srečeval s Francetom Bevkom v Gorici in »s poštenimi ljudmi gverilske vrste v Ljubljani«, torej verjetno s tigrovci, ki jih je skril v kratice »Sk.« (španski borec), »S.« in »Br.«. Že desetletje staro in neodgovorjeno vprašanje, kdo bi utegnila biti ta trojica ali vsaj španski borec, bo po več kot osemdesetih letih še toliko težje našlo odgovor.

Pa vendar! Vsaj poskusili smo in zato prosimo tiste bralce našega glasila, ki imajo vsaj nekaj zgodovinskega drezajočega stičenja s tigrovstvom, da uredništvu sporočijo svoje morebitne ugotovitve.

DUŠAN JELINČIČ, PREJEMNIK LITERARNE NAGRADE

Spoštovanemu članu Društva TIGR Primorske Dušanu Jelinčiču iskreno čestitamo za nagrado, ki jo je prejel za književno delo z naslovom Šepet nevidnega morja, dvanajst tablet svinca. Nagrado sta mu podelili Založba Mladika in Slovenska prosveta. Upamo, da bomo imeli možnost in čast knjigo predstaviti tudi v sklopu našega društva. Nagrajencu želimo še veliko ustvarjalnega duha in želje po raziskovanju ter širjenju tigrovskega izročila.

Dušan Jelinčič

Spoštovane članice in spoštovani člani Društva TIGR Primorske ter vsi ostali bralci Primorskega rodoljuba,

v prizadevanjih, da bi naše glasilo poskušalo sistematično širiti obzorja našega članstva tudi na področju zgodovine, se je v uredniškem odboru izoblikovala ideja, da bi ob rednem članskem delu glasila ob pomembnejših dogodkih in obletnicah pripravili še posebne priloge oz. določenim dogodkom posvečene rubrike, ki bi vključevale tako ponatise ali povzetke že objavljenih prispevkov kot tudi gradivo posebej organiziranih okroglih miz ali prispevke posameznih avtorjev, ki bi z današnje perspektive ocenjevali in obravnavali zgodovinske dogodke. V tej številki smo se, kot ste videli, osredinili na Malo goro, v naslednji pa se bomo, kot je že bilo rečeno, na 2. tržaški proces.

Vabim vas, da nam sproti pošiljate fotografije in prispevke, ki bi jih lahko uporabili v naslednji številki.

Iskreno se zahvaljujem vsem, ki ste tako ali drugače prispevali k realizaciji te številke Primorskega rodoljuba.

V upanju, da vam je glasilo ponudilo obilo dobrega branja, vas lepo pozdravljam.

Manuela Polanc